

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA PEDAGOGIJU/INDOLOGIJU I DALEKOISTOČNE
STUDIJE

CARMEN VUGRIN

**ODGOJ I OBRAZOVANJE U STAROJ
INDIJI**

DIPLOMSKI RAD

Mentori: prof.dr.sc. Mislav Ježić, dr.sc. Koraljka Posavec, doc.

Zagreb, 2013. godina

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. METODOLOGIJA.....	2
3. ODGOJ I OBRAZOVANJE U STAROJ INDIJI.....	6
3.2. SINTAGMA „ODGOJ I OBRAZOVANJE“	7
3.2. DRUŠTVENO-POVIJESNA SITUACIJA	9
3.3. VEDSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE.....	13
3.3.1. Vede.....	14
3.3.2. Temelji staroindijskog poučavanja.....	17
3.3.3. Cilj i svrha	20
3.3.4. Dostupnost.....	22
3.3.5. Upanayana	23
3.3.6. Gurukula.....	25
3.3.7. Metode poučavanja - mnemotehnika	28
3.3.8. Gurudakṣiṇā	31
3.3.9. Uloga učitelja	32
3.3.10. Obaveze učenika	33
3.3.11. Žene u odgojno obrazovnom sustavu	34
3.3.12. Brahmanističko razdoblje.....	35
3.3.13. Odgoj i obrazovanje u epovima.....	39
3.4. ODGOJ I OBRAZOVANJE ZA VRIJEME BUDDHIZMA	49
3.4.1. Usporedba s brahmanističkim sustavom odgoja i obrazovanja	50
3.4.2. Glavna obilježja	53
3.4.3. Temelji buddhističkog odgojno-obrazovnog sustava	56
3.4.4. Obaveze učitelja i učenika	59
3.4.5. Pabbajjā	60
3.4.6. Upasampadā.....	62
3.4.7. Odgoj i obrazovanje žena.....	64
3.4.8. Odgojno obrazovna središta.....	65
3.4.8.1. Takṣaśilā.....	66
3.4.8.2. Kāśī.....	68
3.4.7.3. Nālandā.....	69
3.4.8.4. Vallabhī	70
3.4.8.5. Vikramaśilā	71

4. ZAKLJUČAK	73
5. SAŽETAK.....	75
6. PRILOZI.....	77
7. LITERATURA.....	78

Bilješke o izgovoru

Pri pisanju indijskih riječi, koristi se međunarodna latinička transliteracija, a ja ću, prije svega, ukratko objasniti način izgovora pojedinih slova.

Indijsko pismo bilježi kratke vokale (*a, i, u*) koji se u transliteraciji bilježe jednako kao i u nas. Za njih kažemo da su kratki kako bi ih razlikovali od dugih vokala (*ā, ī, ū*) i dvoglasnika (*ē, ō, ai, au*). Razlika među tim vokalima u artikulaciji (boji) ne postoji, osim što se vokalska duljina izgovara osjetno duže i izraženije. Vokalno *r* izgovara se slogotvorno kao u hrvatskome, npr. u riječi *trg*. Konsonanti mogu biti aspirirani pa se uz njih izgovara pridruženo *h* u obliku jačeg strujanja zraka pri izgovoru suglasnika, bezvučno ili zvučno (npr. *kh, gh*). Palatali *c* i *j* odgovaraju našim *ć* i *đ*. Cerebrali *t, th, d, dh* i *ṅ* izgovaraju se dodirivanjem vrha jezika i vrha nepca (a ne zuba ili alveola kao u pravih dentala). Guturalno *ṇ* jednako je našem *n* u riječi *tanka*. Palatalno *ñ* izgovara se kao naše *nj*. Poluvokal *y* odgovara našem *j*. Sibilant *ś* izgovara se nešto mekše od našega slova *š*, artikulira se na tvrdome nepcu, a njihov je odnos sličan onomu između našega *ć* i glasa *č*. S druge strane, sibilant *ṣ* izgovara se nešto tvrđe od našega *š* i s vrhom jezika povučenim prema svodu nepca.

1. UVOD

Predmet proučavanja mog diplomskog rada će biti odgoj i obrazovanje u staroj Indiji te kao takav, pripada području filozofije odgoja te povijesti pedagogije i indologije. Ovom sam se temom odlučila baviti, jer mi se čini da ipak nije dovoljno zastupljena unatoč tomu što se staroindijski sustav odgoja i obrazovanja razlikuje od onih s kojima smo se ranije, tijekom svojega školovanja, susretali. Znanja koja su u staro doba Indijci posjedovali i tehnike poučavanja kojima su ih prenosili našoj se civilizaciji čine nedostižnima i gotovo nemogućima. Osim toga, u današnje se vrijeme odgojno obrazovni sustavi više koncentriraju na samo obrazovanje, tj. na usvajanje činjeničnoga znanja, dok su u razdoblju stare Indije pojmovi „odgoj“ i „obrazovanje“ bili usko povezani.

U svojem ću se radu posebno posvetiti vedskomu i buddhističkomu odgoju i obrazovanju, predstaviti temelje i glavna obilježja oba sustava, naglasiti koje su to točno obaveze učenika i učitelja bile te na kraju pružiti i usporedbu ova dva sustava, koji se zapravo u mnogočemu razlikuju. Jedno od bitnijih područja proučavanja odgoja i obrazovanja općenito, jest i njegova dostupnost ženama pa će ono također zauzeti dio mogega rada.

Smatram da je ova tema podjednako važna za znanost i praksu kako pedagogije tako i indologije. Ne samo što bi nam mogla dati bolji uvid u društvo tadašnjega razdoblja, mogla bi, isto tako, pomoći u shvaćanju današnjega indijskog društva. Naime, kultura Stare Indije predstavlja bogatu mješavinu i sintezu religije, filozofije, umjetnosti i mudrosti o svakom aspektu ljudskog života, a pogledate li samo na tren društvo moderne Indije, uvidjet ćete da se ta tradicija uvelike očuvala. Naravno, u nekim područjima manje, ali u nekima ipak više.

Upravo će zato, prije no što započnem sa samim predstavljanjem odgojno obrazovnoga sustava, biti potrebno objasniti što u pedagogiji uopće znače odgoj i obrazovanje te opisati tadašnju društveno-povijesnu situaciju.

2. METODOLOGIJA

Odgoj i obrazovanje u staroj Indiji tema je koja spada područje povijesti i filozofije pedagogije. Kako vedsko, tako i buddhističko obrazovanje čine važne karike staroindijske kulture i povijesti. Za ostvarenje mogega rada, potrebno je bilo pročitati i proučiti nekoliko izvora. Primarni su, dakako, bili sami izvorni tekstovi koji su sastavljeni za vrijeme vedskoga i buddhističkoga razdoblja.

Jedan od takvih izvora je knjiga *The Atharvaveda: Sanskrit text with English translation* (1995), izdanje i prijevod Devi Chanda. On je, osim navedena teksta, preveo i *Yajurvedu u svom djelu The Yajurveda: Sanskrit text with English translation*. Prijevod Atharvavede, točnije jedanaeste kaṇḍe, petoga himna, poslužio je kako bih dobila bolji uvid u uvođenje učenika u nauk, odnos učitelja i učenika, a potom i u njegov život kao brahmacārīna.

The Veda of the Black Yajus School entitled Taittiriya Sanhita, Vol. 2, Kandas IV-VII (1967) prijevod je s filološkim komentarima Arthura Berriedalea Keitha.¹ Koristila sam njegov prijevod mantra Kṛṣṇa Yajurvede, osobito šestu kaṇḍu, koja opisuje somsku žrtvu, a u kojoj se spominju i tri dugovanja s kojima se brahman rađa.

Knjige Patricka Olivellea², *Dharmasūtras-The Law Codes of Āpastamba, Gautama, Baudhāyana, and Vasiṣṭha* (2000) te *Upaniṣads* (1996) također su poslužila kao vrijedni izvori informacija o obavezama učitelja i učenika, njihovu suživotu, općenitim pravilima života brahmacārīna, ali i o stavu brahmanističkoga društva, koji je ono zauzimalo o ženama i njihovu obrazovanju. Dharmasūtre su inače tekstovi o *dharmi* (svete i svjetovne dužnosti i običaji) pisani u stilu *sūtra*. Tekstovi pisani takvim stilom opisuju sustav određene nauke u obliku navođenja kratkih pravila. Upaniṣadi su, pak, tekstovi koji spadaju u književnost *śruti* te u kojima nalazimo začetke indijske filozofije. Oni nadilaze tumačenja obreda i bave se traženjem dubljeg smisla svijeta i života.

Naravno, potrebno je spomenuti i djelo *The Laws of Manu* (1969), prijevod Georga Bühlera.³ Taj Manuov zakonik (*Manusmṛti*) predstavlja jednu od najbitnijih i najranijih *dharmasāstra*

¹ **Arthur Berriedale Keith** (1879.-1944.), bio je škotski odvjetnik za ustavno pravo, sanskrtski učenjak i indolog. Bavio se vrlo obuhvatno područjima vedske i sanskrtske književnosti, ali i poviješću Commonwealtha, filologijom i pravom.

² **Patrick Olivelle** sanskrtist je i profesor koji trenutno predaje na sveučilištu Austin u Texasu, a posebice se bavi područjima staroindijskoga zakonodavstva i religijske povijesti. Mnogo puta je održavao predavanja na uglednim sveučilištima među kojima su i Oxford, Harvard, Columbia, te sveučilišta u Beču, Parizu, Melbourneu i Krakovu.

³ **Georg Bühler** (1837.-1898.), bio je jedan od vodećih indologa svojega vremena, osobito na području staroindijskih jezika i prava.

koja unutar 12 poglavlja u formi zakona opisuje staroindijsko društvo, dužnosti i obaveze njegovih pripadnika. Tekst skupini ršija prenosi Manu koji se, prema narodnoj predaji, smatra praocem ljudskoga roda.

Nesustavan se popis 64 umijeća navodi u mnogim djelima od kojih sam ja izabrala prijevod Kāmasūtre autora R. Burtona i F.F. Arbuthnota, *The Kama Sutra of Vatsyayana* (1963). Unatoč svojoj neobičnosti, taj popis daje slikovit uvid u razna umijeća, znanja i vrste zabave u staroj Indiji.

Jedan je od bitnijih izvora o odgoju i obrazovanju u epovima šesta knjiga *Mahābhārata*, *Bhīṣmaparvan*. Služila sam se prijevodom *Mahābhārata - Book Six, Bhīṣma, Vol I.*, koji je sačinio Alex Cherniak.⁴ Mahābhārata je nastala u krugu kṣatriya pa nije čudo što opisuje uglavnom njihovo obrazovanje i dužnosti. Ipak, Bhīṣmaparvan nam je bitan jer sadrži *Bhagavadgītu, Pjesmu uzvišenoga*. Razgovor je to između Arjune i Kṛṣṇe, koji se odvija netom prije velike bitke na Kuruksetri. U njem Kṛṣṇa, Arjunin kočijaš, objašnjava koje su to dužnosti kṣatriye te se postepeno otkriva kao inkarnacija boga Viṣṇua. Za vjerničku ljubav prema osobnomu bogu (bhakti) Bhagavadgītā je jedan od najznatnijih tekstova.

Naposljetku, uvelike su mi pomogli prijevodi ovih i mnogih drugih starih tekstova, kako brahmanističkih tako i buddhističkih, koji se u digitaliziranome obliku nalaze na internetskoj stranici *Sacred texts*. Za proučavanje mojega rada, potrebno je bilo proučiti tekstove pod oznakom hinduizma i buddhizma (<http://www.sacred-texts.com/hin/index.htm>; <http://www.sacred-texts.com/bud/index.htm>).

Od sekundarnih izvora i literature, izvrsni su sustavni pregledi odgojno obrazovnog sustava u staroj Indiji dani u djelima *Education in Ancient India* (1944), autora A. S. Altekar⁵ te u *Ancient Indian Education - Brahmanical and Buddhist* (1960), autora R. K. Mookerjija.⁶ Oba su autora u svojim knjigama dala veoma detaljan opis društvenih i povijesnih prilika, a na kraju, naravno, i odgojno obrazovnog sustava. Mookerji je također u svom djelu dodao i osvrt na zapise kineskih hodočasnika koji su za sobom ostavili vrijedna djela u kojima su se

⁴ **Alex Cherniak** profesor je koji trenutno predaje na sveučilištu u Haifi. Obrazovanje je, iz područja lingvistike, filologije i povijesti te azijskih i afričkih studija, stekao na sveučilištu u Sankt Peterburgu.

⁵ **Anant Sadashiv Altekar** (1898.–1960.), bio je povjesničar, numizmatičar i arheolog. Kao pročelnik je djelovao na sveučilištu Banaras Hindu University u gradu Vārāṇasī, a kasnije kao upravitelj instituta Kashi Prasad Jayaswal Research Institute te kao sveučilišni profesor staroindijske povijesti i kulture na sveučilištu u Patni.

⁶ **Radha Kumud Mookerji** bio je ugledni indijski povjesničar i političar. Predavao je povijest na fakultetu Bengal National College a kasnije je, od 1917. do 1921. predavao povijest na sveučilištu u Mysoreu. Teme kojima se bavio najčešće su se ticale stare Indije, a pogotovo njene povijesti.

uspjeli sačuvati opisi razdoblja od 4. do 7. stoljeća. Osim navedenih, pomoglo mi je i djelo *A History of Education in Ancient India* (1916), autora N. N. Mazumdera.

Naravno, kako bih što kvalitetnije mogla prikazati odgojno obrazovni sustav, potrebno je bilo, prije svega, prilike u staroj Indiji staviti u društveno - povijesni kontekst. Pritom su mi uvelike pomogla djela *Indija do VIII stoljeća* (1979), autorice J. Auboyer te *Istočne religije* (2001), skripta za studente, čiji su autori M. Ježić⁷, K. Gónc-Moačanin⁸ i M. Jauk-Pinhak⁹. Od posebne je važnosti za moj rad bilo i djelo R. Katičića¹⁰, *Stara indijska književnost* (1973), djelo koje mi je dalo sliku vedske kulture ali i uvelike pomoglo pri proučavanju vedske i epske književnosti stare Indije.

Poglavlju posvećenom mnemotehnici uvelike je pripomogao članak profesorice M. Jauk-Pinhak objavljen 1984. godine u Književnoj smotri 53, pod naslovom *Vedska recitacija i njena živa predaja*. Autorica je iznijela stavove koje je zauzimalo brahmanističko društvo prema pisanoj riječi, metode kojima su se služili kako bi sačuvali i zapamtili ogroman korpus znanja a na kraju se osvrnula i na današnu situaciju u kojoj se ta tradicija i dalje njeguje.

Na kraju, moram spomenuti i A. L. Bashama¹¹ čija su djela *A cultural history of India* (1975) i *The wonder that was India* (1954) na veoma lijep i sustavan način pružila opise društveno povijesnih prilika i kulture staroindijskoga društva.

Pri pisanju uvodnog dijela o odgoju, potrebno je bilo proučiti područje povijesti i filozofije pedagogije i odgoja. Jedna od poteškoća s kojima sam se susrela jest ta što postoji veoma

⁷ Akademik **Mislav Ježić** trenutno je pročelnik Katedre za indologiju te redoviti profesor na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Diplome profesora indologije i filozofije stekao je 1977. godine, te 1978. profesora opće lingvistike i grčke filologije. Glavna područja rada: vedske studiji, indijski epovi, početci indijske i helenske filozofije, indijsko jezikoslovlje, međunarodni kontekst hrvatske kulture. Sudjelovao je na nizu svjetskih, međunarodnih i domaćih znanstvenih skupova s područja indologije, filozofije i jezikoslovlja. Pokrenuo je i suorganizira svjetski indološki skup *Dubrovnik International Conference on the Sanskrit Epics and Purāṇas*, koji se odvija svake tri godine.

⁸ **Klara Gónc-Moačanin** je trenutno zaposlena kao viši lektor na Filozofskom Fakultetu u Zagrebu, gdje je i završila studij indologije i sociologije, dodiplomski studij iz bibliotekarstva te postdiplomski studij iz književnosti. Predaje Nāṭyu (Klasično indijsko kazalište), Śrāvyu (Pjesništvo i proza) te Uvod u novoindoarijske i dravidske književnosti, a osim toga drži i sanskrtske seminare.

⁹ **Milka Jauk-Pinhak** (1939.-2013.) bila je jedna od začetnica hrvatske indologije i zagrebačke orijentalistike. Godine 1963. diplomirala je francuski i njemački na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Područja bavljenja bili su joj vedski jezik, povijest indijskih jezika (osobito prakti), staroindijsko jezikoslovlje, povijest indologije i orijentalistike te veze Istoka i Zapada.

¹⁰ Akademik **Radoslav Katičić** diplomirao je 1954. godine klasičnu filologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a na istom je 1959. godine i doktorirao. Od 1961. do 1977. godine bio je zaposlen na Filozofskom Fakultetu u Zagrebu. Od 1977. zaposlen je kao profesor slavenske filologije na Sveučilištu u Beču, a od 1998. i *professor emeritus*.

¹¹ **Arthur Llewellyn Basham** (1914.-1986.) bio je ugledni povjesničar i indolog. Predavao je 1950.-ih i 1960.-ih u Londonu u Školi za orijentalne i afričke studije, a među njegovim su učenicama bile i poznate indijske povjesničarke R.S. Sharma i Romila Thapar.

malo izvora iz područja povijesti pedagogije koja bi se bavila staroindijskim odgojno obrazovnim sustavom. Takvi zapisi gotovo da i ne postoje - ili su, čini se, veoma rijetki. Postoje pregledi povijesti među kojima svakako jedan dio zauzima odgoj i obrazovanje Istoka, ali u nj obično spadaju kulture Japana ili Kine. Ponegdje je staroindijsko obrazovanje spomenuto u nekoliko rečenica ili tek u kakvu komentaru.

S druge strane, područje filozofije odgoja iznjedrilo je mnoga djela od kojih sam ja odabrala samo neka. To je u prvom redu bilo djelo Stjepana Basaričeka¹², *Pedagogija. Dio 1., Nauka o uzgajanju* (1916). Osim navedenoga, koristila sam i knjigu *Studij odgojno-obrazovnih znanosti: Uvod u ključne discipline* (2012), koju su uredili W. Curtis i B. Duffour, a preveo Nikola Nikša Šoljan. Koristila sam zatim djelo Josipa Marinkovića¹³, *Ogledi iz filozofije odgoja* (1987) te na kraju *K filozofiji odgoja* (1993), autora Milana Polića.

Posljednja četiri izvora koristila su mi, kako sam već rekla, pri boljem shvaćanju odgoja, ali i sama čovjeka. Postavljaju, a zatim i odgovaraju na pitanja koja tijekom čitavoga mogega rada vise u zraku. Što je to odgoj? Što je čovjek? Zašto mu je potreban odgoj? U kojoj su mu uopće mjeri odgoj i obrazovanje dostupni? Kakav je odnos učitelja i učenika te, naposljetku, trebaju li odgoj i obrazovanje biti usmjereni na pojedinca ili na društvo?

Pitanja su to filozofskog karaktera i na njih nije tako lako odgovoriti kao što se isprva može činiti te se nadam se da sam i sama uspjela ponuditi nekoliko zadovoljavajućih mogućih odgovora na ta pitanja.

¹² **Stjepan Basariček** (1848.-1918.), rođen je u Ivanić-Gradu, gdje je i završio osnovnu školu. Učiteljsku je završio u Zagrebu, a kasnije je radio kao učitelj u Posavskim Bregima, zatim u Virovitici, te kao profesor pedagogije i metodike u Učiteljskoj školi u Zagrebu. Bio je jedan od osnivača, a poslije i predsjednik Hrvatskog pedagoškog zbora i predsjednik Saveza hrvatskih učiteljskih društava. Sudjelovao je u izradi školskih zakona, te u pisanju osnova i programa za osnovne i srednje škole. Napisao je mnogo rasprava te prve udžbenike iz pedagogije za učiteljske škole. Držao je da je osnovno obrazovanje uvjet narodnog opstanka i napretka, te je stoga ustrajao na visokoj stručnoj spremi učitelja. Bio je dugoodišnji suradnik i urednik časopisa Napredak te pokretač i suurednik Pedagogijske enciklopedije (1895.-1916).

¹³ **Josip Marinković** (1926.-2011.), diplomirao je filozofiju i povijest na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Najprije je radio kao profesor u VI gimnaziji u Zagrebu, a od 1970.godine predavao je filozofiju i sociologiju na Pedagoškoj akademiji u Zagrebu. U razdoblju od 1978. do 1981. bio je dekan Pedagoške akademije, a od 1988. do 1990. OOUR-a Pedagogijske znanosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Početkom osamdesetih godina je knjigom Utemeljenost odgoja u filozofiji uskrsnuo filozofiju odgoja u Hrvatskoj reafirmirajući istodobno Vuk-Pavlovićevu filozofiju odgoja s kojom je u prvoj polovici 20.st. naša filozofija bila na svjetskoj razini.

3. ODGOJ I OBRAZOVANJE U STAROJ INDIJI

Prije no što uopće započnem s razradom teme, potrebno je malo proučiti sam proces odgoja i obrazovanja, u shvaćanju kojeg nam svakako mnogo pridonosi područje filozofije odgoja. Mnogi su se zapadni filozofi, i u staro ali i u novije doba bavili tim područjem. Samo neki od istaknutijih su zasigurno Platon (5.st. pr. Kr. – 4.st. pr. Kr.), Sokrat (469.g. pr. Kr. – 399.g. pr. Kr.), Aristotel (384.g. pr. Kr. – 322.g. pr. Kr.) ili pak sveti Toma Akvinski (1225. – 1274.). Među modernijim predstavnicima, koji su obrađivali temu filozofije odgoja, još su i Jean-Jacques Rousseau (1712. - 1778.), John Dewey (1859. - 1952.) i Paulo Freire (1921. - 1997.).

Njih su, kao uostalom i mene pri pisanju ovog rada, zanimala mnoga pitanja, kao što su: što znači biti odgojen; koliko je obrazovanje dostupno i tko sve ima pravo na njega; treba li biti besplatno; kakav je odnos učitelja i učenika te trebaju li odgoj i obrazovanje biti usmjereni na pojedinca ili društvo?

Ključno je pitanje: zašto je čovjeku uopće potreban odgoj? Na kraju krajeva, zaista, odgoj nije neophodan i ne predstavlja uvjet za preživljavanje. Čovjek može živjeti bez odgoja. No, kakav je to život? Bismo li bez odgoja bili sličniji životinjama, vodeći pritom primitivan život, bez svjesnoga cilja i smisla upravljani samo instinktima? Čak i tada, što bi nam nedostajalo? Preživljavali bismo i razmnožavali se. Zaista, u teoriji to ne predstavlja nikakav problem. Ipak, takav život ne vodi nikakvu napretku. Čovjek „...nije puko poprište kojim se struja života održava u svijetu stalnih promjena. Da to kojim slučajem jest, svoju bi funkciju, kao što kaže Kant, puno bolje ispunjavao instinktom nego razumom. Čovjek ne samo da traje u svom vremenskom postojanju nego u svom trajanju stvara samog sebe i svijet u kojem postoji. On nije poprište, nego ishodište.“¹⁴ Dakle, imamo potencijala napredovati i razvijati se, učiti i to znanje prenositi na buduće generacije. Sposobni smo kontrolirati vlastite nagone i djelovati svojevrijedno, a zadaća je odgoja brinuti se, skrbiti i poštovati upravo te potencijale.¹⁵

Basariček u svom djelu navodi tri različita stajališta o svrsi čovjeka i njegova odgoja – individualno, socijalno i idealno.¹⁶ Čini mi se kako je staroindijsko društvo pokušavalo objediniti sva tri stajališta iako se najviše pažnje posvećivalo društvenomu aspektu. Osobnost

¹⁴ Josip Marinković, *Ogledi iz filozofije odgoja*: (Zagreb: Školska knjiga, 1987), 19.

¹⁵ Milan Polić, *K filozofiji odgoja*: (Zagreb: Znamen, 1993), 15.

¹⁶ Stjepan Basariček, *Pedagogija. Dio 1, Nauka o uzgajanju*: (Zagreb: Naklada hrvatskog pedagoškog književnog zbora, 1916), 169.

pojedince se obogaćivala kako bi ubuduće mogao dati društvu najbolje od sebe, očuvati vlastitu kulturu i tradiciju te skrbiti sam za sebe i vlastitu obitelj.

Staroindijsko je obrazovanje bilo usko povezano s religijom i svetim tekstovima. Arijci su bili veoma religiozni, pokušavali su održati odnos između ljudskoga i božanskoga, a ta se narav onda odražavala i u obrazovanju. Vjernik poštuje ono što je vječno i sveto, a Vede su za stare Indijce bile iznad svega. Vidjet ćemo kasnije da je učenik, unatoč poštovanju prema učitelju, koje se od njega bilo zahtijevalo, mogao istaknuti učiteljevu pogrešku, napustiti ga ili se čak oglušiti na njegovu zamolbu ukoliko bi proturječila Vedama.

Ono što je za razdoblja stare Indije svakako bila prednost, jest nemogućnost uplitanja okoline i vanjskih faktora u područje obrazovanja. Taj je proces bio rezerviran isključivo za učitelja i učenika. Nije tada postojalo mnoštvo teoretičara koji su razglabali o odgoju ili o odnosu teorije i prakse. Sve što se trebalo znati, nalazilo se u svetim tekstovima, i toga su se pridržavali učitelji i učenici. Nedostatak jest taj što odmicanje od onoga što je u tim tekstovima zadano nije bilo moguće, a najvjerojatnije ni dozvoljeno, bilo da se radilo o području učenja ili metodama poučavanja.

3.2. SINTAGMA „ODGOJ I OBRAZOVANJE“

Pedagogija kao znanost istražuje odgojni proces i zato je taj proces, kao dio društvene stvarnosti, predmet kojim se ona bavi, proučava ga i usavršava. Ukratko rečeno, predmet proučavanja pedagojske znanosti jest odgoj ili oblikovanje i razvijanje čovjeka kao ljudskog bića. Kada kažemo da je pedagogija znanost koja proučava odgoj i obrazovanje, obično olako shvaćamo tu sintagmu. Svakodnevno se koristimo ovim dvama pojmovima, no kada ih pokušamo objasniti ili povezati, često nastaju poteškoće. Zašto je tomu tako i u kakvu su zaista odnosu odgoj i obrazovanje?

Naravno, kojom god da se profesijom bavimo, možemo reći da je najvažnije poznavati i imati jasnu predodžbu o njenu predmetu proučavanja. Čini se da su pojmovi kojima se pedagogija bavi veoma jednostavni, no vidjet ćemo da to i nije tako. Koliko je zapravo važno poznavati predmet kojim se ova znanost bavi, možda će lakše predočiti mala mudrost koju sam jednom negdje pročitala. Ona kaže da je cipele koje je proizveo loš postolar moguće uz neznatnu štetu baciti i napraviti nove, ali dijete ili čovjeka koji je žrtva nečijega lošeg odgoja nije moguće ni baciti ni zamijeniti za bolje. Međutim, nitko se neće upuštati u izradu cipela ako za to nije završio potreban zanat dok se odgojem bave svi, a malo tko si je tijekom života postavio pitanje: „Što je to odgoj?“

Tijekom povijesti odgoj se mijenjao, ali uglavnom se na to gledalo kao na neku vrst manipulacije kojom se želio postići određen cilj te kojom se htjelo oblikovati dijete, poput gline, u nešto što je već unaprijed određeno i zamišljeno. Primjere za to možemo naći u staroj Kini, Perziji, Rimu ili Grčkoj. Iako možemo reći da su se bavili gotovo svakim dijelom odgoja, najveći dio je ipak bio posvećen razvijanju tjelesnoga odgoja koji je kao rezultat priželjkivao sposobnoga i jaka vojnika ili vođu. Najpoznatiji nam je primjer takva odgoja upravo spartanski, a puno se od njega nije razlikovao ni starorimski, koji je nalagao ocu da, već od kada se rodi, bira hoće li njegovo dijete preživjeti ili biti ostavljeno na milost i nemilost zbog određene tjelesne mane ili slabosti. U ranom srednjem vijeku uzde je odgoja i obrazovanja u svojim rukama držalo svećenstvo i Katolička crkva, a cilj im je bio narod usmjeriti k religiji. Djetetov se interes počinje polako uzimati u obzir tek od razdoblja humanizma i renesanse kada se na dijete više ne gleda kao na „čovjeka u malom“. Od tada se sve više pažnje poklanja sveukupnom razvoju čovjeka uzimajući u obzir i njegov intelekt, zanimanje, želje i volju. Kako bismo razlikovali odgoj od manipulacije, potrebno je objasniti što je to uopće odgoj a na kraju i reći kako je povezan s obrazovanjem.

Kratko rečeno, odgoj predstavlja sveukupnu ljudsku djelatnost usmjerenu k izgrađivanju svakog aspekta cjeline koja čini ljudsko biće. Njime utječemo na razvoj svih pozitivnih osobina, vještina i sposobnosti, obogaćivanje intelekta, osjećaja, volje i karaktera. Ovisno o aspektu ljudske cjeline na koju djelujemo, razlikujemo tjelesni, intelektualni, moralni, estetski i radni odgoj.

Bitna razlika između odgoja i manipulacije jesu svrha i način djelovanja, tj. manipulacija je uvijek svjesna djelatnost nad nekom osobom ili stvari dok odgoj može biti i planirani i neplanirani, svjesni i nesvjesni čin. Osim toga, manipulacija obavezno podrazumijeva prisiljavanje nekoga na nešto. Međutim, odgoj proizlazi iz želje i potrebe da nekome prenesemo kulturu i obogatimo sveukupnu osobnost ljudskog bića. U kakvu su odnosu, pak, odgoj i obrazovanje? Obrazovanje je samo dio šireg pojma koji predstavlja odgoj, i to onaj namjerni, planirani i racionalni. On podrazumijeva usvajanje znanja, vještina i navika. No, osim obrazovanja, odgoj se također sastoji i od razvijanja tjelesnih i intelektualnih snaga i sposobnosti te obogaćivanja čuvstvenoga i izgrađivanja voljnoga aspekta ljudskog bića, tj. oblikovanja uvjerenja i stavova.

Važno je naglasiti da odgoj oplemenjuje i najviše vrijedi onda kada uzima u obzir svaku od svojih pet navedenih sastavnica jer čovjek je ipak kompleksna cjelina koju izgrađujemo samo onda kada uvažavamo svaku njenu komponentu.

3.2. DRUŠTVENO-POVIJESNA SITUACIJA U STAROJ INDIJI

Kao što sam već napomenula, za potrebe izlaganja ove teme, biti će nužno opisati društveno-povijesnu situaciju razdoblja o kojem će biti govora. Indija nije samo još jedna zemlja s vlastitom kulturom. Njena je kultura mnogo složenija. Ona predstavlja bogat spoj mudrosti, umjetnosti, vjerskog duha i filozofskih postignuća. Iako je teško pretočiti sve to znanje u jedno poglavlje, pokušat ću predočiti ono najbitnije kako bih što bolje uspjela dočarati svakodnevni život stare Indije i time nam omogućiti kvalitetnije shvaćanje teme odgoja i obrazovanja.

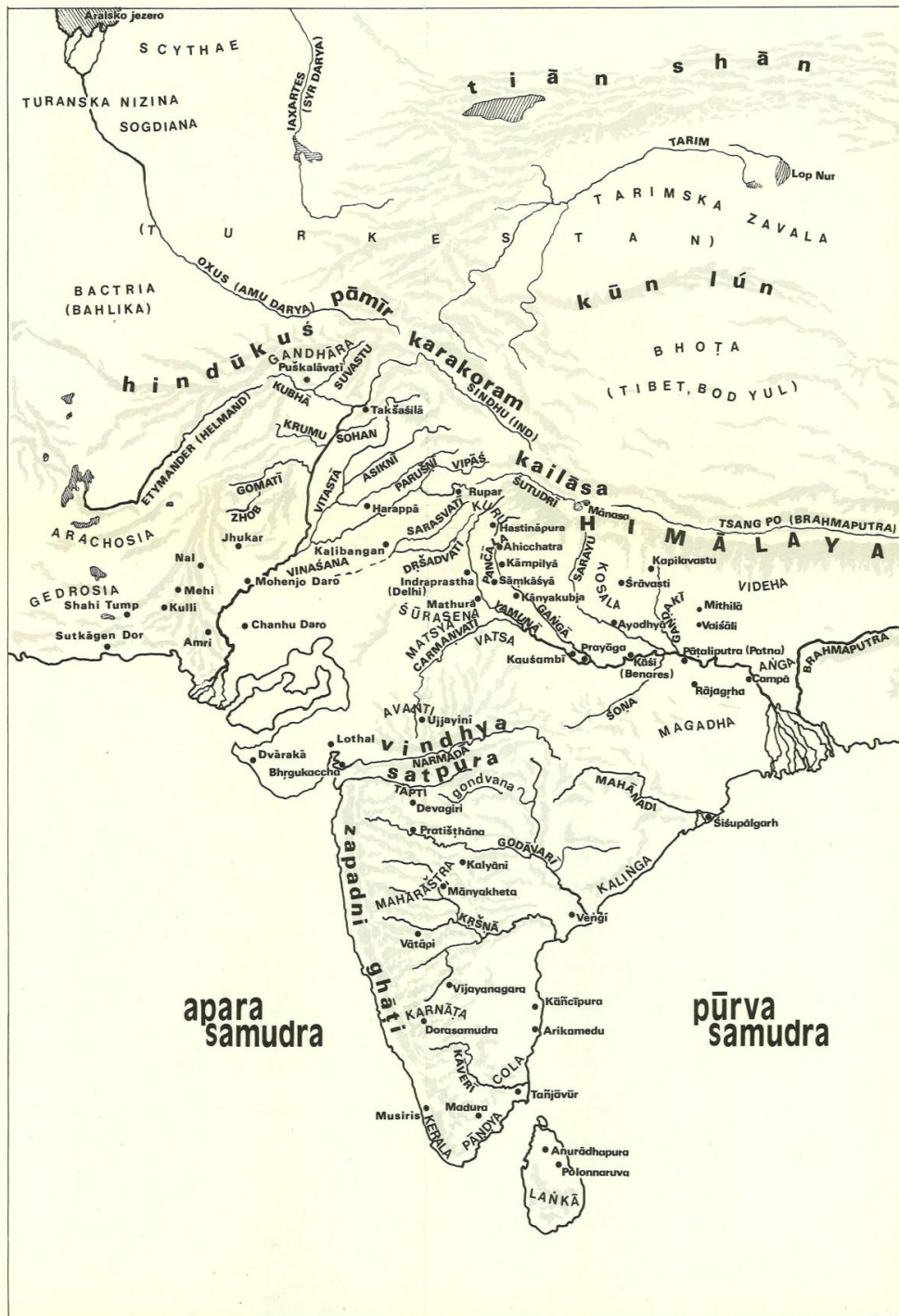
Razdoblje o kojem ću govoriti započinje nakon prodora Indoarijaca u Indiju oko 1500. g. pr. Kr. i traje do otprilike 500. g. pr. Kr. Ovaj se narod naselio na području današnje sjeverne Indije i istočnog Pakistana (vidi sl. 1). Tada je to područje bilo znano kao Saptasindhu, ili Sedam rijeka. Ono je obuhvaćalo rijeke Dr̥ṣadvatī, Sarasvatī i područje Pañjaba, što na perzijskom jeziku doslovno znači „pet rijeka“. Regija je to koja se nalazi na sjeverozapadu indijskog potkontinenta.

Kada su prodrli, Arijci su ušli u porječje Inda (današnji Pakistan), gdje su prije stajali veliki gradovi kao Mohenjo Daro i Harappa, nama dva najpoznatija grada Indske civilizacije. Prema ukrasima, predmetima i motivima pronađenim na nalazištima te kulture, zaključujemo da su pripadnici Indske civilizacije poštovali žensko božanstvo, Veliku Majku, božicu plodnosti koja istovremeno i hrani i uništava. Međutim, to razaranje ponovno predstavlja i početak novog života. Možda je to društvo bilo matrijarhalno. Ipak, na pronađenim se indijskim pečatnjacima nalazi i lik muškoga boga, koji je najvjerojatnije prototip hinduističkog boga Śive. On - kasnije bi se kao Śiva zvao Paśupati (vidi sl. 2), doslovno „gospodar životinja“ - prikazan je s rogovima na glavi i tri lica. Sjedi prekrštenih nogu, kao yogin, i okružen je četirima životinjama - slonom, tigrom, nosorogom i bivolom, a do njegovih nogu stoje dvije košute.¹⁷ Motivi s tog pečata navode na pomisao da je kultura iz doline Inda poštovala prirodu, planine, rijeke, životinje i drveća, među kojim je važno mjesto imala i danas sveta indijska smokva. Također, vjerovanje u život poslije smrti posvjedočeno je praksom pokapanja mrtvih uz čija bi se tijela polagali raznorazni predmeti poput zrcala,

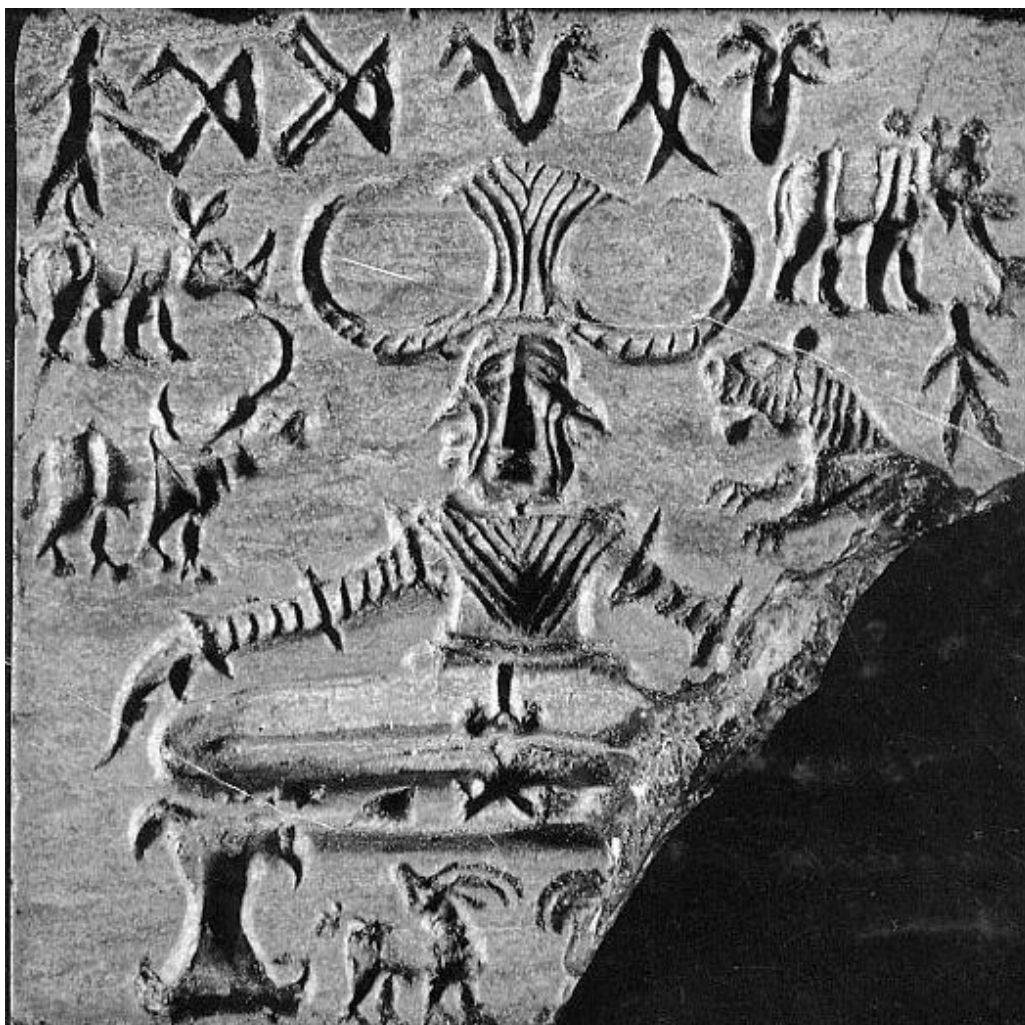
¹⁷ Radoslav Katičić, *Stara Indijska književnost*: (Zagreb: Nakladni zavod MH, 1973), 64.

predmeti od antimona, sedefaste školjke i veliki broj posuda koje su pripadnici ove zajednice, čini se, tijekom života koristili za hranu i piće.¹⁸ Kada su Ariji stigli, smatra se da je Indska civilizacija već bila oslabljena ili uvelike propala. Gradovi izvan porječja Inda su se još neko vrijeme nakon prodora održali pa civilizacija ipak nije naglo propala.

¹⁸ Arthur L. Basham, *A cultural history of India*: (New Delhi: Oxford University Press, 1975), 18.

Sl.1 zemljovid stare Indije s prikazom područja Saptasindhu

Sl.2 pečatnjak s prikazom lika koji bi se mogao povezati s kasnijim hinuističkim likom boga Śive Paśupatija

Indoarijcima, čiji je svakodnevni život bio pod utjecajem vjere i vjerskih ideja, od samog je početka cilj bio stvoriti zemlju kulturnog, tradicijskog i duhovnog karaktera, zemlju čije se fizičke granice nisu nazirale. Ono što zaista oslikava društveno političku stvarnost Indoarijaca jest širok raspon različitih kultura na ionako ogromnom području Indije. Najvažnije za ovaj rad jest napomenuti da je kultura indijskih Arijaca počivala na Vedama. Čovjek je od samih početaka svoga postojanja tražio uzrok i svrhu vlastita bivanja. Uz pomoć odgoja i obrazovanja Arijci su taj uzrok pronašli upravo u svetim tekstovima. Vede predstavljaju ogroman korpus svetih znanja označen kao *śruti*, što doslovno znači „ono što je čuto, objava“. O dolasku Arijaca doznajemo upravo iz najstarijeg djela tog korpusa, *Ṛgvede*. Tu su oni predstavljeni kao primitivni stočari i ratnici koji su se borili s tamnopusitim starosjediocima. No, osim njih, spominju se i mnoga indoarijska plemena od kojih su najistaknutija Anu, Pūru, Turvaša, Druhyu, Yadu i Bhārata. O ovom književnom spomeniku i bogatoj ostavštini, koju su nam Arijci ostavili iza sebe, biti će više govora u idućim poglavljima.

Već sam nekoliko puta ponovila da stara Indija predstavlja spoj religije i filozofije, no treba napomenuti kako se one ponešto razlikuju od zapadnjačkih. Neki zapadnjaci smatraju da se indijska misao zapravo i ne može nazivati filozofijom. To ipak ne umanjuje njeno postojanje. Po čemu je ona toliko različita od našeg poimanja filozofije? U Indiji su filozofija i religija gotovo uvijek povezane i isprepletene. Jedan od najbitnijih ciljeva indijske filozofije jest pronalaženje načina spasenja, tj. oslobođenja od ponovnih rođenja. Sanskrtski naziv za taj ciklus života i smrti jest *samsāra* a oslobođenje iz njega naziva se *mokṣa* i ona predstavlja jednu od četiri *puruṣārthe*, tj. jedan od četiri cilja ili svrha ljudskog života. Ostale tri su *dharma*, koja predstavlja društvenu, moralnu i vjersku pravednost, *artha*, materijalna dobrobit i svrha te konačno *kāma*, koju prevodimo kao užitak, bilo ljubavni, seksualni ili emocionalni.

Dakle, filozofija ne uključuje samo razmišljanje već i ponašanje, koje će na kraju dovesti do oslobođenja. Možemo reći da je filozofija predstavljala način življenja i upravo to je jedan od razloga posebnosti indijske društvene situacije. Zbog toga, nije ni čudo što zapadno društvo indijsku filozofiju ne smatra zaista filozofijom. Prema njihovu mišljenju, ona treba predstavljati isključivo niz ideja i promišljanja. Ukoliko ćemo razmišljati na taj način, onda doista možemo reći da Indija nije dala plodova na području filozofije ali usprkos tome, bilo bi nepojmljivo reći da je zbog toga bila imalo siromašnija.

3.3. VEDSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE

Odgoj i obrazovanje činili su dio tadašnjeg shvaćanja života i njegovih vrijednosti. Činjenica jest da je smrt predstavljala također dio ciklusa života a zajedno su činili pravu Istinu. Takav je sklad čovjeka i prirode, oprečnih pojmova poput života i smrti, materijalnog i duhovnog, prolaznog i vječnog, koji idu ruku pod ruku kao braća, u Indiji shvaćen kao dio prirodnog procesa. To je ono što pomaže uravnotežiti poredak svijeta i svemira. U smjeru takvoga shvaćanja života, tekao je i odgoj pojedinca, pripadnika arijskoga društva.

Odgoj je bio individualiziran, ali i individualistički usmjeren što znači da se učenika zaista odgajalo i obrazovalo u skladu s njegovim i mogućnostima i interesima, ali su istovremeno pojedinac i njegove želje bili podređeni višem cilju, očuvanju dharme i postizanju mokṣe. Obrazovanje se odvijalo za dobrobit religije i predstavljalo je sredstvo kojim se postizalo oslobođenje. Čovjeka se poučavalo s ciljem samoispunjenja, otkrivanja tajni svijeta i prave istine koja će ga izvesti iz ciklusa neprestanog rađanja i umiranja i sjediniti ga s brahmanom (n). Obrazovanje je bilo cijenjeno, kako zbog samog znanja tako i zbog cilja kojem je to znanje vodilo.

No, Vede sam spomenula već nekoliko puta i to upravo kao temelj staroindijskog obrazovanja te kao takve zaslužuju posebno mjesto u mom radu. Stoga ću u idućem poglavlju pokušati u najbitnijim crtama dočarati njihovo značenje i odgovoriti na pitanje: „Što su to Vede?“

3.3.1. Vede

Vedsko obrazovanje predstavlja ključni element vedske misli i načina života, a u prvom je redu podrazumijevalo učenje Veda, svetih tekstova. Kako bismo ga bolje razumijeli razjasnit ću što su to Vede uopće te objasniti termine na kojima počivaju.

Etimološki, riječ *veda* doslovno znači *znanje* a dolazi od sanskrtskog korijena glagola √*vid*, znati. Za Indijce, one predstavljaju svetu nauku, pravu istinu i spoznaju te znanje o obredima. One su *śruti*, objava, ono što je čuto (ono što se prenosi doslovno vjerno, točno kako se čulo) za razliku od ostalih religijskih tekstova, koji se nazivaju *smṛti*, sjećanje (ono što se kazuje po pamćenju). Također, u kasnije se vrijeme u *mīmāṃsī* učilo da su i *apauruṣa*, tj. ne potječu od čovjeka, da nisu dio svijeta, već postoje same za sebe, da su objava prvotnog i najvišeg načela (*brahman*).¹⁹

Tekstovi Veda se dijele na *mantrae*, prave svete izreke i *brāhmaṇe*, tumačenja obreda. Korpus Veda se, pak, dijeli na *saṃhite*, *brāhmaṇe*, *āraṇyake* i *upaniṣadi*.

Mantra doslovno znači *sredstvo misli* a proizlazi od korijena √*man*, što znači promišljati, razmišljati, razumijevati. U mantrama je sakriveno znanje, objektivna, prava istina i kazuje se pri izvođenju obreda, koji igraju ključnu ulogu u održavanju dharme. Da bi bile učinkovite, mantrae se moraju izgovarati pažljivo i pravilno a tumačenju njihova značenja pridonosi šest vedāṅga. Discipline su to koje pomažu u boljem razumijevanju Veda, pa se zbog toga i zovu „*udovima Veda*“. One su sljedeće:

- 1) *śikṣā* - fonetika
- 2) *vyākaraṇa* - gramatika
- 3) *nirukta* - etimologija
- 4) *chandas* – metrika
- 5) *kalpa* - obredi
- 6) *jyotiṣa* - astronomija

¹⁹ Radoslav Katičić, op.cit., str. 69

Zbirka mantra naziva se saṁhitā i ima četiri vrste mantra, a po svakoj od njih zove se jedna Veda – Ṛgveda, Sāmaveda, Yajurveda i Atharvaveda.

Ṛgveda u samom nazivu nosi značenje (svetog) stiha, *ṛc*. Ṛgvedski himni, njih ukupno 1028, posvećeni bogovima, podijeljeni su u deset maṇḍala, a pošto svaka pripada određenoj porodici pjesnika, nazivaju se i porodičnim knjigama. Svakoj saṁhiti pripada i jedan glavni svećenik sa svojim pomoćnicima, pa je ṛgvedski (glavni) svećenik *hotar* i on kazuje svete stihove.

Udgātar je svećenik kojem je dodijeljena Sāmaveda i on pjeva *sāmane*. To su zapravo ṛci koje se pjevaju na različite napjeve.

Za razliku od Ṛgvede, gdje su mantrе posvećene određenim božanstvima, mantrе Yajurvede raspoređene su po obredima, što možemo uočiti već u samom nazivu ove saṁhite, koja sadrži riječ *yajus*, čije je značenje *izreka za žrtvu, žrtveni obred*. Unutar ove saṁhite razlikujemo Crnu (kṛṣṇa) i Bijelu (śukla) Yajurvedu. Izreke Bijele (śukla) Yajurvede podijeljene su u 40 kāṇḍa, tj. odsjeka. Što se tiče Crne Yajurvede, postoje četiri njezine recenzije od kojih je vjerojatno najpoznatija *Taittirīya saṁhitā*. *Adhvaryu* je (glavni) svećenik kojemu pripada ova saṁhita i on mrmlja obredne izreke pri obredima.

Ove su prve tri Vede predstavljale trostruko znanje, sanskrtskog naziva *trayi vidya*. Nešto kasnije nastala je još jedna saṁhita nazvana Atharvaveda saṁhita. Ona se više nije vezala uz obrede, već je sadržavala izreke za čarolije. Znalac Atharvavede naziva se atharvavedinom. Međutim, postojao je i četvrti svećenik - brahman. Njegova je dužnost bila poznavati prve tri vede kako bi mogao nadzirati žrtveni obred i ispravljati možebitne pogreške prvih triju glavnih svećenika. Kasnije se počelo učiti da upravo ta četvrta saṁhita pripada brahmanu, međutim, očito je da to nije njegov tekst²⁰. Brahman zapravo i nema vlastiti tekst, već je morao biti *trivedin*, poznavalac prvih triju Veda.

Jedan dio književnosti brāhmaṇa su *āraṇyake*, tj. šumski tekstovi. *Āraṇyake*, dakle, predstavljaju tekstove tajnovitijih i opasnijih obreda izvođenih u šumama te filozofskih razmatranja o brahmanu, stvaranju, duši i besmrtnosti. Posljednji su dio brāhmaṇske književnosti *upaniṣadi*, prvi počeci indijske filozofije koji nadilaze tumačenja obreda i bave se traženjem dubljeg smisla svijeta i života. Ti se tekstovi zovu i *vedānta*, što doslovno znači „kraj Veda“.

²⁰ Radoslav Katičić, op.cit., str. 85

Svaka saṁhita sa svojim brāhmaṇama čini po jednu Vedu. Također, možemo spomenuti i to da se korpus Veda kasnije tumačio kao analogan četirima *āśramama*, tj. četirima životnim razdobljima. Tako su razdoblju *brahmacārīna* (vedskog učenika) namijenjene saṁhite, a razdoblju *gṛhasthe* (domaćina, obiteljskog čovjeka) brāhmaṇe. *Vānaprastha* (pustinjak, šumski stanovnik) čovjek je u životnome razdoblju kojemu su namijenjene āraṇyake, a posljednji je stadij *saṁnyāsīn* (isposnik, onaj koji je sve odbacio) i njemu pripadaju upaniṣadi.

Uz vedsko razdoblje vežemo i još jedan veoma važan pojam a to je yajña, tj. vedska žrtva. Ṛgvedski su himni posvećeni određenim božanstvima. Izreke Atharvavede, pak, služe kakvim čarolijama i magiji. Njima su se proklinjali neprijatelji, otklanjale bolesti, priskrblijvala se vlastita dobrobit, privlačila se voljena osoba, priželjkivao se dug život itd. Međutim, zbirke Sāmasaṁhite i Yajuḥsaṁhite služile su pri vršenju žrtvenih obreda. Napjevi Sāmasaṁhite služili su samo pri žrtvama some²¹ dok su izreke Yajuḥsaṁhite služile pri svim obredima.

Postoji više vrsta podjele obreda. Prva je podjela obreda na:

1. nitya - obavezne
2. naimittika - prigodne
3. kāmya - namjenske

Obredi se također dijele i na:

1. śrauta - objavne, svečane
2. gṛhya - kućne

Za svečane je obrede bilo potrebno najmanje četiri svećenika, a njih 16 ukoliko se radilo o somskoj žrtvi. Potrebna su bila i barem tri ognja. Oganj je i kao božanstvo, Agni, imao veliku ulogu pri žrtvenim obredima. On je predstavljao posrednika između bogova i ljudi. Smatrao se središtem obreda i svećenikom žrtve među bogovima. Obavezne svečane žrtve su se prinobile kako bi se održala dharma te kako bi žrtvovatelj stekao besmrtnost odlaskom u nebo.

²¹ Soma predstavlja istovremeno božanstvo i piće koje se tiještilo pri žrtvi tomu istom božanstvu. Ova se žrtva smatra iznad i krvnih i nekrvnih prinosa. Zanimljivo je da božanstvo Soma prvo mora umrijeti kao biljka pri tiještenju da bi na kraju postalo pićem koje podaruje besmrtnost. Ne zna se koja je to točno biljka, no *haoma* koja se spominje u Avesti, zbirci zoroastrijskih svetih tekstova, pravila se od biljke *Ephedra intermedia* ili *pachyclada*. Neki stoga pretpostavljaju da je ista biljka bila korištena i kao vedska soma.

Za kućne je obrede dostajao jedan svećenik ili čak samo domaćin kuće, a potreban je bio samo jedan domaći oganj. Kućni obredi su se obavljali tijekom kakve poljoprivredne svečanosti, gradnje kuće, pri sakramentima (saṃskārama) ili pri dolasku gostiju.²²

Ovi su obredi obuhvaćali i 5 mahāyajñi (pet velikih žrtava), tj. svakodnevnih prinosa bogovima, svim bićima, precima, svetoj riječi Veda i gostima.

Ovisno o vremenu kada se prinose, žrtveni se obredi dijele i na:

1. poludnevne
2. polumjesečne
3. četveromjesečne
4. polugodišnje
5. godišnje

Najjednostavnije su poludnevne i polumjesečne žrtve. Prinosile su se dva puta dnevno, ujutro i uvečer, lijevanjem mlijeka u oganj a nazivaju se agnihotra. One koje su se prinosile dva puta mjesečno, za vrijeme mladaka i uštapa, zahtijevale su, također, nekrvne prinose poput riže, kolačića, masla, mlijeka i dr. Četveromjesečne su se žrtve obavljale na granicama godišnjih doba. Polugodišnje su žrtve tražile i krvne, životinjske prinose. Najvrjednijom se žrtvom smatrao čovjek, no ne postoje dokazi da se ljudska žrtva prinosila. Nakon njega slijede žrtve konja, bika, ovna i jarca. Najsloženije su bile žrtve some i one su se obavljale samo jednom godišnje. Najbitnija je takva žrtva bila *agniṣṭoma*, a svečane su kraljevske somske žrtve bile *rājasūya*, žrtva za posvećenje kralja, te *aśvamedha*, konjska žrtva kojom je kralj potvrđivao svoju neospornu vlast.

3.3.2. Temelji staroindijskog poučavanja

Odgojno obrazovni sustav vedskoga razdoblja posjeduje jedinstvene karakteristike i kvalitetna obilježja s kakvima gotovo nijedna antička civilizacija nije bila upoznata. Većina onoga što nama nedostaje, ili se ponekad čak čini luksuzom u našem sustavu, tada je predstavljalo same temelje. Pokušat ću dati kratak pregled upravo tih osnova, prije no što uđemo dublje u temu.

Započet ću s onim što bi trebao biti najviši cilj svakoga odgojno obrazovnog sustava, a to je **razvoj cjelokupne ljudske osobnosti**. To je jedan od razloga zbog kojih je vedski sustav

²² M. Ježić, M. Jauk-Pinhak, K. Gónc-Moačanin, op. cit., str. 21

odgoja i obrazovanja bio toliko uzvišen, a učen je čovjek zaista bio poštovan. Koliko je obrazovanje tada bilo važno, predočit će nam bolje jedna sanskrska izreka:

स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान् सर्वत्र पूज्यते।

U prijevodu, ovo bi značilo: „Kralja štiju (samo) u njegovoj zemlji, no učenjaka štiju posvuda.“

Učeniku je trebalo prenijeti znanje i usaditi osjećaj pravednosti i poštenja. Razvoj njegova cjelokupnog bića pružio bi mu širi pogled na svijet, omogućio prosvjetljenje, izoštrio njegov intelekt te oblikovao njegov karakter. Dakle, cijeli je sustav težio stvaranju, ne samo uspješnog člana društva, nego i stvaranju u cjelosti odgojenog pojedinca.

Nažalost, u današnje se vrijeme čini da moralne vrijednosti gube na značenju. Polako ih smatramo starim vrijednostima koje mlađe generacije sve više i više gube iz vida. No, problem je u tome što se mi mirimo s tim, umjesto da pokušamo osmisliti sustav ili program koji bi nam vratio te vrijednosti.

Svečanost i odgovornost su, također, predstavljali jedan od odgojno obrazovnih temelja, a sami po sebi su taj proces činili uzvišenijim. Mislim da slobodno možemo reći da danas obrazovanju ima pristup gotovo svatko tko želi i/ili ima financijskih sredstava. No u vedskom razdoblju nije svatko mogao postati učenikom. Prenošnje i primanje znanja smatralo se svetim procesom, a započinjalo je i završavalo određenim ritualima – sakramentima, o kojima će u daljnjim poglavljima biti više govora. Postati učenikom mogao je samo onaj koji je bio spreman u potpunosti se posvetiti učenju koje je zahtjevao učitelj, guru, uz kojeg je učenik provodio svoje obrazovanje. Odgovornosti, koju je takav sustav zahtjevao, nije bio dorastao bilo tko. No, tada je još uvijek postojalo i obrazovanje kod kuće, koje je pružao otac, i takav, mogli bismo reći neformalan, način nije bio ništa manje važan od onog formalnog.

Lako je zaključiti da će takav pristup procesu odgoja i obrazovanja samo još više pridonijeti njegovoj važnosti. Sami znamo iz vlastitog iskustva da važne događaje u našim životima obilježavamo službenim ili neslužbenim „inicijacijama“ i ritualima. Činjenica da su postojali sakramenti početka i završetka obrazovanja, koji su se, dapače, izvodili u skladu s Mjesečevim mjenama, daje cijelom procesu jednu značajnu i svečanu notu.

„**Prilagođenost školskih sati**“ jest nešto što danas i ne postoji, a predstavljalo je rijetkost čak i u ostalim antičkim civilizacijama. Što uopće znači ta prilagođenost? Naravno, ne radi se

o tome da je učenik učio onda kad je bio raspoložen ili kad je imao volje. Ipak, obrazovanje se vršilo u tihom i mirnom ozračju. Mjesta, na kojima su učenik i njegov učitelj živjeli, bila su smještena obično na obalama kakve rijeke ili jezera. Iako se ta mjesta nisu nalazila daleko od ljudskih nastamba, ukoliko okolina nije bila pogodna ili je ometala ozbiljnost i usredotočenje misli, učitelj se obično povlačio u šumu ili na usamljenija mjesta i tamo se nastavljalo s obrazovanjem. Dakle, učenje se moglo prekinuti zbog buke, a utjecaj je imalo i vrijeme. Naime, ukoliko je vrijeme bilo lijepo i ugodno, učenje se provodilo na otvorenom, u sjeni nekog šumarka. Za vrijeme kišnih razdoblja, obrazovanje se održavalo ispod nekog slamnatog krova ili unutar *āśrama*, duhovne isposničke nastambe u šumama ili na planinama, u kojoj je živio učitelj.

Individualizirana nastava i blizak odnos između učenika i učitelja, također su predstavljali temelje odgoja koje rijetko nalazimo i u prošlosti i u sadašnjosti. Učitelj je učeniku bio poput drugoga oca. Bio mu je duhovni njegovatelj, oblačio ga, poučavao i odnosio se prema njemu kao prema vlastitom sinu. Isto tako, poštovanje koje je učenik iskazivao učitelju, bilo je jednako onomu koje je iskazivao vlastitim roditeljima. Zajednički ih je život još više zbližavao.

To je bilo moguće upravo zbog toga što je jedan učitelj poučavao jednoga ili tek nekoliko učenika. Pažnja pružena svakomu pojedincu bila je maksimalna. Ukoliko su se uvjeti promijenili, tj. ukoliko se broj učenika povećao, učitelj je tražio pomoć starijih, naprednijih učenika, koji su također preuzimali njegovu ulogu za vrijeme njegove odsutnosti.

Disciplina je bila gotovo jednako važna kao i samo obrazovanje. Stroga pravila, poslušnost i propisi učenikova života bili su ukorijenjeni u moralu i vjeri. Učenik se morao odreći žudnje, srdžbe, pohlepe, površnosti, uobraženosti i zanesenosti. Nije smio kockati, ogovarati, lagati, klevetati, povrijediti tuđe osjećaje, pjevati, plesati, gledati, razgovarati ili dodirnuti osobu suprotna spola ni ubiti životinju. Cilj svega toga bio je razvoj skromne osobe koja vodi jednostavan život.

Kažnjavanje gotovo da i nije imalo mjesta u vedskom odgojnom obrazovnom sustavu. Ono je bilo posljednje sredstvo kojemu se pribjegavalo. Kao što sam već spomenula, odnos učenika i učitelja bio je veoma blizak i podrazumijevao je **poštivanje djetetove osobnosti**. Učitelji su se čak trebali koristiti blagim i nježnim govorom pri obraćanju svojim učenicima.

Naposljetku, jedan od temelja vedskog sustava odgoja i obrazovanja bila je **oslobodenost**. Prvo, u smislu oslobođenosti od plaćanja, što znači da je obrazovanje bilo besplatno. Tek na kraju cijeloga obrazovanja učenik bi platio gurudakṣiṇu, o čemu će također biti više govora u jednom od idućih poglavlja. Iako su javna tijela i zemlja davali određene donacije, nitko se, osim učitelja i učenika, nije mogao uplitati u obrazovanje. Dakle, odgojno obrazovni sustav bio je oslobođen vanjskih utjecaja pa tako ni politika nije imala mjesta u donošenju bilo kakvih odluka vezanih uz taj sustav.

3.3.3. Cilj i svrha

Onoga trena kada je dijete postalo brahmacārinom, započeo je njegov život okarakteriziran jednostavnošću, isposništvom, čistoćom i čašću. Što je bio cilj takva života i koja je bila svrha učenja Veda uopće?

Mogli bismo reći da je vedski sustav imao dva velika cilja – prenošenje znanja i usađivanje poštenja i pravednosti. Ovaj je proces imao usaditi u učeniku osjećaj naklonosti i poštovanja prema vlastitoj kulturi i prema učenju te poticati želju za uspješnim obavljanjem obaveza prema vlastitoj obitelji, društvu, pretcima i, iznad svega, kulturnoj tradiciji. Naravno, religija je igrala važnu ulogu i kao takvoj, glavna joj je svrha osigurati čovjeku vječno blaženstvo. Odgajanje, dakle, ima usaditi u pojedincu osjećaj za izvršavanjem vlastitih dužnosti na zemlji koje će pridonijeti njegovu vlastitu ali i općem dobru.²³ Za Arijece je to krajnje vječno blaženstvo predstavljalo oslobođenje iz kruga stalnih rađanja i umiranja.

Obrazovanje je oduvijek, pa i danas, predstavljalo snažno sredstvo kojim se prenosila kultura s generacije na generaciju. Obrazovanjem pojedinac uči nazore koji se smatraju društveno poželjnima i važnima. Ono teži oblikovanju osobnosti pojedinca kako na društvenom tako i na duhovnom planu.

Jedan od najbitnijih ciljeva vedskog odgoja i obrazovanja bilo je **usaditi duhovne i religijske vrijednosti** mladim ljudima, probuditi u njima osjećaj pobožnosti i želje za postajanjem boljim čovjekom. Potraga za znanjem bila je ujedno i potraga za religijskim vrijednostima, a život učenika sastojao se od mnogo obrednih činova. Molitve i prinošenja žrtava činili su njegovu svakodnevicu, a nužno je bilo i prisustvovati vjerskim svečanostima. Smatralo se da će strogo pridržavanje vjerskih ceremonija još više potaknuti uvažavanje duhovnih vrijednosti.

²³ Stjepan Basariček, op.cit., str. 175

Razvoj osobnosti bio je, također, jedan od odgojno obrazovnih ciljeva a vedsko je razdoblje jedno od rijetkih koje je zaista ustrajalo na cjelokupnom obogaćivanju vlastita bića. Obrazovanje je bilo uspješno ukoliko se čovjek mogao pohvaliti dobrim karakterom, izvanrednim vladanjem i mudročću. Karakter se oblikovao kontroliranjem vlastitih osjeta i usavršavanjem vrлина. Djela su zaista govorila više od riječi, pa se tako učinkovitijim od mnoštva pravila i propisa smatralo ako je učitelj bio odličan primjer poželjna ponašanja.

No, zašto je tadašnjemu društvu bilo toliko važno oplemeniti i usavršiti ljudski karakter? Odgovor na to pitanje nalazimo u jednom od bitnijih ṛgvedskih himana. Radi se o Puruṣa-sūkti (RV. X, 90) a posvećena je kozmičkomu čovjeku, početku svega. U namjeri da stvori mnoštvo bića, odlučio je žrtvovati samoga sebe i, zaista, tekst dalje govori da je iz njegove žrtve rođeno sve – bića, bogovi, Mjesec iz njegova uma i Sunce iz njegova oka. Rođene su Vede, a nalazimo i početke stvaranja društvenih staleža koji će se, zapravo, puno kasnije jače ukorijeniti u indijsko društvo. U ovom razdoblju ipak govorimo o četirima *varṇama*. Himan kaže da je iz ustiju Čovjeka stvoren brahman, od njegovih ruku rājanya (kṣatriya), od njegovih bedara vaiśya a od njegovih stopala śūdra:

ब्राह्मणो 'स्य मुखमासीद बाहू राजन्यः कर्तः |

ऊरूतदस्य यद वैश्यः पद्भ्यां शूद्रो अजायत ||

Bit svega jest da je ono što je beskonačno odabralo postati konačno, besmrtno smrtno, a ono što je veliko odlučilo je postati maleno.²⁴ To znači da Bog obitava u svakom biću, na nebu i na zemlji. Sam himan kaže da jednu četvrtinu kozmičkog čovjeka čine sva stvorenja, dok preostale tri četvrtine čini vječni život na nebesima. Tako se čovjek zaista smatrao slikom i prilikom Božjom i njegova se osobnost upravo zbog toga toliko njegovala i obogaćivala.

Stvoriti odgovornog i vrijednog člana društva bilo je od iznimne važnosti pa je učenik, nakon završetka svojega obrazovanja, bio poslan natrag u društvo kako bi služio i bogatima i siromašnima te pomagao bolesnima i potrebitima. Od njega se očekivalo da bude gostoljubiv i dobročinitelj. Trebao je postati obiteljski čovjek čija je zadaća bila prenijeti kulturu, tradiciju i dobro ponašanje na vlastite potomke.

²⁴ Radha Kumud Mookerji, *Ancient Indian education - Brahmanical and Buddhist*: (Delhi: Motilal Banarsidass, 1960), 8.

Prenošenje vedske kulture veoma se njegovalo i svaki je pojedinac, barem iz prvih triju varna, ukoliko nije prošao temeljitije vedsko obrazovanje, morao memorirati barem dio svetih tekstova koji su mu ionako bili potrebni u svakodnevnom životu pri molitvama i prinošenju žrtava. Svaki je član društva trebao poslužiti kao sredstvo prenošenja znanja pa makar i minimalnim ulaganjem.

Mogli bismo reći kako su sveti tekstovi predstavljali svojevrsan udžbenik obrazovnog procesa. Udžbenik u kojem je bilo sadržano znanje, istina i kultura starih Indijaca. Učeci Vede, čovjek je mogao razumijeti prapočelo svega, ponovno se sjediniti s vlastitim Stvoriteljem. Vede su predstavljale smjernicu k tomu cilju te vodilju kroz svakodnevni život. One bi čovjeku pomogle u postizanju željenih ciljeva i zaštiti samoga sebe od loših utjecaja, ponašanja i nepoželjnih događaja.

3.3.4. Dostupnost

Sveti su tekstovi veoma opsežna zbirka djela, što u stihu, što u prozi. Nastali su među brahmanskim svećenstvom i njima su u prvom redu i bili namjenjeni. Međutim, to ne znači da je pripadnicima ostalih varna bilo zabranjeno proučavati ih. Kṣatriyama i vaiśyama je obrazovanje bilo dostupno, no oni nikada nisu tomu pristupali toliko odgovorno i ozbiljno kao jedan dio brahmana, koji su se u potpunosti posvetili učenju svetih tekstova. Ostatak zajednice naučio je nekoliko vedskih himana i mantra koje su im bile potrebne u svakodnevnom životu, a većinu svojega vremena i energije posvetili su proučavanju predmeta po njihovu izboru i sukladno njihovim dužnostima. Za razliku od brahmana, svećeničkog staleža, kṣatriye su bili ratnici, plemići i vladari, pa su se oni zasigurno posvetili područjima ratovanja, rukovanja oružjem i upravljanja. Vaiśye su se, s druge strane, bavili ratarstvom, uzgojem stoke, obrtima ili trgovanjem. Ipak, śūdra vedsko obrazovanje nije bilo dostupno nikako. Sveti tekstovi kazuju kako je posao śūdre služiti pripadnicima viših staleža te obavljati nečiste poslove. Dakle, dužnost je brahmana obavljati žrtvene obrede i poučavati Vede, dok je na kṣatriyama da zaštite narod i proučavaju Vede. Obaveza je vaiśye da radi a śūdre da služi.²⁵

S vremenom su brahmani, koji su ionako posvetili svoje vrijeme učenju Veda i znanosti koje su iz njih proizašle, preuzeli monopol nad obrazovanjem. U kasnijem, brahmanističkom, razdoblju, o kojem će također biti riječi, sustav četiriju varna ukorijenit će se još dublje i jače u društvo.

²⁵ Jeannine Auboyer, *Indija do VIII stoljeća*: (Zagreb: Naprijed, 1979), 41.

Žene su tijekom vedskog razdoblja bile u veoma dobrom položaju te su jednako kao i muškarci, imale slobodan pristup svetim tekstovima i njihovu proučavanju. Prema njima se odnosilo časno i s poštovanjem, a obrazovanje im je bilo jednako dostupno kao i muškarcima. Smatrane su jednakima i intelektualnim družicama vlastitih muževa. Znamo čak i da su neke žene autorice nekoliko ṛgvedskih himana.

Dakle, za vrijeme vedskoga razdoblja, posebice ṛgvedskoga, obrazovanje je bilo dostupno pripadnicima svih varṇa, osim śūdrama. Osim toga, već sam napomenula da je obrazovanje bilo besplatno pa je bilo dostupno svakoj osobi koja ga je tražila. Među učenicima nije bilo diskriminacije i svima je bilo pruženo jednako obrazovanje.

3.3.5. Upanayana

U vedskom je razdoblju obrazovanje bilo obavezno za svakoga tko je htio postati učenjakom i kultiviranom osobom. Takva se osoba smatrala veoma poštovanom u društvu, a koliko je cijeli odgojno obrazovni proces zaista bio važan, govori i činjenica da je prije samog početka bilo potrebno obaviti *upanayanu*. To je bila jedna od *samskāra*, što bismo možda mogli prevesti kao sakrament. Upanayana je proces inicijacije, uvođenja u nauk kod brahmana, kojom se potvrđivao ulazak djeteta u vedsko društvo, njegov prelazak iz ranoga djetinjstva u dob u kojoj započinje njegovo obrazovanje.

Ova se ceremonija obavljala u različitoj dobi, ovisno o tome kojoj je varṇi dijete pripadalo. Manusmṛti (Manuov zakonik) savjetuje neka se upanayana brahmanu obavi u proljeće, kṣatriyi u ljeto, a vaiśyi u jesen. Brahmani su započinjali svoje obrazovanje u dobi od 8 godina s mogućom odgodom do 16. godine, kṣatriye u dobi od 11 s odgodom do 22. Godine, a Vaiśya u dobi od 12 godina s odgodom do 24. godine.²⁶ Iako je ovaj zakonik nastao otprilike u prvim stoljećima nove ere pa samim time spada već u brahmanističko razdoblje, možda možemo pretpostaviti da su ovakva pravila za određene staleže postojala i u vedskom razdoblju ili su barem bila slična. U samim početcima vedskog razdoblja, upanayana je bila obavezna za prve tri varṇe i, kako neki misle, pripadnike oba spola. Razlog tomu je djelomično bio kako bi se osiguralo obrazovanje za što veći broj djece. Ukoliko se upanayana nekog pojedinca ne bi obavila unutar propisanih godina, on bi bio izopćen iz društva Arijata. Kasnije, za vrijeme brahmanizma, vedsko se obrazovanje sve više vezalo samo uz svećenstvo, brahmane, pa je i upanayana donekle izgubila značenje za kṣatriye i vaiśye te se sve manje obavljala za pripadnike ovih dviju varṇa.

²⁶ Georg Bühler, *The Laws of Manu*: (Oxford: Clarendon Press, 1886), 36.-37.

Osim toga, čovjek se mogao riješiti duga precima, ne samo time što je postao obiteljski čovjek i imao djecu, već i time što im je pružio kvalitetno obrazovanje. Naime, stari Indijci su vjerovali da se čovjek rađa s tri duga. Ta je teorija potpomogla održavanju i širenju kulture, usađivanju moralnih vrijednosti i oplemenjivanju vlastite osobnosti. Dakle, čovjek se rađa s tri duga koje može isplatiti obavljanjem određenih dužnosti. Jedan je dug bogovima koji se isplaćuje prigodnim i redovitim prinošenjem žrtava. Drugi je dug ṛṣijima, mudracima, i on se isplaćuje učenjem njihovih djela, tj. postajanjem brahmacārinom. Posljednji, treći, dug je dug pretcima, a isplaćuje se odgajanjem i zbrinjavanjem vlastitih potomaka.²⁷ Jedan od vedskih tekstova, Taittirīya saṁhitā Yajurvede (VI. 3. 10. 5), svjedoči nam o ovome i u njoj stoji: „*Brahman se rađa s trostrukim dugovanjem, životom brahmacārina ṛṣijima, prinošenjem yajñe (žrtve) bogovima, a potomstvom pretcima. Oslobođen je dugova onaj koji ima sina, koji prinosi žrtvu i koji je živio kao brahmacārin...*“²⁸

Etimološki, riječ upanayana dolazi od korijena glagola *upa nī* što znači 'privesti, dovesti (nekoga) ka, izvesti pred, uvesti u'. U ovom kontekstu, upanayana označava dovođenje učenika k učitelju. Sam proces počeo bi doručkom koji je dijete podijelilo sa svojom majkom iz istog tanjura. Zatim slijedi tonzura (*cūḍākarāṇa*), tj. obredno brijanje glave pri čemu se na vrhu glave ostavi pramen kose koji se naziva *śikhā*. Učenici su morali nositi štap, propisanu odjeću i *yajñopavītu*, sveti konop ili vrpcu. Taj se sveti konop vezao samo jednim čvorom, nosio se preko lijevog ramena, zatim bi omotao tijelo i padao ispod desne ruke. Sastojao se od tri niti i to od pamuka za brahmana, od konoplje za kṣatriyu te od vune za vaiśyu. Njihovi pojasevi bi se, redom, sastojali od biljke *muñja*, biljke *mūrvā* te konoplje. Brahmanov štap treba biti izrađen od drveta *bilva* ili *panasa* i dosezati vrh njegove glave, kṣatriyin treba dosezati visinu njegova čela i biti izrađen od drveta *nyagrodha* (banyan, indijska smokva) ili *khadira* te naposljetku vaiśyin štap treba dosezati visinu njegova nosa i biti izrađen od drveta *pilu* ili *udumbara*. Gornja oprava brahmana izrađena je od kože crne antilope a donja od konoplje, kṣatriyine su izrađene od kože pjegavog jelena i lana dok je gornja oprava vaiśye bila koža jarca, a donja izrađena od vune.²⁹

Zatim se dijete privelo svetoj vatri koja ga je trebala učiniti nadarenim, inteligentnim i snažnim. Kada su završile molitve bogovima, dijete bi stalo na kamen, što je predstavljalo njegovu čvrstu odlučnost u posvećivanju idućih godina učenju Veda. Zatim je prišao svojemu

²⁷ Anant Sadashiv Altekar, *Education in Ancient India*: (Benares: Nand Kishore & Bros., 1944), 18.

²⁸ Arthur Berriedale Keith, *The Veda of the Black Yajus School entitled Taittirīya Saṁhitā, Vol.2, Kandas IV-VII*: (Delhi: Motilal Banarsidass, 1967), 526.

²⁹ Patrick Olivelle, *Dharmasūtras-The Law Codes of Āstamba, Gautama, Baudhāyana and Vasiṣṭha*: (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 2000), 29.

učitelju, koji je morao poznavati Vede i potjecati iz obitelji u kojoj se učenje Veda prenosilo generacijama. Učitelj ga je, položivši svoju desnu ruku na njegovu glavu, blagoslovio, prihvatio za svojega učenika i izgovorio mu svetu mantru Sāvitrī.

Upanayanom učenik postaje *dvija*, onaj koji je dva puta rođen. Prvi je put rođen od majke a drugo je njegovo duhovno rođenje pod vodstvom gurua. Već sam prije napomenula koliko je blizak bio odnos učitelja i učenika, no, tome najbolje mogu posvjedočiti sveti tekstovi Atharvavede (11, 5, 3) te Śatapatha brāhmaṇa:

„Učitelj, prigrlivši svojega novog učenika, prima brahmachārīna u svoju utrobu. Tri ga noći tamo drži i čuva. Kada je rođen, bogovi se sakupljaju kako bi ga vidjeli.“³⁰

„...polazući svoju desnu ruku (na učenika), učitelj postaje trudan ...“³¹

Obavljanjem upanayane, započeo je život brahmachārīna – skroman, krepostan i isposnički.

3.3.6. Gurukula

Nakon upanayane, započelo je obrazovanje mladog brahmachārīna. No, vedsko obrazovanje nije bio puki odlazak u školu i učenje. Za mlada čovjeka predstavljalo je to sasvim novi dio života koji će provesti u kući svojega učitelja. Ovaj sustav obrazovanja nazivamo *gurukula*. Etimološki, taj izraz dolazi od sanskrtskih riječi *guru*, što znači učitelj, i *kula*, što znači dom, obitelj, zajednica. Ovaj je sustav podrazumijevao život učenika pod vodstvom i skrbi svog učitelja, koji je, zapravo, bio njegov drugi, duhovni otac. Od učitelja se očekivalo da ga krasi najviše moralne, intelektualne i duhovne odlike. Njegov je posao prenijeti sve znanje koje je on, također, čuo te prosvijetliti svojega učenika koji će, ne samo naučiti Vede napamet, već ih i razumijeti.

S druge strane, od učenika se tražilo da pokaže naklonost prema učitelju i postupa prema pravilima dobrog ponašanja. Rano ujutro bi ustao i započeo svoj dan ispunjen ozbiljnom predanošću, trudom, skromnošću, krepošću i samokontrolom. Učitelj bi učeniku darovao najcjenjeniji dar od svih – znanje – a ovaj bi zauzvrat pružao primjer uzorna ponašanja. Obrazovni semestar, ako to smijem tako reći, započeo bi ritualom *upākarman* u mjesecu *śrāvana*, razdoblju koje bi odgovaralo vremenu od kraja našeg mjeseca srpnja do trećeg tjedna mjeseca kolovoza. Pružaju se prinosi bogovima i moli se za njihov blagoslov. Na toj se

³⁰ Devi Chand, *The Atharvaveda: Sanskrit text with English translation*: (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 1995), 505.

³¹ Julius Eggeling, *Śatapatha brāhmaṇa 11, 5, 4, 12*. rujana 2006. <http://www.sacred-texts.com/hin/index.htm>. (08.08.2013.).

godišnjoj svečanosti stara jajñopavīta zamijenila novom. Kraj cijelog procesa obrazovanja obilježavao se svečanošću pod imenom *samāvartana*. To je označavalo učenikov povratak, odbacivanje jajñopavīte i ostalih predmeta do tada potrebnih brahmacārinu te započinjanje druge āśrame i postajanje gr̥hasthom, obiteljskim čovjekom.

Jedan semestar je trajao otprilike šest mjeseci i to od kolovoza do veljače. Trajanje obrazovanja je trajalo otprilike 12 godina.³² Tako nam, na primjer, Chāndogya Upanīṣad (VI, 1) priča o obrazovanju Śvetaketua, sina Uddālake Aruñija. Prema spomenutoj upanīṣadi, Śvetaketu je svoje obrazovanje započeo u dvanaestoj godini. Kad se vratio kući, imao je 24 godine i naučio je sve Vede. Ista nam upanīṣadi (IV, 4) priča i o učeniku Satyakāmi Jābāliju koji je proveo godine obrazujući se.

Nekima će se možda 12 godina obrazovanja činiti dostatnim, a nekima će to možda predstavljati poprilično dug period učenja vedske književnosti. No, razlozi za toliko dug period postoje, a ja bih istaknula dva možda najvažnija. Prvi je, dakako, metoda poučavanja, kojoj sam posvetila jedno čitavo poglavlje, a to je metoda mnemotehnike. Pismo tada nije korišteno, pa se korpus svetih tekstova, koji je veoma opsežan, učio napamet. Drugi je razlog taj što je, osim svetih tekstova, obrazovanje obavezno podrazumijevalo i odgajanje pojedinca. To je značilo da je mlada osoba usvajala znanja i stjecala vještine koje će joj, nakon obrazovanja, itekako biti potrebne u budućem životu.

Vedsko je obrazovanje prije svega obuhvaćalo učenje vedske književnosti. U početku su se poučavale samo saṃhite, no kako su nastajale brāhmaṇe, āraṇyake i upanīṣadi, tako su se i ti tekstovi postepeno uvodili u sustav obrazovanja. Kasnije se opseg poučavanih predmeta širio, o čemu ću detaljnije govoriti u poglavlju o obrazovanju za vrijeme brahmanizma.

Bitno je napomenuti kako je jedan učitelj obično bio specijaliziran samo na jednom području i poučavao samo jedan tekst. Učenici bi tako putovali po zemlji tražeći učitelja koji bi im prenio znanje koje su željeli, a koje je vjerojatno bilo i tradicionalno učeno u njegovoj obitelji. Brahmacārin nije pohađao školu nekoliko sati dnevno, već je sve te godine obrazovanja proveo živeći zajedno sa svojim učiteljem. Upravo iz tog razloga mladi čovjek u vedskom razdoblju nije bio samo obrazovan, već i zaista odgajan od strane svog drugog, duhovnog, oca. Stoga, nastavni plan i program nije obuhvaćao samo učenje određenih predmeta, već i svladavanje vlastitih osjeta, održavanje fizičkog zdravlja, meditaciju te

³² Radha Kumud Mookerji, op.cit., str. 92

općenito sve što je pomoglo u razvijanju svih pet dimenzija ljudskog karaktera (radna, tjelesna, estetska, moralna i intelektualna).

Brahmacārin je dnevno provodio nekoliko sati u učenju Veda i svladavanju različitih vještina. No, osim toga, njegova se svakodnevica sastojala od pridržavanja mnoštva strogih pravila. Krivo bi bilo pomisliti kako je svrha tih pravila nerazumljiva ili zapitati se postoji li ona uopće? Onaj tko se želio obrazovati, morao se odreći puno stvari. Tako npr. sveti tekstovi nalažu da učenik mora izbjegavati hranu poput meda, mesa ili začina. Mora se suzdržavati od osjetilnih žudnja, zavisti, bijesa i pohlepe. Ni na koji način ne smije sudjelovati u ili prisustvovati plesu, pjevanju i sviranju. Ne smije koristiti nikakve mirise ili pomade. Svakoga dana treba se pomoliti bogovima, prinijeti im žrtvu i zapaliti svetu vatru. Svako jutro i uvečer odlazi u selo kako bi isprosio hranu za svog učitelja i sebe, a sveti tekstovi i ovdje određuju od koga smije uzimati milodare a od koga ne. Nikada ne smije prositi iz sebičnih razloga ili kako bi zadovoljio svoje želje. Jede samo ono što isprosi i jede nakon svojega učitelja i nakon što dobije dopuštenje. Naravno, ubijanje i ozljeđivanje životinja bilo je strogo zabranjeno.

Još je postojalo jedno važno pravilo, a to je da je razdoblje brahmacārina bilo razdoblje celibata. Razgovor sa osobama suprotna spola bio je zabranjen, ukoliko to nije bilo zaista nužno. Učenikom nije mogla postati oženjena ili udana osoba. Nadalje, postojale su dvije vrste brahmacārina a to su *upakurvāṇa* i *naiṣṭhika*. Upakurvāṇa je bio učenik koji je živio u celibatu sve dok nije završio svoje obrazovanje i postao gr̥hastha, dok je naiṣṭhika bio učenik koji je odlučio cijeli život provesti u celibatu uz svog učitelja.

Svako je pravilo, u skladu sa svetim tekstovima, vodilo k oblikovanju i jačanju pojedinčeve osobnosti. Zastanimo i razmislimo malo koliko je samo običaja, tradicija i blagdana kojima ne znamo ni svrhu ni početak. Čak i kada bih upitala nekoga zašto se čini to što se čini, čemu određeni običaji, vrlo često ljudi ne bi znali što reći. Najčešći odgovor na takva pitanja bio bi: „Tako je oduvijek bilo, tako se oduvijek radilo.“ Kod starih Indijaca nije bilo tako.

Svaka osoba, biće i stvar imali su svoje mjesto u svijetu, svaka pojava i događaj svoj razlog. Određena hrana je utjecala na nerazumno ponašanje pojedinca, određena ponašanja na loš karman. Neke su stvari utjecale na slabljenje volje i karaktera. Ako se prisjetimo, cilj je postići kontrolu nad vlastitim osjetima. Hrana, pića, određena događanja i činovi vode k užitku, a užitak, između ostalog, spriječava pojedinca da spozna pravu istinu i razumije Vede i sveto znanje. Činjenica jest da je na svako pitanje postojao odgovor. Koliko god se nama ti

odgovori čine možda nerazumljivima ili besmislenima, u to su vrijeme imali potpuni smisao. Društvo je bilo uređeno i svatko je znao svoje mjesto, poštivao je koga je trebalo poštivati i obavljao što je trebalo obaviti.

3.3.7. Metode poučavanja - mnemotehnika

Jedna od najzanimljivijih i pomalo zavidnih karakteristika staroindijskog obrazovanja jest metoda kojom su se učili sveti tekstovi. U mnogim se starim civilizacijama društvo oslanjalo uvelike na pismo. Međutim, Arijci su svoju kulturu njegovali i prenosili učenjem napamet. Pamtili su ono za što danas znamo da predstavlja ogroman korpus znanja. Činjenica jest da su se Indijci pismom počeli koristiti tek nakon što su Vede bile oblikovane, pa ipak, čak ni tada pisana riječ nije bila korištena u religijske svrhe. Dapače, postojao je određeni prijezir prema pismu i prema onomu za što se je koristilo. Učeniku je bilo zabranjeno učiti Vede ukoliko je jeo meso, vidio krv ili mrtvo tijelo, učinio nešto protiv zakona, imao spolni odnos ili pisao! Arijci su, također, smatrali da je znanje u knjigama na kraju krajeva, zapravo bezvrijedno.³³ Mahābhārata, pak, čini se, proklinje onoga tko bi se usudio zapisati Vede.³⁴

Iako dostupno svima, osim śūdrama, čini se da je obrazovanje ipak bilo privilegij. No, ne u smislu da si ga netko možda financijski nije mogao priuštiti, nego u smislu da su mu mogli pristupiti samo oni koji su bili spremni uložiti mnogo truda, odreći se mnogo toga te oni čija je duša bila neiskvarena poput djetetove. Nama je vjerojatno veoma teško zamisliti važnost koja se pridavala određenom tekstu, koliko god on svet bio. Međutim, Vede su za Arijce predstavljale sve ono što je bilo i što će biti, prije svega izraz uvida u skrivenu istinu. One su bile više od pukog teksta ili udžbenika. Čini mi se da što dalje u povijest idemo, to je kvaliteta pojedinca i njegova karaktera bila veća ali i važnija. Ono za što se danas toliko zalažemo i za što se žalimo da mladim generacijama nedostaje, u staroj je Indiji očito bilo na vrhu liste prioriteta.

Dakako, nijedan sustav nije savršen. Obrazovanje je očito bilo zabranjeno onima koji su duhovno iskvareni, od društva prognani ili koji su imali određene tjelesne malformacije. Istina je da se svijest o osobama sporijega fizičkoga ili mentalnoga razvoja i njihovoj odgojno obrazovnoj integraciji s ostalom djecom pojavila tek nedavno. Ipak, kao pedagog bih trebala preispitati stvarni napredak društva, koje čak ni ne odvaja takve osobe u posebne institucije, već im u potpunosti zabranjuje pristup obrazovanju. Doprinos društvu i znanje koje je prenošeno su nadasve hvalevrijedni, no, ovakav način postupanja s pedagoškoga aspekta ipak

³³ Jauk-Pinhak, M. (1984). *Vedska recitacija i njena živa predaja*. Književna smotra 53, str. 39-43

³⁴ Anant Sadashiv Altekar, op.cit., str. 49

nema opravdanja. No, kao što rekoh, cilj tog obrazovanja i, što je još važnije, njegovi rezultati ipak nose ogromnu vrijednost za čovjeka te predstavljaju veoma bogatu baštinu koju nam je ova kultura ostavila.

Ipak, jedna je od velikih prednosti i koristi za pojedinca bila upravo mnemotehnika kao način učenja Veda. Ako ništa drugo, možemo u šali reći da je takav način učenja bio posebno koristan ljudskom mozgu. No, bilo je to nešto puno više od toga. Vede nije bilo dovoljno samo naučiti napamet. Potrebno i, dapače, nužno je bilo razumijeti ih i otkriti znanje koje je u njima sakriveno. Staroindijski sustav obrazovanja nije polagao važnost na tzv. obična svjetska znanja. On je bio usredotočen na usvajanje najvišega znanja i prave istine, a to se postizalo između ostalog trpljenjem i susprezanjem vlastitih osjetila.

No, bitnu je ulogu igrao i jezik na kojem se učilo i na kojem su se sveti tekstovi pamtili. Nazivamo ga vedskim jezikom. Bio je superioran u odnosu na bilo koji lokalni jezik ili narječje. Dapače, smatralo se da su ti ostali jezici nesavršeni i nečisti te samim time nedostojni toga da se na njima prenosi sveto znanje. Vedski je bio stariji i bogatiji od mlađih indoarijskih jezičnih idioma pa su se oni smatrali osiromašneim i „urušenim“ jezičnim oblicima, a neindoarijski, pak, jezici nisu pripadali vedskomu nasljeđu. To je upravo jedan od razloga zbog kojih je vedsko obrazovanje bilo zabranjeno šūdrama. Šūdre su, u svakom slučaju, bili oni koji nisu bili integrirani u vedsku kulturu, no, nagađa se je li to bilo zato što ih Arijci nisu prihvatili ili zato što se sami nisu mogli ili željeli uklopiti u tu zajednicu. Kasnije se dio tih nearijaca uspio integrirati, što je značilo prestanak pripadanja staležu šūdra.

Za vedsko obrazovanje nije bilo bitno samo učenje vedskog teksta napamet. Važno je bilo mantrе izgovarati određenim ritmom i s određenim naglascima, a to je mogao pravilno poučiti samo kvalitetan i učen guru. Šūdre uopće nisu govorile sanskrtom a smatralo se, ukoliko bi se u naglašavanju ili izgovaranju vedskih mantra potkrala bilo kakva, pa i najmanja, pogreška, dogodila bi se neizbježna katastrofa.³⁵ Postojala je određena bojazan da bi se vedski tekstovi, ukoliko bi bili prepušteni i šūdrama, preoblikovali i postali neprepoznatljivima. Zato je samo svećenicima bilo dopušteno recitirati tekstove Veda a slušati su ih mogli samo pripadnici viših staleža, kšatriye i vaišye. Svima drugima je to bilo zabranjeno.

Kako bi se izbjegle pogreške u izgovoru i naglasku, postojali su tzv. fonetički udžbenici - *prātiśākhye*. U njima su opisana općenita pravila za izgovaranje vedskog sanskrta, koji je ionako već tada predstavljao stari i sveti jezik, a opisana su pravila izgovaranja i naglasaka

³⁵ Anant Sadashiv Altekar, op.cit., str. 44

služila kao priručnik za određenu granu Vede. Tekstovi su Veda sami po sebi bili značajni, ali je jednako toliko bilo važno izgovarati ih u pravilnom ritmu i intonaciji. Ukoliko je ipak došlo do pogreške, proveo bi se ispravak, „okajanje“ - *prāyaścitta*.³⁶

Devasthali spominje 11 poznatih načina recitacije, a dijele se na temeljne načine *prakṛti* i na načine razrade - *vikṛti*. Prakṛti se dijele na: *saṃhitāpāṭha*, *padapāṭha* i *kramapāṭha*. Tekst *saṃhitā* dolazi kao vezana metrička cjelina u kojoj su provedene promjene među riječima u rečenici, a koje su određene *sandhijem* (glasovnim promjenama koje zahtijeva sanskrska gramatika). Taj je tekst u prvome redu tekst kako se izgovarao, a tek je uvođenjem kasnijih pravila sandhija u zapisani tekst došlo i do remećenja metra jer vedski sandhi često nije ukidao hijat (zijeve), a mlađi sandhi jest pa bi se u metru gubili potrebni slogovi. U tekstu *pada* sandhi je razriješen na granicama riječi u rečenici i u složenicama. Dakle, tekst je to koji se sastoji od odvojenih riječi. Kramapāṭha je način recitacije pri kojem se u tekstu svaka osnova pojavljuje dva puta, prvi puta u kombinaciji s prethodnom a potom sa sljedećom. To bismo mogli prikazati našim slovima abecede kao ab bc cd de itd.

Način razrade, vikṛti, Devasthali je pobrojao 8, od kojih ću spomenuti dva najčešća. U tekstovima se primjenjuju promjene po pravilima sandhija pa se zbog toga uvijek dobiva novi tekst. Najstarija vikṛti jest *jaṭāpāṭha* i ona uvodi poslije izvornoga još i obrnuti redosljed parova riječi (viloma). To je tzv. „tekst u pletenici“, a njegova shema izgleda ovako: ab ba ab/bc cb bc/cd dc cd itd. Druga vrsta je *ghanapāṭha* koja uključuje obrnuti redosljed riječi uz dijade i trijade riječi na istom principu. To je „zgnusnuti tekst“ i glasi ovako: ab ba/abc cba abc/bc cb/bcd dcb bcd itd.³⁷

Te varijante teksta s različitim kombinacijama elemenata teksta učile su se zato jer je učenik koji ih je svladao mogao, ako bi i zaboravio normalni tekst vedskoga autora (*saṃhitāpāṭha*), uvijek uspostaviti ga iz neke druge, složenije varijante teksta bez ikakve pogreške u bilo kojem slogu ili čak naglasku! To je bitan dio vedske mnemotehnike.

Kada uzmemo u obzir atmosferu u kojoj se smjelo izgovarati svete tekstove, pravila o tome kada ih je dozvoljeno recitirati te način recitiranja, bit će nam jasnije zašto je takvo obrazovanje iziskivalo tolike godine. Još bismo se više trebali diviti njihovoj vještini i točnosti pamćenja te predanosti s kojom su učili Vede.

³⁶ Milka Jauk-Pinhak, op.cit., str. 40

³⁷ Ibid., str. 40

3.3.8. Gurudakṣiṇā

Spomenula sam da je obrazovanje za svakoga bilo besplatno, no, običaj je bio otplatiti znanje, trud i brigu koje je učitelj prenio svojem učeniku. Gurudakṣiṇom, darom učitelju, učenik bi iskazao poštovanje, zahvalu i priznanje svojem učitelju. Bio je to oblik uzajamne razmjene. Godinama je učitelj bio duhovni otac svojem učeniku, odnosio se prema njemu kao prema vlastitom djetetu, pazio na njega, brinuo se o njemu, prenosio mu sve znanje koje posjeduje. Gurudakṣiṇā nije bila novčana, najčešće je bila u blagu, stoci. Mogao je to biti i određeni zahtjev ili zadatak, koji je učitelj tražio od svog učenika. Unatoč tomu, učitelj je znao kao gurudakṣiṇu dobivati vrijedne darove ili donacije od učenika i njegove obitelji.

Ipak, ono što je tada najvjerojatnije predstavljalo pravu i najvrijedniju gurudakṣiṇu, bilo je uzorno ponašanje učenika. U kasnijoj epskoj predaji, u Rāmāyaṇi, mitski je majmunski junak Hanumant tražio boga Sunca Sūryu da mu bude učitelj i da ga prihvati kao svog učenika. Međutim, ovaj ga je prvo odbio rekavši mu kako je stalno u pokretu u svojoj kočiji i njegovu bi učeniku bilo veoma teško pratiti ga i učiti istovremeno. Hanumant je, kako bi pokazao svoju želju za učenjem, uvećao svoje tijelo te jednom nogom stao na istok a drugom na zapad. Potom je stao pred Sūryu i ponovno izrekao svoju molbu. Ovaj put je Sūrya, vidjevši njegovu moć i upornost, zadovoljno pristao, postao njegovim učiteljem i prenio mu sva znanja koja posjeduje. Nakon svojega obrazovanja, Hanumant je tražio svog učitelja da mu odredi gurudakṣiṇu. Sūrya je to odbio učiniti rekavši da mu je dovoljna nagrada bila zadovoljstvo poučavanja nekoga tko je s toliko predanosti pristupao svojem obrazovanju. No na Hanumantovo inzistiranje, Sūrya je ipak na kraju zamolio svog učenika da pomogne njegovu sinu Sugrīvi. Hanumant pristaje i, tako učen, postaje izvrsnim savjetnikom slavnoga mitkoga majmunskoga kralja.

Ustrajnost, koncentracija, marljivost, pozornost, brižnost, spremnost na dijeljenje s drugima i samopuzdanje samo su neke od osobina koje je guru zaista tražio i želio od svojega učenika. Osoba u koju se njegov štićenik pretvorio tokom godina, zasigurno je i samom životu gurua davao veći smisao. To je samo još jedan pokazatelj što je zapravo obrazovanje značilo u vedskom razdoblju. Ono je bilo mnogo više od samog usađivanja činjenica i znanja u glave mladih ljudi. Izreka 'Na mladima svijet ostaje' tada je očito značila mnogo i Arijci su bili svjesni što se obrazovanjem sve može postići. Znali su da se moralne i duhovne vrijednosti najbolje usađuju u čovjeka dok je još dijete - nevino, iskreno i znatiželjno. Najbolje što dijete može dati od sebe jest odraz i plod učiteljeve brige i uložena truda i to je, po mojem mišljenju, bila najviša i najcjenjenija plaća gurua.

3.3.9. Uloga učitelja

Učitelj je u vedsko doba uživao visok status, ne samo među učenicima već i u cijelom društvu. Bio je veoma poštovan, čak i od strane kraljeva. Smatralo se da je guru, po važnosti, odmah do Boga. Naravno, njegova uloga nije bila ni najmanje beznačajna. Njegov je bio zadatak pripremiti učenika za život, prenijeti mu znanje i oplemeniti njegovu osobnost i njen svaki aspekt. Osoba nije mogla steći znanje bez pomoći gurua.

Brahmacārin je dva puta rođen. Njegovi prvi, biološki, roditelji dali su mu samo tijelo, a duh i znanje će mu priskrbiti njegov drugi, duhovni otac. Kao takav, učitelj je trebao brinuti o učeniku kao o vlastitom djetetu te se prema njemu odnositi s mnogo suosjećanja. Njihov je odnos bio iskren, topao i blizak. Iako je učenik morao obaviti zadatak koji bi mu učitelj dao, potonji nije smio dopustiti da bilo što ometa učenika u njegovu obrazovanju.³⁸

Koliko je učitelj bio važan, možemo vidjeti već i u samoj tradicionalnoj etimologiji riječi guru. Slog *gu* prema tradiciji (to, naravno, nije etimologija u našem značenju) označava mrak, tamu a slog *ru* označava onoga koji uništava ili uzrokuje raspad. Dakle, on je onaj koji uništava tamu neznanja i vodi učenika ka svjetlu znanja.³⁹ Prava etimologija riječi *guru* znači „težak, znatan“ pa onda „dostojanstven, poštovan“.

Svojim učenicima guru prenosi fizičko, materijalno i duhovno znanje. Svoju znatiželju i potrebe učenici usmjeravaju njemu, a koliko će im život biti uspješan ovisi upravo o njegovu poučavanju i vođenju. Živeći zajedno, guru je učeniku pružao potpunu zaštitu. Ukoliko je bilo potrebno, liječio ga je i brinuo se o njemu. Posvetio mu je svu svoju pažnju i navodno mu nije smio uskratiti ni najmanji dio znanja koje posjeduje. Naravno, tako stoji u teoriji. Ipak, poznata nam je priča o obrazovanju Satyakāme Jābālīja u kojoj stoji da mu je učitelj, želeći ga iskoristiti, uskratio znanje koje posjeduje. Dakle, praksa se očito razlikovala od teorije iako bi se, vjerojatno, svaki pruženi slučaj za kojega znamo dao promatrati kao priča za sebe. Učitelj nije smio iskorištavati učenike u svoju korist, osim ako to vremena i prilike zaista nisu zahtjevale. Morao je osigurati smještaj za svakog učenika, promatrati njihovo zdravlje i napredak, skrbiti o bolesnima, mudro odgovarati na njihova pitanja i ne praviti nikakve razlike među njima.

Ipak, učenik je služio učitelju, održavao mu oganj u kući, prosio hranu za nj, obavljao zadatke koje mu je učitelj povjerio, kao što vi valjda davao poslove i zadatke i vlastitu djetetu.

³⁸ Anant Sadashiv Altekar, op.cit., str. 59

³⁹ Ibid., str. 48

Čini se da su tadašnji učitelji imali mnogo više obaveza i briga vezanih uz učenika no što to imaju današnji. Još je teže to zamisliti kada se prisjetimo da za to nisu dobivali nikakvu plaću ili naknadu. Donacije koje su primali od kraljeva ili raznih obitelji trošile su se na osiguravanje smještaja svih učenika. Koliko učitelja znate koji bi bili spremni na tako nešto? Naravno, u našem je društvu gotovo nerazumno o tome uopće razmišljati. Učitelj i učenik nisu živjeli luksuzno. Vremena i prilike su bili veoma različiti od današnjih. Znanje se, osobito sveto znanje, veoma cijnilo i učitelju je bilo u interesu osigurati svom učeniku sve što mu je potrebno, samo kako bi što uspješnije dalje prenio upravo to znanje. No, pokušamo li se poistovjetiti s tadašnjim društvom i prilikama koje su vladale, lako ćemo shvatiti da je učitelj tada primao zaista visoku plaću. Uspješan učenik, formirana osoba te poštovanje i divljenje društva bilo je mnogo vrjednije od novca.

3.3.10. Obaveze učenika

Kada mlada osoba želi postati brahmacārinom i nađe nekog gurua za svog učitelja, treba mu pristupiti i na rukama donijeti *samidh*, ogrjev za žrtveni obred. Tim činom, koji nazivamo *guru upasadana*, učenik daje do znanja učitelju da mu želi služiti i pomagati mu u održavanju svete vatre. Znanje koje želi, ne može postići ni bogatstvom, ni moću ni fizičkom snagom. Potreban mu je guru, kojem će služiti s vjerom, skromnošću i iskrenom željom. *Upanayanom* guru prihvaća učenika i obvezuje se da će mu pružiti svu svoju brigu.

Učenik je obvezan živjeti sa svojim guruom dokle god traje njegovo obrazovanje. Tokom zajedničkog života prosi hranu za sebe i svog učitelja, donosi vodu, skuplja ogrjev za žrtvenu vatru te mora pomesti prostor oko vatre. Živi u celibatu, izbjegava hranu, pića, aktivnosti i sve drugo što mu pruža užitak i ometa njegovo obrazovanje.

Ne smije primati hranu od onih koji su počinili kakav zločin, od šūdre ili od bilo koga tko je izopćen iz društva. Tek nakon što od gurua dobije dopuštenje, jede u tišini, bez žurbe i halapljivosti. Sve što učenik smije ili ne smije, treba ili ne treba činiti, propisano je u Vedama.

Obrazovanje je bilo besplatno, ali je učenik plaćao učiteljev trud i znanje svojom poslušnošću i služenjem. Sve što mu je učitelj nalagao, on je morao obaviti, osim ako to nije bilo nešto čime bi riskirao izopćenost. U svim drugim prilikama, učenik nije smio proturječiti učitelju, a dok bi sjedio, uvijek bi zauzimaio mjesto niže od svojega učitelja. Ustajao bi prije, a odlazio na počinak nakon njega. Ukoliko bi sjedio ili ležao dok mu se učitelj obraćao, dužan je bio ustati prije no što mu odgovori.

Ukratko, čini se da je učenik trebao živjeti veoma skromnim i discipliniranim životom celibata, ali nimalo se ne suzdržavati pri razmišljanju, učenju i razumijevanju Veda. Nije trebao plaćati obrazovanje, ali je itekako trebao svojim ponašanjem pokazati i dokazati da je učenik vrijedan učiti kod svojega gurua.

3.3.11. Žene u odgojno obrazovnom sustavu

Tijekom vedskoga razdoblja, žene nisu bile isključene od mogućnosti obrazovanja.⁴⁰ Za njih se također obavljala upanayana nakon koje bi uslijedilo njihovo obrazovanje i život u celibatu. Imale su potpunu slobodu sudjelovati u religijskim i filozofskim raspravama.

Učitelj nije pravio razlike između muškaraca i žena. Dapače, sveti tekstovi savjetuju da se obrazovana žena treba udati za muškarca jednako obrazovana kao što je i ona. Žena je uz svog supruga izgovarala mantrе tokom religijskih svečanosti i jednako kao i on sudjelovala u žrtvenim obredima.

Vedsko je društvo poštivalo žene a njihovo je obrazovanje tada bilo na samom vrhuncu. Usprkos slabijoj ženskoj konstituciji tijela, nije ih se smatralo intelektualno inferiornijima. Posjedovale su odlično pamćenje i inteligenciju te su samim time bile sposobne podvrgnuti se bilo kojoj vrsti obrazovanja.

Ṛṣikā, *Brahmavādinī* ili *Brahmacāriṇī* su bili nazivi za učene žene. Znamo i za žene koje su autorice ṛgvedskih himana. Među najpoznatije svakako spadaju Romaśā, Lopāmudrā, Apālā, Kadrū i Viśvavārā. Ostale se spominju u desetoj maṇḍali: Ghośā, Juhū, Vāgāmbhrinī, Paulomī, Jaritā, Śraddhā Kāmāyanī, Urvaśī, Śārngā, Yamī, Indrānī, Sāvitrī i Devajāmī.⁴¹

Poznat nam je i razgovor između mudraca Yājñavalkye i njegove žene Maitreyī. Ova filozofska rasprava je zabilježena u Bṛhadāraṇyaka-upaniṣadi IV, 5⁴², isto kao i činjenica da je Maitreyī bila brahmavādinī. U spomenutoj upaniṣadi (VI, 4, 17)⁴³ također se navodi ritual kojim bi se čovjeku rodila učena kći!

Jasno nam je, dakle, da žene nisu smatrane ni u jednom pogledu inferiornijima od muškaraca. Negdje sam jednom pročitala da se razvijenost neke civilizacije može velikim dijelom odrediti prema njihovu ophođenju sa ženama. U ovom slučaju, razvijenost staroindijskog društva određuje i mnogo više od toga. Njihova tradicija i kultura, koje su se do

⁴⁰ Radha Kumud Mookerji, op.cit., str. 105

⁴¹ Ibid., str. 51

⁴² Patrick Olivelle, *Upaniṣads*: (New York: Oxford University Press, 1996), 69.-71.

⁴³ Ibid., str. 90

danas djelomično očuvale, te korpus znanja i književnosti samo još više pridonose činjenici da proučavamo jedno od najrazvijenijih i najorganiziranijih društva u povijesti.

3.3.12. *Brahmanističko razdoblje*

Krajem vedskoga razdoblja, otprilike u 6. st. pr. Kr., dolazi do određena slabljenja brahmanizma. Pojavljuju se mnoge škole filozofije i religije koje zastupaju različita gledišta o naravi Boga, njegova odnosa s čovjekom te o najboljem načinu spasenja duše i oslobođenja od samsare. Pojavljuju se čak i sekte od kojih većina nije ni doživjela svoj vrhunac. One su uglavnom nestale jednako kao što su i nastale.

Međutim, sve su one predstavljale odmak od pomalo krutih okvira brahmanizma i njegovih brojnih ceremonija. Polako se gubi zanimanje za obrede i žrtve. Ipak, od svih novonastalih škola i doktrina, uspjele su se održati uglavnom dvije - jinizam i buddhizam, koje djeluju veoma snažno u Indiji i u svijetu čak i danas.

No, razlozi slabljenja brahmanizma nalaze se i u širenju područja Arijaca prema istoku i jugu, što je na kraju dovelo i do miješanja s neindoarijskim stanovništvom i njihovim tradicijama.⁴⁴

Dakle, brahmansko se svećenstvo, koje se oduvijek, čini se, držalo pomalo visoko, odjednom našlo u situaciji u kojoj se trebalo izboriti za svoju ponovnu ulogu u društvu. To je razdoblje započelo otprilike u 500. g. pr. Kr., a karakterizira ga i pojavljivanje mnogih brahmanističkih tekstova. Tekstovi su to koji više ne spadaju u književnost *śruti*, već ih zajedničkim imenom nazivamo - *smṛti*. Njihova je svrha bila sačuvati staru brahmanističku tradiciju i učenje, ali i istovremeno se prilagoditi novonastaloj situaciji.

U vedskom je razdoblju mladi brahmacārin učio vedske *saṃhite*, a s vremenom, kako su nastajale, u njegovo su se obrazovanje mogle uklopiti i *brāhmaṇe*, *āraṇyake* i *upanīṣadi*. Učenici su putovali od jednoga do drugoga učitelja, ovisno o tome što su željeli naučiti i koji se učitelj odlikovao na kojem području. Međutim, nakon vedskog se razdoblja, kao što sam već napomenula, pojavljuju mnogi novi brahmanistički tekstovi, koji postaju novim predmetima znanja i poučavanja. Među njima su zasigurno i dva indijska sanskrtska epa *Mahābhārata* i *Rāmāyaṇa*, brojne *śāstre* poput *dharmāśāstre*, *nītiśāstre* ili pak *kāvyaśāstre*, 6 *vedāṅgi*, *purāṇe* pa i 6 *darśana* (brahmanističkih filozofskih sustava). *Śāstre* predstavljaju nauku određene škole ili područja. Među najpopularnijima su zasigurno bile *dharmāśāstre* (o

⁴⁴ M. Ježić, M. Jauk-Pinhak, K. Gőnc-Moačanin, *Istočne religije*: (Zagreb: Katedra za indologiju Filozofski fakultet, 2001), 25.

pravu i moralu), nītiśāstra (o upravljanju, politici), kāmaśāstra (o ljubavi), kāvyaśāstra (o književnosti), nāṭyaśāstra (o dramaturgiji), alamkāraśāstra (o poetici) i dr.

Vedāṅge sam već spomenula kao pomoćna djela uz Vede koje služe njihovu boljem razumijevanju a ima ih šest: kalpa (obredi), nirukta (etimologija), vyākaraṇa (gramatika), candas (metrika), śikṣā (fonetika) i jyotiṣa (astronomija). U vedāṅgama se razvio određeni stil pisanja tekstova, koji je korišten i u śāstrama, a naziva se *sūtra*.

Riječ *sūtra*, prema Monier Williamsovu rječniku, doslovno znači „nit, konop, linija“ pa i „kratko pravilo“. Tekstovi pisani stilom *sūtra*, zapravo su djela koja opisuju sustav određene nauke u obliku navođenja kratkih pravila. Takvim su stilom pisani tekstovi pojedinih vedāṅga. One najstarije nadovezuju se na brāhmaṇe i njihov je sadržaj usko povezan s obredima pa se i nazivaju *kalpasūtre*.⁴⁵ One se dijele na *gṛhyasūtre* (kućni obredi), *śrautasūtre* (veliki svečani obredi), *dharmasūtre* (svete i svjetovne dužnosti i običaji) i *śulvasūtre* (uređivanje žrtvenoga prostora). Svaka je saṃhita imala svoje *sūtre*, a nazivane su prema onima koji su ih sastavljali. Uza svaku *sūtru* sastavljale su se s vremenom i *bhāṣye*, komentari i rasprave koje su iznosili učenjaci.

Purāṇe su povijesne priče o legendama i prošlim događajima. Radnja svake purāṇe trebala bi imati pet značajki (*pañcalakṣaṇa*): **1) sarga** (stvaranje), **2) pratisarga** (rasap svijeta ili ponovno stvaranje), **3) vaṃśa** (rodoslovlje), **4) manvantarāṇi** (Manuova razdoblja) i **5) vaṃśānucarita** (povijest kraljevskih rodova). Purāṇe ugrubo dijelimo na *mahāpurāṇe* i *upapurāṇe*. Mahāpurāṇa, velikih i pravih purāṇa, ima 18. Upapurāṇa poznajemo 70-ak i to su, zapravo, dodatne purāṇe, koje su kraće i mlađe, a njihove radnje nisu toliko vezane uz navedenih pet značajki.

Darśane (gledišta, nazori) predstavljaju šest indijskih filozofskih sustava. Indijska se filozofija polako počela pojavljivati već u upaniṣadima da bi se s vremenom razvila u prave filozofske škole. Dijelimo ju na ortodoksne škole *āstika* i neortodoksne škole *nāstika*. Pod sustav škola *āstika* spada šest darśana koje potvrđuju autoritet i vrijednost Veda, a to su *sāṃkhya*, *yoga*, *vaiśeṣika*, *nyāya*, *pūrvamīmāṃsā* i *uttaramīmāṃsā*. *Sāṃkhya* i *yoga* su, unatoč svojoj odanosti Vedama, dosta bliski buddhističkim i jinističkim nazorima i praksi. *Nyāya* i *vaiśeṣika* su škole logike, fizike ili kozmologije. Škole *mīmāṃse* uvelike su pridonijele ponovnu jačanju vedizma, i to posebice u 8. i 9. st. *Pūrvamīmāṃsā* je zagovarala vječnost Veda, neosporivost vedskog znanja i važnost obreda, a jedan od najpoznatijih

⁴⁵ Radoslav Katičić, op.cit., str. 99

predstavnik bio je Jaimini sa svojim djelom *Pūrvamīmāṃsāsūtra*. Śaṅkara je (oko 9. st.) bio predstavnik škole *uttaramīmāṃsā* koja je svoj nauk temeljila na upanišadima, Brahmasūtri i Bhagavadgīti.

Kao što vidimo, predmeti poučavanja su se s vremenom sve više širili i postajali brojnijima, a mnogi stari tekstovi⁴⁶ mogu posvjedočiti o različitim područjima obrazovanja:

1. **Anuśāsana** podrazumijeva pravila spomenuta u Śatapatha brāhmaṇi (XI, 5, 6, 8). Sāyaṇa, komentator Veda iz 14.st., ovaj termin koristi za pravila šest vedāṅga, tj. fonetike, gramatike, etimologije, metrike, obreda i astronomije.
2. **Vidyā** (znanost) je, također prema Sāyaṇi, obuhvaćala filozofske sustave *nyāye*, *mīmāṃse* i dr. Međutim, profesor sanskrta na sveučilištu u Edinburghu, Hans Julius Eggeling (19./20.st.) sugerira da bi pod termin *vidyā* mogla, između ostaloga, spadati i *sarpavidyā*, znanost o zmijama.
3. **Vākovākyam** je podrazumijevalo neku vrst teoloških rasprava sličnih *brahmodyama*. Śaṅkara nudi termin *tarkaśāstra* kako bi pobliže objasnio taj pojam. To bi označavalo znanost dijalektike, logike i zdravorazumskog zaključivanja.
4. **Itihāsa-purāṇa** se spominju, između ostaloga, i u Atharvavedi (XV, 6, 4), Śatapatha brāhmaṇi (XIII, 4, 3, 12; XI, 5, 6, 8), Bṛhadāraṇyaka upanišadi (II, 4, 10; IV, 1, 2) te u Chāndogya upanišadi (III, 4, 1, 2). U istoj toj upanišadi (VII, 1, 2, 4; 2, 1; 7, 1) se termin *itihāsa-purāṇa* čak spominje kao peta Veda. Razlika između ta dva pojma nije u potpunosti jasna, iako se oba odnose na stare priče. Sāyaṇa i Śaṅkara pod pojmom *purāṇa* shvaćaju kozmološke mitove i priče, a pod pojmom *itihāsa* priče o herojima i heroinama.
5. **Ākhyāna** i **anvākhyāna** su, također, pojmovi za priče, mitove ili pripovijedne pjesme, s time da *anvākhyāna* više označava kakav komentar ili objašnjenje uz određenu priču.
6. **Anuvyākhyāna** predstavlja neku vrst tekstova koji se spominju u Bṛhadāraṇyaka upanišadi (II, 4, 10) a koje Śaṅkara interpretira kao objašnjenja mantra.
7. **Vyākhyāne** se na istom mjestu spominju kao komentari.
8. **Gāthā** su stihovi, ili čak pjesme, a koje nisu ṛci, *sāman* ili *yajus*, već su dio epske poezije.
9. **Nārāsaṃsī** su, slično *gāthāma*, junačke pjesme.

⁴⁶ Radha Kumud Mookerji, op.cit., str. 106-110

10. **Kṣatrayidyā** su znanja koje trebaju svladati pripadnici staleža kṣatriya, a među njima se posebno ističe *dhanurveda*, vještina korištenja luka i strijele.
11. **Rāśi** se spominje u Chāndogya upanīṣadi (VII, 1) a Śaṅkara taj pojam tumači kao znanje o brojevima i aritmetici.
12. **Nakṣatrayidyā**, znanje o astronomiji, također spomenuto na istom mjestu u Chāndogya upanīṣadi a Śaṅkara ga uspoređuje s jyotiṣom.
13. **Bhūtavidyā**, ponovno pojam spomenut na istom mjestu, podrazumijeva znanje o demonima.
14. **Sarpavidyā** je, već spomenuto, znanje o zmijama te otrovima i protuotrovima.
15. **Daiva** je znanje proricanja, vraćanja. Śaṅkara ga naziva još i *utpātajñānom*, znanjem namjerenja i predskazivanja.
16. **Nidhi** su Śaṅkara i Raṅgarāmānuja opisali također kao neku vrst predskazivanja, no, prema Monier Williamsovu rječniku, nidhi uz daivu čini znanost o vremenu.
17. **Pitrya** su pravila za žrtve posvećene pretcima.
18. **Sūtre** su tekstovi pravila vezanih uz razna područja.
19. **Veda veda** (Vedānām Veda) je također predstavljena na popisu znanja u Chāndogya upanīṣadi a Śaṅkara ovaj pojam objašnjava kao „*gramatiku starog sanskrtā*“.
20. **Ekāyana** bi predstavljala etiku, ili znanje o ponašanju. Doslovno, ova riječ znači „*jedini i pravi put moralna ponašanja*“.
21. **Devavidyā** je pojam koji Śaṅkara objašnjava kao niruktu dok ga Raṅgarāmānuja shvaća kao znanje o poštivanju bogova.
22. **Brahmavidyā** se, također, kao i prethodna znanja, spominje na istom mjestu u Chāndogya upanīṣadi a Śaṅkara pod ovim pojmom podrazumijeva znanje śikṣe, chandasa i kalpe.
23. **Devajanavidyā** je posljednja vrsta znanja navedena u Chāndogya upanīṣadi i prema Monier Williamsovu rječniku označava znanje o zmijama. Međutim, Śaṅkara smatra da to znanje podrazumijeva i proizvodnju miomirisa, ali i plesanje, pjevanje, sviranje instrumenata i ostale umjetnosti (*nṛitya-gīta-vādyā-śilpādivijñānāni*). S druge strane, Raṅgarāmānuja razdvaja taj pojam na devavidyu, znanje o Gandharvama, te na janavidyu, znanje o medicini (āyurveda).

Još uvijek možemo pretpostaviti da je sustav individualne nastave postojao. No, zasigurno je postojao i određen broj ljudi koji su bili poznavali više područja. O

brahmanističkim sveučilištima nema nikakva zapisa ili dokaza, kao što ih ima u slučaju buddhističkih sveučilišta. Postojali su, dakako, i drugi oblici, možda bismo mogli reći, neformalna obrazovanja, a koji su se počeli pojavljivati krajem vedskog razdoblja. Ti su oblici *carane* i *parišadi*.⁴⁷ Carane su bile skupine, zajednice ljudi koji su pripadali jednoj „školi“, ovisno o tome koju su *śākhā* učili. Śākhāe su škole ili grane svake *saṃhite* i imaju svoje tradicionalne tekstove. Caranama je sličan i oblik *gotra* (plemena) ili *kula* (obitelj), međutim, one predstavljaju zajednicu ljudi koji su povezani obično krvnim srodstvom pa se znanja prenose s generacije na generaciju. Naime, vjeruje se da su svi pripadnici brahmanskoga staleža pripadaju lozi nekog ršija prema kojemu je onda određena gotra nosila i ime.⁴⁸ Parišadi su, pak, skupovi učenjaka različitih carana, koji su se okupljali kako bi njegovali i promovirali učenje.

Međutim, u literaturi kojom sam se koristila nisam našla konkretnijeg zapisa o tome gdje su se takvi oblici naobrazbe održavali. Doslovno, prema Monier Williamsovu rječniku, riječ *parišad* znači sjedenje u krug. Jesu li postojale kakve građevine koje bi predstavljale nešto poput današnjih škola ili ranih preteča sveučilišta ili su se ljudi doslovno negdje u prirodi okupljali i raspravljali? Riječ je vjerojatno bila o raspravama na otvorenome, uz kakav hram ili hodočastilište. Jesu li se takva okupljanja događala samo u određeno doba godine, ili je postojala neka vrst obrazovnog programa koji je trajao određeno vrijeme? To su samo neka pitanja na koja, nažalost, nisam pronašla odgovore. Moja pretpostavka jest da su još uvijek postojali učitelji do kojih je učenik trebao putovati pa je, ovisno o tome što je želio naučiti, odabrao više različitih učitelja koji su bili specijalizirani za određeno područje.

3.3.13. Odgoj i obrazovanje u epovima

Izvore staroindijske epske književnosti nalazimo u junačkim pjesmama koje se spominju u brāhmaṇama pod nazivom *gāthā nārāśaṃsī*. Ima pripovijednih pjesama, koje tradicija zove ākhyāna ili saṃvādama, i u ranoj vedskoj književnosti, i to u pripovjednim himnima Ṛgvede. U njima se obično opisuje kakva mitska radnja, a među nama najpoznatijima su *Purūravas i Urvaśī* (RV 10, 95), *Yama i Yamī* (RV 10, 10) te *Sūryāsūkta* (RV 10, 85). Mitove

⁴⁷ Radha Kumud Mookerji, op.cit., str. 78-83

⁴⁸ Arthur L. Basham, *The wonder that was India*: (London: Sidgwick and Jackson, 1954), 155.

i legende, koje nazivamo *itihāsa*, *purāṇa* ili *ākhyāna*, spominju se i u brāhmaṇama. To su prozne priče s umetnutim stihovima na kojima, također, počivaju počeci epske književnosti.⁴⁹

Poznata su nam jedina dva sačuvana velika epa *Mahābhārata* i *Rāmāyaṇa*. Epsko pjesništvo je pisano sanskrtom, no zbog nekih posebnosti i gramatičkih pravila kojima odstupa od klasičnog, nazivamo ga epskim sanskrtom. Vjerojatno su ga isprva stvarali pjesnici na kraljevskim dvorovima a pošto su glavni likovi uglavnom bili kraljevi i junaci, logično bi bilo zaključiti da se ova vrsta književnosti njegovala osobito među kṣatriyama. Ona se kazivala i na dugim vedskim žrtvenim svečanostima, kako nam svjedoče sami epovi, a kasnije vjerojatno, kako je dobivala religijsku interpretaciju, i na hodočastilištima i u hramovima.

Mahābhārata u prijevodu doslovno znači *velika priča o plemenu Bharata*. Sastoji se od oko 100 000 strofa, a dobila je najvjerojatnije konačni oblik u razdoblju između 4. st. pr. Kr i 4. stoljeća nove ere. Glavni junaci epa su dvije suparničke grane kraljevske loze iz plemena Bharata - Pāṇḍave i Kaurave. Kralju Dhṛtarāṣṭri, ocu Kaurava, žena je rodila stotinu sinova na čelu kojih je bio najstariji Duryodhana. Dhṛtarāṣṭrin (polu)brat Pāṇḍu ima petoricu sinova. Međutim, njihovi su očevi božanstva. Naime, Pāṇḍu je bio izvrstan strijelac, no, jednom je prilikom zabunom ubio nekog ršija, mudraca, i njegovu ženu dok su vodili ljubav. Mudrac ga je prokleo i rekao mu da će umrijeti približi li se ženi s namjerom da vode ljubav. S druge strane, jednu od njegovih žena, Kuntī, mudrac je Durvāsas, zbog dobročinstva koje mu je jednom prilikom ukazala, naučio izrekama Atharvavede koje bi joj omogućile potomstvo s božanstvima. Taj je dar podijelila i s Mādrī, Pāṇḍuovom drugom ženom. Tako je Kuntī s bogom Dharmom imala sina Yudhiṣṭhiru, s Vāyuom Bhīmu te s Indrom Arjunu. Mādrī je pak s bogovima blizancima, Aśvinima, imala sinove imenom Nakula i Sahadeva. Spletom okolnosti i zbog nesporazuma, sva petorica braće ožene jednu ženu - Draupadī, kraljevnu plemena Pāñcāla. Kaurave i Pāṇḍave se bore oko prijestolja. Kaurave pozivaju Yudhiṣṭhiru na kockanje i on odlazi k njima sa svojom braćom i ženom. Na kockanju izgubi sve kraljevstvo, svoju braću, ženu i samoga sebe. Izgubivši, Pāṇḍave su prognani na dvanaest godina u šumu, a trinaestu trebaju provesti među ljudima, ali tako da ih nitko ne prepozna. Ukoliko ih netko prepozna, morat će provesti još 12 godina u šumi. Tako, nakon 12 godina u šumi i trinaeste provedene na dvoru kralja Virāṭe, Pāṇḍave se vraćaju i spremaju za bitku, koja će se odvititi na polju Kurukṣetra. Nakon mukotrpane bitke, opis koje čini glavni dio epa, a u kojoj je stradalo

⁴⁹ Radoslav Katičić, op.cit., str. 111

svih stotinu sinova Dhṛtarāṣṭrinih te Karṇa, Kuntīn izvanbračni sin i polubrat Pāṇḍava, Yudhiṣṭhira preuzima prijestolje. Kako bi potvrdio svoje kraljevanje, prinosi aśvamedhu, konjsku žrtvu. S Pāṇḍavama je idućih 15 godina živio Dhṛtarāṣṭra, no naposljetku je odlučio otići u isposništvo. Nakon 36 godina, Pāṇḍave saznaju da je njihov bratić Kṛṣṇa poginuo. Njegova ih smrt toliko pogodi da odluče s Draupadī otići na brdo bogova Meru. Prijestolje preuzima Arjunin unuk Parikṣit. Posljednji parvan priča o uzlasku braće na nebo. Yudhiṣṭhira stiže na nebo, no tamo ne pronalazi ni braću ni ženu. Nalazi ih u paklu i tamo odlučuje ostati. Međutim, Indra mu kaže kako veliki grešnici odlaze prvo na nebo, a potom u pakao, dok pravednici prvo svoje grijehove iskupe u paklu, a potom odlaze na nebo. Nakon toga, Pāṇḍave s Draupadī odlaze u nebo i tamo postaju božanstva.

Unutar Mahābhārate nalazimo i niz poučnih priča i razgovora o životnoj mudrosti, političkim vještinama, odgojno obrazovnim elementima, moralu i filozofskim viđenjima oslobođenja od neprestanog kruga ponovnih rađanja i umiranja. Jedan je od najpoznatijih i najcjenjenijih takvih razgovora zasigurno Bhagavadgītā, *Pjesma uzvišenoga*. Ona se, unutar Mahābhārate, nalazi na početku opisa bitke na Kurukṣetri. Priča opisuje razgovor Arjuna i Kṛṣṇe, u kojem je zapravo kao Arjuninu kočijašu utjelovljen sam bog (Viṣṇu). Arjuna sumnja i dvoumi se prije izlaska na bojno polje, jer se na kraju krajeva mora boriti protiv vlastite obitelji. Kṛṣṇa ga tješi, navodeći kako je njegova kṣatrijska dužnost ipak iznad svega te kako ubijanjem zapravo razaramo samo tijelo, deha, ali ne i dušu, dehin.

„Arjuna, čemu ta malodušnost koja te u ovako teška vremena sada obuzima? Taj osjećaj, nedostojan plemića, ne vodi u nebo već donosi sramotu. Ne podliježi kukavičluku, prinče! To nisi ti, taj ti osjećaj ne pristaje. Odagnaj tu slabost iz srca i ustani!“⁵⁰

„Mudri ne žale ni za mrtvima ni za živima. Nije bilo vremena kada ti, ja ni ovi ljudi nismo postojali i nitko od nas nikada neće prestati postojati. Tijelo duše zadesi i djetinjstvo i mladost i starost a isto tako duša ponovno pronalazi drugo tijelo. Onoga koji je mudar to ne zbunjuje. Dodir s materijalnim svijetom, sine Kuntīn, uzrokuje osjećaje hladnoće i topline, užitka i patnje, ali oni nisu postojani - dolaze i prolaze. Na tebi je da ih podneseš, potomče Bharatin.“⁵¹

⁵⁰ Alex Cherniak, *Mahābhārata – Book Six, Bhīṣma, Vol I.*: (New York: University Press and JJC Foundation, 2008), 181.

⁵¹ *Ibid.*, str. 183

Kr̥ṣṇa mu se postepeno otkriva i kao inkarnacija boga Viṣṇua. Za ljubav prema osobnomu bogu (bhakti) Bhagavadgītā je jedan od najznatnijih tekstova, jer Kr̥ṣṇa navodi kako će spasenje postići onaj koji mu se preda u pobožnoj ljubavi.

Dalje ću navesti 18 knjiga, tzv. parvana Mahābhārate:

1. Ādīparvan (Početni ud)
2. Sabhāparvan (Ud o palači)
3. Vanaparvan (Šumski ud)
4. Virāṭaparvan (Ud o Virāṭi)
5. Udyogaparvan (Ud o pripravama)
6. Bhīṣmaparvan (Ud o Bhīṣmi)
7. Droṇaparvan (Ud o Droṇi)
8. Karṇaparvan (Ud o Karṇi)
9. Śalyaparvan (Ud o Śalyi)
10. Sauptikaparvan (Ud o noćnom prepadu)
11. Strīparvan (Ud o ženama)
12. Śāntīparvan (Ud smirenja)
13. Anuśāsanaparvan (Ud pouke)
14. Āśvamedhikaparvan (Ud o konjskoj žrtvi)
15. Āśramavāsīkakarvan (Ud o boravku u pustinjačkom stanu)
16. Mausalarvan (Ud o borbi kijačama)
17. Mahāprasthānikaparvan (Ud o velikom putovanju)
18. Svargārohaṇaparvan (Ud o uzlasku na nebo)

Drugi veliki ep jest Rāmāyaṇa. Mlađa je od jezgrena dijela Mahābhārate, no ipak starija od njena konačna oblika. Konačni je oblik dobila vrlo vjerojatno između 3.st.pr.Kr i 3.stoljeća nove ere. Njena se radnja vrti oko života kraljevića Rāme i njegove žene Sīte. Počinje (i završava) u Ayodhyi, kojom vlada kralj Daśaratha. On je odlučio prinijeti konjsku žrtvu kako bi dobio djecu. Istovremeno su se bogovi borili protiv demona imenom Rāvaṇa pa su zamolili boga Viṣṇua da se rodi kao smrtnik i pobijedi Rāvaṇu. Tako je rođen Rāmā kao njegov avatāra. Osim njega, kralju su njegove tri žene rodile još tri sina. Rāmīna su mlađa braća bila Bharata, Lakṣmana i Śatrughna. Njegova je supruga bila Sīta, kći kralja susjedne kraljevine Videhe, Janake. Iako je Daśaratha želio Rāmu za svojega nasljednika, jednom je prilikom obećao ispuniti Bharatinoj majci dvije želje, a ona je sada zaželjela progon Rāme i

postavljanje Bharate na kraljevsko prijestolje. Rāma je otišao u šumu zajedno sa Sītom i Lakṣmanom. Dugo su tako živjeli u prognanstvu sve dok silom prilika nisu sreli demonicu Śūrpaṅakhu, koja se zaljubila u Rāmu. Međutim, odbila su je oba brata i ona je zbog nanesene uvrede otišla svojem bratu Rāvaṇi i tražila osvetu. On na to otima Sītu i odnosi je u svoje kraljevstvo. Uz pomoć Hanumana, savjetnika majmunskog kralja Sogrīve, i majmunске vojske odlazi Rāma spasiti Sītu. Nakon mnogo muke, Rāmā je ubio Rāvaṇu i spasio Sītu, no izjavio je da ju više ne želi za svoju ženu, jer ne vjeruje u njenu vjernost nakon što je provela neko vrijeme s Rāvaṇom. Ogorčena i tužna, Sīta se bacila na zapaljenu lomaču. Ipak, Oganj je izbavio Sītu i potvrdio njenu vjernost. Nakon toga se Rāma vratio s njom u Ayodhyu gdje je posvećen za kralja. Međutim, nikako se nije mogao pomiriti sa sumnjom naroda u Sītinu vjernost te ju je poslao u pustinjački stan pjesnika Vālmīkija. Ona je tamo rodila dva Rāmīna sina imenom Lava i Kuśa. Dvojica braće odrastaju kao Vālmīkijevi učenici te ih on jednog dana, tijekom Rāmīna prinošenja konjske žrtve, šalje da kralju kazuju njegovu pjesmu o njihovoj ocu Rāmī, Rāmāyaṇu. Prepoznavši da su to njegovi sinovi, idućeg dana poziva Sītu da mu se vrati i još jednom zakune u svoju vjernost. Ona to čini te nakon toga poziva božicu Zemlje Bhūmī da je primi k sebi. Nakon Sītina odlaska, Rāma od tuge predaje vlast sinovima i odlazi, uranja u rijeku Sarayū i uzlazi na nebo ponovno kao Viṣṇu.

Tekst Rāmāyaṇe dijeli se na sedam kāṇḍa, tj odjeljaka:

1. Bālakāṇḍa (Odjeljak o djetinjstvu)
2. Ayodhyākāṇḍa (Odjeljak o Ayodhyi)
3. Araṇyakāṇḍa (Šumski odjeljak)
4. Kiṣkindhākāṇḍa (Odjeljak o spilji Kiṣkindhā)
5. Sundarakāṇḍa (Lijepi odjeljak)
6. Yuddhakāṇḍa (Odjeljak o borbi)
7. Uttarakāṇḍa (Posljednji odlomak)

Ova se dva epa bave moralnim, političkim, bračnim i teološkim pitanjima no, unatoč velikom opsegu djela i brojnim podacima o društvu, nude nam relativno malo dokaza i podataka o obrazovnom aspektu. Jedan od razloga zašto je tomu tako, jest zasigurno i činjenica da su epovi pjevani isprva u slavu junacima, a posebno su njegovani među pripadnicima kṣatriya - ratnicima i kraljevima. Međutim, i tako oskudni, podatci, koji su nam pruženi u epovima, mogu dati barem okvirnu sliku tadašnje situacije na području odgoja i obrazovanja. U općenitost se crtama opisuje prva āśrama, razdoblje obrazovanja. Zabilježena

su i istaknuta imena, kako učenika tako i pustinjačkih stanova i središta poučavanja. Na kraju, dati su nam podatci o odgoju i obrazovanju mladih kraljevića, ali i ostalih pripadnika kṣatriya.

Razdoblje brahmacārīna jest razdoblje stroge discipline i samokontrole, a krajnji je cilj potaknuti razvoj fizičkih i moralnih vrлина učenika te ga pripremiti za daljnji život. To je obrazovanje ovisilo o tome kojoj varṇi učenik pripada. Sukladno njihovim dužnostima, organizirano je i njihovo obrazovanje.

O dužnostima i obrazovanju brahmana je već bilo riječi u prijašnjim poglavljima, međutim, kako u epovima ne nalazimo mnogo podataka o njima, a i ono što je zapisano, uglavnom je veoma slično svemu već navedenom, smatram kako nije potrebno ponovno razglabati o toj temi.

Naprotiv, velik dio pruženih nam podataka svjedoči upravo o obrazovanju kṣatriya. Preporuča se da daruju, ali ne i da prose, da prinose žrtvu, ali ne i da vrše dužnosti svećenika te da uče Vede, ali ne da ih i poučavaju. Njihova je dužnost boriti se i štititi ljude. Milodar, žrtve i učenje Veda donijet će im, dakako, dobrobit no, pravi kṣatriya obavlja svoju dužnost ratnika.

Za područje obrazovanja nam je u Mahābhārati najbitniji šesti parvan, Bhīṣmaparvan, a osobito Bhagavadgītā, koja je zapravo dio toga parvana. Ona se u Mahābhārati pojavljuje prije početka bitke na Kurukṣetri. Razgovor je to između Arjune i njegova kočijaša Kṛṣṇe. Arjuna shvaća da ga očekuje borba protiv vlastitih rođaka i to ga veoma pogađa. Međutim, Kṛṣṇa mu govori kako je poštivanje i izvršavanje vlastite dužnosti, u ovom slučaju ratnika, iznad svega. Kako bi mu olakšao i skinuo breme sa srca, kaže mu kako se ubijanjem zapravo razara samo tijelo, ali ne i duša, ono što čovjek zaista i jeste. Pravi kṣatriya ne napušta bojno polje. Dapače, svoje ozljede i ožiljke nosi s ponosom. Kraljeve najviše vrline su upravo prinošenje žrtava, poznavanje Veda i pobjede u ratovima.

No, već i u prvom parvanu Mahābhārate dobivamo podatke o odgoju i obrazovanju mladih kraljevića. Ulogu učitelja ima Bhīṣma, koji poučava svoje nećake Dhṛtarāṣṭru, Pāṇḍua i Viduru. U Mahābhārati (1, 109) stoji da je Bhīṣma brinuo o nećacima „...kao da su njegovi vlastiti sinovi. Djeca su se, prošavši kroz sve potrebne rituale, posvetila izvršavanju svojih dužnosti i učenju. Odrasli su u vrsne mladiće, koji su poznavali Vede i bili vjeṣti u sportovima. Njihova se sposobnost očitavala u streličarstvu, jahanju konja, borbama s buzdovanima, mačem i štitom, zatim u upravljanju borbenim slonovima te u njihovu moralu. Dobro su

poznavali povijest i purāne te bili upoznati s vedskom istinom i znanjem. Bili su svestrani a njihovo znanje duboko.“

Kao što vidimo, obrazovanje mladih ratnika i kraljevića nije se svodilo na puko odgajanje dobra vojnika. Obrazovanje je ujedno zahtijevalo i odgoj djece i njihov razvoj na mnogim područjima. Što su sve mladići trebali poznavati, saznajemo i u Anuśāsanaparvanu, 104, kada Bhīṣma poučava Yudhiṣṭhiru odlikama kralja:

„O kralju, potrebno je brižno se posvetiti Vedama i znanosti o oružju. O kralju, potrebno je biti vrstan u jahanju slonova, konja i upravljanju kočijom. Onaj tko svlada te vještine postići će sreću. Takva će kralja njegovi neprijatelji teško uništiti a on će moći vladati nad svojim slugama i rođacima bez bojazni da će potonji biti bolji i uspješniji od njega. Na takvom položaju, dužnost je kralja zaštititi svoje pučanstvo i tako se nikada neće izložiti opasnosti ili pretrpjeti kakav gubitak. O kralju, potrebno je posjedovati sposobnost razumna zaključivanja i govorništva te poznavati glazbu i 64 umjetnosti i vještina (kalā). Potrebno je svaki dan slušati purāne i itihāse i sve ostale povijesne priče.“

Iako je takav odgoj zaista hvalevrijedan, smatram da bismo se trebali zapitati je li on uistinu bio i moguć? Prva je dužnost Kṣatriya bilo vladanje i ratovanje. Koliko je bilo moguće savladati samo Vede uz te dužnosti, a koliko sva ostala navedena znanja? No, naše dvojbe nisu vezane samo uz opseg znanja. Oba nam epa svjedoče o tome da su ratnici u borbama uglavnom bili veoma mladi. U Mahābhārati se (1, 67) spominje Abhimanyu, sin Arjunin, za kojega se predviđa da će u šesnaestoj godini postati toliko odličan ratnik da će neprijatelji bježati pred njim. Također, u Droṇaparvanu, 124, spominje se 85-godišnjak koji se u bitci bori poput mladića od 16 godina. Osim toga, i Rāmāyaṇa (1, 22) svjedoči o navedenoj dobi od 16 godina. Viśvāmitra dolazi po Rāmu kako bi se borio protiv demona, rākṣasa. Međutim, njegov otac, Daśaratha govori kako je njegov sin tek dijete koje nije još navršilo ni 16 godina. Možda i ne možemo sa sigurnošću reći da su mladići točno i uvijek bili u toj dobi kada su bili u potpunosti spremni za borbu, ali možemo pretpostaviti da su ipak bili veoma mladi.

Unatoč svojim mladim godinama, dječaci su zasigurno tada već svladali potrebne vještine borbe. No, također nam je poznato koliko je učenje Veda bilo zahtjevno. Ne čini se mogućim da su ti mladići već u šesnaestoj godini uspjeli savladati sva navedena znanja, osobito Vede. Po mojem mišljenju, vjerojatnije je da su, pošto pripadaju višem društvnom sloju, morali poznavati i slušati svete tekstove, ali ne ih nužno i naučiti napamet kao što su to morali brahmani. Trening, fizička obuka i učenje znanosti o oružju zahtijevaju mnogo vremena i

uložena truda. Misliti kako su mladi ratnici, uza sav taj napor i obuku, imali vremena napamet učiti Vede, čini mi se pomalo nemogućim. Čak i da je pojedinac to želio, sumnjam da bi u praksi bio sposoban izdržati tolik fizički i intelektualni napor.

Ukratko ću spomenuti i obrazovanje žena. U oba epa imamo podatke o ženama učenicama. U Rāmāyaṇi se, od nekoliko njih, najviše ističe žena imenom Śābarī. U trećem odjeljku, Araṇyakāṇḍi, spominje se kao starica koja upućuje Rāmu k Sugrīvi, majmunskom kralju. Živjela je u isposništvu pod vodstvom svojega gurua Mātāṅge. U Mahābhārati se spominju žene brahmacāriṇī i to više njih. Tako čujemo da je brahmacāriṇī bila kći ṛṣija Śāṇḍilye, isto kao i kći ṛṣija Gārgye⁵². Također, saznajemo i za (zamišljenu) filozofsku raspravu između kralja Janake i bhikkhunī (buddhističke redovnice) Sulobhe.⁵³ Dakle, obrazovanje je i dalje bilo dostupno ženama, iako ne možemo sa sigurnošću tvrditi u kojoj mjeri.

Spomenula sam i 64 kale, tj. umijeća. O čemu se zapravo radi? U mnogim se sanskrtskim djelima, ali i buddhističkim i jinističkim, spominju te umjetnosti i vještine. U principu, tradicionalan je (i simbolički) njihov broj 64, iako se u nekim djelima navodi i njih više. Spominju se u Rāmāyaṇi, Bhāgavata-purāṇi, gramatičkome komentaru Mahābhāṣyi, romanima Daśakumāracariti i Kādambarī, zatim u Kāmasūtri autora Vātsyāyane te u djelima mnogih drugih autora. Što se tiče buddhističkih i jinističkih djela, ta se umijeća spominju u djelima Lalitavistara, Jātakamālā, Kalpasūtra i Aupapātikasūtra.⁵⁴

Navest ću 64 umijeća, kako ih navodi autor Kāmasūtre te njegov komentar vezan uz tu temu.⁵⁵ Neobičan je to popis, vjerojatno dosta nesustavan, ali daje slikovit uvid u razna umijeća, znanja i vrste zabave u staroj Indiji:

1. Umijeće pjevanja
2. Umijeće sviranja glazbenih instrumenata
3. Umijeće plesa
4. Spoj pjevanja, sviranja i plesa
5. Umijeće pisanja i crtanja
6. Umijeće tetoviranja
7. Kako ukrasiti i okititi kip božanstva rižom i cvijećem

⁵² Radha Kumud Mookerji, op.cit., str. 343

⁵³ Ibid., str. 343

⁵⁴ Ibid., str. 353-354

⁵⁵ R. Burton, F.F. Arbuthnot, *The Kama Sutra of Vatsyayana*: (London: George Allen and Unwin LTD, 1963), 108.-111.

8. Kako prostrijeti i ukrasiti postelju i ležaje cvijećem
9. Kako obojiti zube, odjeću, kosu, nokte i tijelo, te oslikati tijelo točkicama, šarama i slikarijama
10. Kako učvrstiti obojeno staklo u pod
11. Kako prostrijeti postelju, sagove i jastuke za počivanje
12. Kako svirati na čašama punim vode
13. Kako spremati i čuvati vodu u vodovodima, studencima i spremištima za vodu
14. Slikati, ukrašavati i dotjerivati
15. Nizati brojanice i ogrlice, plesti vijence od cvijeća
16. Pravljenje šekharaka i āpīḍa⁵⁶
17. Kako prikazivati predstave, glumiti
18. Praviti ukrase za uho
19. Spravljati miomirise i parfeme
20. Kako se ukrasiti draguljima i nakitom, kako se dopadljivo odjenuti
21. Čarati i vraćati
22. Imati spretne i vješte ruke
23. Kuhati
24. Kako spravljati limunade, šerbete, kisela pića i provrele sokove odgovarajuća okusa i boje
25. Šivati i krojiti
26. Kako praviti papige, cvijeće, rese, svežnjeve, čvorove, dugmad, itd. od konca ili prediva
27. Rješavati zagonetke, pitalice i ostale sadržaje namijenjene razmišljanju i logičkom zaključivanju
28. Igrati igru nizanja stihova u kojoj kad jedna osoba izgovori neki stih, druga odmah nastavlja počevši sa posljednjim glasom prethodnoga
29. Kako oponašati i nasljedovati
30. Čitati, uključujući pjevanje i pravilnu intonaciju
31. Ovladati rečenicama koje je teško izgovoriti. Ovu igru najčešće igraju žene i djeca a sastoji se u tome da netko izgovori neku zamršenu rečenicu. Kada se ona ponavlja veoma brzo, riječi se obično krivo prenesu ili krivo izgovore
32. Rukovati mačem, palicom, štapom, lukom i strijelom

⁵⁶ ukrasi za glavu; šekharaka se sastojala od vijenca koji je visio s tjemena a āpīḍa je bio ukras obavijen oko glave poput turbana

33. Kako razlagati, kako izvoditi zaključke
34. Obavljati stolarske radove
35. Poznavati umjetnost graditeljstva
36. Poznavati zlatne i srebrne novčiće, skupocjeno kamenje i dragulje
37. Poznavati nauku o kamenju i rudama
38. Znati obojiti dragulje, kristale i zrnca
39. Vježbati pamćenje
40. Razumjeti se u vrtlarstvo; kako izliječiti bolesnu biljku i drvo, kako ih njegovati i odrediti im dob
41. Kako prirediti borbe pijetlova, prepelica i ovnova
42. Kako papige i čvorke naučiti govoru
43. Umjeti se namazati mirišljivim pomadama te namirisati i počešljati kosu
44. Znati odgonetnuti tajno pismo, znati pisati slažući slogove na određene načine
45. Umjeti razgovarati s promijenjenim oblicima riječi. Neki govore mijenjajući početak i kraj riječi, drugi dodaju nepotrebna slova između slogova i tome slično
46. Poznavati jezik i narječja iz drugih pokrajina
47. Znati načiniti kolica od cvijeća
48. Kako uobličiti mistične dijagrame, izgovoriti čarolije i vradžbine i kako vezivati amulete
49. Vježbati mozak završavanjem stiha ili strofa kad se čuje samo prvi dio; dodati jedan, dva ili tri stiha kad su preostali stihovi nasumce izvađeni iz različitih pjesama, tako da se sačini smisljena strofa; slovcati riječi nekog stiha koji je napisan nepravilno, izostavljenih samoglasnika ili samoglasnika koji su razdvojeni od suglasnika; prevesti u prozu ili u stih značenja koja su prikazana simbolima i znamenjem
50. Skladati pjesme
51. Poznavati rječnike
52. Umjeti promijeniti nečiji izgled, prurušiti jednu osobu u drugu
53. Umjeti izmijeniti izgled neke stvari, primjerice, učiniti da pamuk izgleda kao svila, da se grube i priproste stvari učine lijepima i plemenitima
54. Umjeti se kockati na razne načine
55. Kako sebi prisvojiti tuđu imovinu pomoću mantra i zazivanja
56. Biti vješt u mladenačkim sportovima

57. Poznavati zakone društvenog ophođenja, umjeti iskazivati poštovanje prema drugima
58. Poznavati umijeće rata, oružja, vojske itd.
59. Poznavati tjelovježbu
60. Prepoznati čovjekov karakter iz njegovih crta lica
61. Otpjevati ili sročiti stihove
62. Poznavati zabave i igre aritmetike
63. Umjeti praviti umjetno cvijeće
64. Umjeti praviti likove i kipove od gline

Žena koja svlada navedene vještine, smatrala se, prema priručnicima, ženom krasnih i izvrsnih vrlina, a posebno je štovana među muškarcima. Nadalje, Vātsyāyana navodi kako takvu ženu štiju i kraljevi, učenjaci te ljudi diljem svijeta. Čak i ako ostane bez supruga, ona će se snaći i moći će se skrbiti sama za sebe korištenjem upravo tih umijeća. Također, dobre stvari se predviđaju i muškarcima koji ih svladaju. Ukoliko je još vješt u govoru i galantan, uspjeh mu je kod žena zagarantiran.

3.4. ODGOJ I OBRAZOVANJE ZA VRIJEME BUDDHIZMA

U buddhističkom razdoblju ostaje pitanje: „Kako izaći iz samsāre, kruga ponovnih rođenja i umiranja?“. Ipak, odgovori se više ne traže u Vedama i svetom znanju. Dapače, buddhizam ne priznaje znanje Veda kao sveto te se odmiče od prakse vršenja žrtvenih obreda. Buddhističko učenje je usmjereno razvoju duhovnoga aspekta svijesti te postizanju dubljeg uvida u pravu prirodu života.

Buddhizam se javio u sjeveroistočnoj Indiji pred kraj 5.st.pr.Kr. a osnivač je toga nauka Siddhārtha iz gotre Gautama iz plemena Śākya, pa ga još zovu i *Śākyamuni* - mudrac iz plemena Śākya. Nama je, naravno, najpoznatiji pod imenom Buddha, što znači probuđeni, prosvjetljeni. Njegov je otac bio poglavar plemena i, po legendi, nosio kraljevsku titulu. Buddha je odrastao bezbrižno u gradu Kapilavastu. Ipak, jednoga dana je, po legendi, izvan dvora vidio starog, pa bolesnog čovjeka, potom pogrebnu povorku, a naposljetku i isposnika. Prolaznost ljudskog života veoma ga je pogodila te je spoznao koliko su zadovoljstva i užitci zapravo isprazni. Odrekao se lagodna života i ostavio vlastitu obitelj, suprugu i sina. Pošao je u potragu za naukom i istinom koja će ga dovesti do oslobođenja. Trapio se i gladovao, ali je oslabljen shvatio da se prosvjetljenju nije nimalo približio. Krenuo je dalje i došao u jedan od četiri mjesta koje vežemo uz njegov život, a koji se danas zove Bodhgayā. U noći, koju je

tamo proveo, postigao je prosvjetljenje, spoznao prirodu ljudske patnje i njenu uzročno-posljedičnu vezu. Ostala tri mjesta su Lumbinī, gdje je rođen, Sārnāth u kojem je održao prvu propovijed te Kuśīnāgara, gdje je umro.

Nauka koju je Buddha poučavao ne može se nazvati religijom u abrahamskome smislu riječi. Buddhizam je predstavljao, i još uvijek predstavlja, više filozofiju, nauku i način života. Buddhizam se po mnogim značajkama razlikuje od onoga što obično smatramo religijom, a ja ću navesti neke najbitnije. U buddhizmu ne postoji Bog koji kažnjava ili nagrađuje. Buddha nikada nije negirao postojanje Boga ili bogova, ali je smatrao da oni ne igraju nikakvu ulogu u procesu postizanja oslobođenja. Buddha nije inkarnacija Boga/bogova, Stvoritelj, Spasitelj ili Otkupitelj grijeha. On je sveznajuć, ali ne i svemoguć. Redovnici u njem vide pokazatelja puta istine i čistoće, ali potrebna je njihova disciplina i trud kako bi postigli oslobođenje. To oslobođenje buddhisti nazivaju *nirvāṇa*. U buddhizmu ne postoje predodžbe o istočnome grijehu, o vječnome raji ili paklu, nego postoje reinkarnacija u zemaljskim, nebeskim i paklenim svjetovima i karman, koji je povezan s našim djelovanjem i njegovim posljedicama. Taj moralni zakon objašnjava probleme patnje te pojmove sudbine i predodređenosti. Mnoge religije osiguravaju spasenje ukoliko čovjek čini dobra djela. Buddhizam ide dalje od toga te nalaže da se osoba uopće ne smije vezati ni uz stvari, ni uz djela. Zahtijeva disciplinu naših misli, napor njegovanja dobrih misli i sklonosti (kušala) te otklanjanje loših (akušala). Buddhizam dobro i zlo ne razlikuje tek po činu, nego po nakani. Misli su, osjećaji i sklonosti, ukratko ustrojnice svijesti, najvažnija tema u buddhističkoj disciplini. Postoje još neke razlike, ali mislim da je za potrebe ove teme, ovolika količina podataka dovoljna.

Iako buddhizam nije nastao kao nekakva revolucija protiv brahmanizma i kastinskog uređenja društva, činjenica jest da se Buddhin nauk nije slagao s kastinskim podjelama i da se suprotstavio temeljima na kojima je stajalo brahmanističko učenje a to se, naravno odrazilo i na području odgoja i obrazovanja.

3.4.1. Usporedba s brahmanističkim sustavom odgoja i obrazovanja

Iako se možda na prvi pogled i čini da je buddhizam potpuna suprotnost brahmanizmu, onog trena kada uronimo malo dublje u njegovu nauku, uvidamo koliko toga duguje upravo učenju brahmanističkog svećenstva.

Dakle, jedna od najbitnijih karakteristika buddhizma, a onda samim time i buddhističkog obrazovanja, jest **a) redovništvo i asketizam**. Ime za buddhističku zajednicu redovnika jest *saṅgha* a koncept asketizma, dobrovoljna i svjesna odricanja od materijalnih, tjelesnih i

drugih potreba, potječe upravo iz brahmanističkog učenja. To isposništvo buddhiste prati cijeloga života te odgovara dvjema posljednjim āśramama, vānaprasthi i samnyāsinu. Što se brahmacārina tiče, spomenuli smo dvije vrste, a od njih, samo naiṣṭhika, koji posvećuje cijeli život učenju i celibatu, odgovara buddhističkom redovniku. Razlika je u tome što asketizam u buddhizmu nije individualan, pustinjački, nego kolektivan, redovnički, i u tome što se netko može odlučiti za duhovni život u mladosti, a ne treba čekati treću životnu fazu. U svakome slučaju, redovnik preskače barem drugu fazu, āśramu gr̥hasthe, koja je za brahmanističke dharmasāstre najvažnija od svih!

Druga karakteristika jesu **b) redovnička pravila** koja s pravilima za brahmacārine dijele više zajedničkih crta. To su pravila koja se tiču prosjačenja, jedenja, sjedenja, spavanja, rezanja kose, oblačenja, suzdržavanja od mirisa, ulja, pomada, pretjeranog uživanja u vodi i dr. Štoviše, jedna od najvažnijih dužnosti brahmacārina bilo je upravo prosjačenje hrane, a buddhistički naziv za redovnike - *bhikkhu* (pāli) ili *bhikṣu* (sanskrt) - znači *onaj koji prosi hranu*. Ipak, razlika je u stvaranju zajednice redovnika, kao i u tome da to nije priprava za život domaćina, nego za život beskućnika.

Obama sustavima je zajedničko i **c) načelo ahimsa**. *Ahimsā* je učenje po kojem je zabranjeno bilo kakvo ozljeđivanje. Sam pojam je sanskrtska izvedenica od riječi *himsā* čije je značenje želja ili namjera povreda ili ozljeda. Uz prepoziciju *a*, koja označava negiranje, riječ dobiva suprotno značenje. Ovaj pojam implicira bilo kakvu vrstu nenasilja prema svakom živom biću, uključujući i životinje. Brahmanizam je to načelo preuzeo iz buddhizma i jinizma, prvo u duhovnim nazorima poput yoge i sām̐khye, a onda i u proširenijim moralnim standardima za poslijevedske brahmane i šire slojeve društva, posebice za vaiśyē. Vedsko je društvo, dakako, imalo osjećaja za prirodu i druga bića. Ograničavalo je njihovo ubijanje ili zlostavljanje, ali je tražilo krvne žrtve i prihvaćalo „hranidbeni lanac“ kao današnji Zapadnjaci. No, prije dinastije Maurya i cara Aśoke, brahmanizam nije prihvaćao ahimsu ni vegetarijanstvo. Nakon Aśoke je brahmanizam prihvatio to načelo, iako nikada u potpunosti.

Također, upanayana, nakon koje dijete postaje brahmacārin, donekle je slična **d) buddhističkoj pabbajji** (sans. pravrajya), nakon koje mlada osoba postaje *sāmaṇera* (sans. śrāmaṇera). *Pabbajjā* označava odlazak osobe iz vlastita doma, napuštajući tako obitelj i pridružujući se redovništvu. Ipak, pabbajjā je, mogli bismo reći, prvi proces inicijacije u buddhističku zajednicu. Nakon nje, slijedi *upasampadā*, nakon koje *sāmaṇera* postaje pravi buddhistički redovnik, *bhikkhu*.

e) Buddhistička mjesta obrazovanja su se, kao i brahmanistička, nalazila u prirodnim i mirnim okruženjima.

Na kraju, oba sustava su imala isti **f) cilj obrazovanja**, a to je razvoj cjelokupne osobnosti i vođenje takva života koji bi pridonio spasenju duše.

No, kao što sam već napomenula, unatoč sličnostima, ne možemo poreći da između ove dvije nauke i sustava odgoja i obrazovanja postoje brojne razlike. Jedna od njih je **a) mjesto obrazovanja**. Oboma sustavima je zajedničko to što su se pouke održavale u mirnim okruženjima. Međutim, brahmanističko obrazovanje je podrazumijevalo zajednički život učenika i učitelja. Učitelj je obično poučavao jednog ili tek nekoliko učenika. Buddhistički redovnici su se obrazovali u samostanima za koje koristimo termin *vihāra*. Njihovo prvotno značenje je mjesto, prebivalište ili sklonište kojim su se lutajući redovnici koristili tijekom kišnih razdoblja (godišnjih doba). Sve ovo upućuje na to da je buddhističko obrazovanje bilo kolektivno, a ne individualizirano, kao što je to bilo u sustavu gurukula.

Prednost buddhističkog obrazovanja je svakako bila i **b) bolja organiziranost pouka**. Pouke koje su se odvijale unutar sustava gurukula obično su ovisile o volji učitelja te o njegovu mišljenju o tome koji je trenutak prikladan za određenu pouku. Osim toga, ponavljam da se učenje nije odvijalo onda kada to meteorološke ili ostale prilike nisu dozvoljavale.

Za razliku od brahmanističkoga, buddhističko je obrazovanje bilo **c) dostupno za sve**. Za vrijeme brahmanizma, dominaciju je nad obrazovanjem preuzelo svećenstvo. Za buddhizam sustav *varṇa* nije bio od nikakva značenja. Buddhističkim redovnikom ili redovnicom mogla je postati bilo koja osoba koja je bila spremna odreći se svega što ju veže uz ovaj materijalni svijet kako bi postigla spasenje duše. Pripadnost *varṇi*, spol ili društveni položaj nisu igrali nikakvu ulogu u biranju učenika. Sam Buddha je rekao: „*Moji učenici, baš kao i velike rijeke - Gaṅgā, Yamunā, Ajiravatī, Sarabhū i Mahī - kada utječu u veliki ocean, odbacuju svoje ime i porijeklo te postaju jedno, tako i ove četiri varṇe - kṣatriya, brahman, vaiśya i śūdra – kada prihvate nauku i učenje Tathāgate, napuste (materijalni) život i svoj dom, odbace svoje ime i porijeklo te postaju dio zajednice učenika sina iz plemena Śākya.*“⁵⁷

d) Jezik poučavanja je u brahmanističkom sustavu bio sanskrit dok je među buddhističkim redovnicima to isprva bio neki zajednički jezik svih učenika, neki živi

⁵⁷T.W.Rhys Davids, Herman Oldenberg, *Chullavagga 9, 1, 4.* kolovoz 2005. <http://www.sacred-texts.com/bud/index.htm>. (16.08.2013.).

srednjindijski jezik, prakrt. Poslije su i mnoge buddhističke škole prihvatile sanskrt za jezik poučavanja, počevši od sarvāstivāde pa do mahāyānskih škola.

Razliku nalazimo i u **e) predmetima poučavanja**. Brahmanističko je obrazovanje obuhvaćalo učenje književnosti śruti i smr̥ti te poneke znanosti koje je obuhvaćalo znanje Veda u širem smislu. Međutim, taj je sustav obrazovanja bio namijenjen prvenstveno brahmanima. Buddhističko je obrazovanje u početku bilo dostupno samo onima koji su bili spremni u potpunosti odbaciti materijalni život i pridružiti se zajednici redovnika⁵⁸, no s vremenom je počelo otvarati svoja vrata i onima koji su nalazili utočište u Buddhinoj nauci, ali nisu željeli pristupiti redovničkoj zajednici. To je, naravno, pripomoglo širenju buddhizma, a proširilo je i opseg predmeta koji su se poučavali. Buddhistički su redovnici učili tekstove Tipītake, buddhističkog kanona koji obuhvaća Sutta-pīṭaku, Vinaya-pīṭaku te Abhidhamma-pīṭaku. Naravno, buddhistička je filozofija imala najznačajnije mjesto u obrazovanju, no jednako kvalitetna pozornost se pridavala i drugim religijskim i sekularnim predmetima. Obrazovanje se nije svodilo samo na buddhističku nauku, filozofiju i logiku. Poučavala se i sanskrska književnost, astronomija i astrologija, medicina, pravo, politika i upravljanje. Ti su predmeti posebno bili namijenjeni laicima koji nisu željeli posvetiti cijeli život redovništvu, nego se baviti korisnim i visoko pozicioniranim poslovima.⁵⁹

3.4.2. Glavna obilježja

Sr̥ž Buddhine nauke sadrži tri glavne točke - ćudoređe, meditaciju i mudrost. Mudrost predstavlja cilj do kojeg vodi stanje duboke meditacije. Ćudoređe, pak, podrazumijeva pridržavanje strogih pravila i uputa, koji pripomažu usavršavanju značaja, a onda pogoduju i postizanju stanja duboke meditacije. Cjelokupna Buddhina nauka sačuvana je u kanonu pod nazivom *Tipīṭaka* (sans. Tripiṭaka). Doslovno, naziv kanona znači „tri košare“. Te tri košare su *Vinaya-pīṭaka*, *Sutta-pīṭaka* i *Abhidhamma-pīṭaka*. *Vinaya-pīṭaka* obuhvaća pravila i upute za redovnike i redovnice, u *Sutta-pīṭaki* su zapisane Buddhina nauka, razgovori i propovijedi te, naposljetku, *Abhidhamma Pīṭaka* sadržava interpretacije i sistematizacije pojmova kasnijih učitelja i komentatora Buddhine nauke.

Krajnji cilj Buddhina učenja jest postizanje savršene mudrosti, spoznaje o pravoj prirodi ljudskog života koja će dovesti do nirvāṇe, konačnog oslobođenja od saṃsare. Svatko je imao potencijal ostvariti taj cilj. Bez obzira na položaj u društvu, financijsko stanje ili pripadnost određenoj var̥ṇi. Ta savršena mudrost čini dio naše prirode, ono što je unutar nas.

⁵⁸ Anant Sadashiv Altekar, op.cit., str. 228

⁵⁹ Ibid., str. 230

Samim time, nije bitno ono što nas okružuje, dolazi izvana ili je društveno određeno. Ono što je najbitnije jest duhovna čistoća ljudskog bića, a ona ovisi isključivo o našoj unutarnjoj prirodi.

Pristupanje samostanima, koji su bili centri obrazovanja tijekom buddhističkog razdoblja, također je jedno od obilježja ovog sustava obrazovanja. Mlada osoba je samostanu pristupala dva puta. Oba ta puta se održavaju razmjerno jednostavne ceremonije o kojima će više riječi biti u daljnjim poglavljima. Prva od njih je **pabbajjā** za koju je dijete moralo imati najmanje osam godina, a period nakon nje, trajao je najviše 12 godina.⁶⁰ Da bi ga prihvatio, dijete se moralo predstaviti učitelju i zamoliti ga da ga poučava. Kada je nakon toga prvoga razdoblja iskušeništva i učenja osoba pristupala u redovničku zajednicu, morala je proći **upasampadu**. Ovog je puta najmanja dob pristupanja bila 20 godina.

Mjesta poučavanja nisu bila organizirana kao u sustavu gurukula. Obrazovanje je isprva bilo isključivo vezano uz redovništvo pa se odvijalo u samostanima, vihārama. Ipak, i ovaj put su učitelji i učenici živjeli zajedno. Vihāre su imale odvojene prostorije za objedovanje, kupanje, spavanje, čitanje, učenje i vođenje rasprava.

U samim počecima, buddhističko obrazovanje još uvijek nije počivalo na temeljima pisane književnosti pa su **metode učenja** bile uglavnom usmene. Iako je pismo tada vjerojatno postojalo u Indiji (sigurni smo u to od 3. st. pr. Kr.), nema dokaza da se ono koristilo u svrhu čuvanja i prenošenja književnosti.⁶¹ Ipak, postoje malobrojni izvori koji svjedoče o uporabi pisma u obrazovne svrhe. Takvi su se slučajevi obično događali kada bi redovnici putovali, posjećivali druge samostane i zapisivali predavanja i propovijedi drugih redovnika, a zatim ih predstavljali ponovno u svom samostanu pri povratku. Izgleda da je usmena predaja uglavnom bila jednako karakteristična za buddhiste kao i za brahmane. Među metode poučavanja svakako su bile uključene brojne debate i rasprave. One su obilježile gotovo čitav Buddhin život, bilo da se radilo o raspravama koje je vodio s pripadnicima nekih drugih škola ili o odgovaranju na pitanja koja su mu postavljali njegovi učenici.

⁶⁰ Radha Kumud Mookerji, op.cit., str. 396

⁶¹ Ibid., str. 450

Postojala su i pravila takvih rasprava, a navode se u djelu buddhističkoga učitelja Maitreya, *Sapta-daśa-bhūmi-śātra-yogācārya*⁶²:

- Predmet rasprave mora biti od koristi
- Mjesto rasprave mora bit skup učenjaka, kraljeva palača, neki skup u nadležnosti ministra ili *pariṣad*, staroindijska vrsta skupa
- Sredstva rasprave moraju potvrđivati ili negirati određenu tezu
- Oni koji sudjeluju u raspravi moraju biti upoznati sa stajalištima koja zastupaju ostali sudionici; trebali bi moći govoriti razgovijetno i bez zastajkivanja; trebali bi imati određeni ritam i ton govora, ponekad tih i nježan, a ponekad žustar i glasan
- Osoba je poražena u raspravi ukoliko se prvo suprotstavlja određenoj tezi, a zatim ju potvrdi; ako započinje s jednom temom, a ne dovrši ju, nego započne drugu te ako govori stvari nevezane uz predmet rasprave
- Dinamičnost rasprave ovisi o predmetu, mjestu i publici
- Preporuča se da sudionik zrači samopouzdanjem

Također, jedna od metoda poučavanja, posebice važna za duhovni odgoj, bila su i sakupljanja redovnika iz raznih samostana. To su bile, zapravo, ispovijedi koje su se održavale dva puta mjesečno, za vrijeme mladog i punog mjeseca. Za vrijeme tih skupljanja čitala bi se *Pāṭimokkha* (sans. Prātimokṣa), lista pravila za redovnike i redovnice. Pohađanje tih skupova bilo je obavezno za svakog člana buddhističke saṅghe. Ukoliko je neki član bio bolestan i nije mogao prisustvovati skupu, svoju je izjavu o nevinosti morao poslati po drugom redovniku. U suprotnom bi ga morali iznijeti na krevetu/stolici ili bi zajednica došla k njemu.

Nekim redovnicima, koji su, kao i svi drugi, napustili svoje obitelji i otišli u beskućništvo, nije odgovarao čak ni život među ostalim redovnicima pa bi se odlučili na potpunu osamu. Odlazili su u šume ili spilje kako bi se povukli u stanje duboke meditacije. Samo su rijetki bili sposobni za tako nešto, a obično su to bili stariji i zreliji redovnici. Povlačili su se kako bi se meditacijom u potpunosti odvojili od materijalnoga života i postigli nirvaṇu.

Ni sam Buddha, prema predaji, nije zagovarao **zaredivanje žena** i nije ih želio za svoje učenice, ali je na nagovor svoje pomajke Mahāpajāpatī i najdražeg učenika Ānande nevoljko pristao. Inače, Mahāpajāpatī je bila njegova teta, a brinula se za njega nakon smrti vlastite

⁶² Radha Kumud Mookerji, op.cit., str. 453-454

sestre, njegove majke Māye. Također, bila je prva žena koja je tražila dopuštenje da pristupi buddhističkoj saṅghi. Dakle, Buddha je pristao, no čini se da su pravila za redovnice bila stroža te da su ukazivala na njihovu intelektualnu i moralnu podređenost u usporedbi s redovnicima. Ipak, Buddha u Sutta-piṭaki znade štititi prava žena, npr. da svjetovne žene imaju pravo pristanka ili nepristanka na brak. Svakako su žene u buddhizmu, osobito ranome, imale veća prava nego u tadašnjem brahmanizmu.

Jedna od karakteristika buddhističkog obrazovanja bila je **odgovornost i učitelja i učenika** prema samostanu i jednih prema drugima. U buddhističkim su tekstovima propisane kvalitete koje učitelj mora posjedovati, ali i obaveze svakog učenika.

3.4.3. Temelji buddhističkog odgojno-obrazovnog sustava

Iako je buddhističko obrazovanje pružalo uvid u mnoge znanosti i vještine, pa čak i u brahmanističko znanje, srž toga sustava obrazovanja činio je upravo buddhistički kanon, Tipiṭaka.

Podjela pālijske Tipiṭake škole Theravāda:

1. *Vinaya-piṭaka*
2. *Sutta-piṭaka*
3. *Abhidhamma-piṭaka*

Vinaya-piṭaka sadrži pravila za redovnike i redovnice. Život u redovničkoj zajednici, saṅghi, zahtijevao je pridržavanje redovničke discipline. Najstarija je njena verzija sačuvana u školi theravāda i to na jeziku pāli a dalje slijedi njena podjela:

1. *Suttavibhaṅga* – komentar uz ispovijedni formular Pātimokkha: bhikkhuvibhaṅga (pravila za redovnike), bhikkhunīvibhaṅga (pravila za redovnice)
2. *Khandakā* – komentar uz zbirku pravila Kammavācā: Mahāvagga i Cullavagga (propisi za obrede saṅhe te za svakodnevni život redovnika)
3. *Parivāra* – 19 malih dodataka (katekizama, popisa, pravila).

Najstariji dio Vinaya Piṭake jest popis prijestupa *Pātimokkha*.⁶³

⁶³ Popis od 227 pravila koja se izgovaraju na buddhističkoj ispovijedi, *uposathi*, koja se održava svakog mladog i punog mjeseca. Redovnici i redovnice priznaju ukoliko su se ogrješili o koje pravilo. Oni najteži prijestupi se kažnjavaju izbacivanjem iz zajednice.

Sutta-piṭaka sadrži Buddhine razgovore, propovijedi i nauku, dhammu (sans. dharma). Škola theravāda na pāliju čuva ovu podjelu druge košare:⁶⁴

1. *Dīghanikāya* (Zbirka dugih izlaganja)
2. *Majjhimanikāya* (Zbirka srednjih izlaganja)
3. *Samyuttanikāya* (Zbirka izlaganja)
4. *Anguttaranikāya* (Zbirka izlaganja s jednim članom više)
5. *Khuddakanikāya* (Zbirka manjih komada. Sadrži važne književne tekstove, neke i znatnoga opsega)

Naposljetku, Abhidhamma-piṭaka sadrži tumačenja Buddhina nauka od strane kasnijih učitelja i komentatora.

Sadržaj Buddhina nauka jest istina o patnji u svijetu. Patnja je sastavni dio života a proživljavamo ju zbog svojih stalnih želja i potreba. Međutim, Buddha kaže da bismo se, kada ne bismo ništa željeli niti bili vezani uz materijalne stvari, oslobodili patnje. Taj put oslobođenja od materijalnoga svijeta jest zapravo osmerostruki put pravilnog vođenja života. Dakle, četiri plemenite istine jesu:

1. Istina o patnji
2. Istina o uzroku patnje: uzroku patnje je žeđ/žudnja (sans. *trṣṇā*)
3. Istina o prestanku patnje: s prestankom žeđi prestaje i patnja
4. Istina o putu do oslobođenja od patnje - osmerostruki put (pāli *aṭṭhaṅgiko maggo*, sans. *āṣṭāṅgamārga*)

Osmerostruki put:

1. ispravna spoznaja
2. ispravan stav/nakana
3. ispravan govor
4. ispravno djelovanje
5. ispravan život

⁶⁴ M. Ježić, M. Jauk-Pinhak, K. Gőnc-Moačanin, op. cit., str. 90

6. ispravno nastojanje
7. ispravna usredotočenost
8. ispravno zadubljenje

Taj osmerostruki put podrazumijeva spoznaju o postojanju četiriju plemenitih istina, odlazak u beskućništvo, izbjegavanje lažna govora, postupanje prema zakonima dhamme, izbjegavanje nasilja nad živim bićima, činjenje dobrih i izbjegavanje loših djela, kontrolu nad vlastitim osjetilima te meditativno zadubljenje.

Buddha je također daje pregled tzv. lanca uzročno posljedičnih veza po kojem se odvija ciklus rađanja i umiranja. Taj lanac znamo pod imenom *pratīyasamutpāda* i on je sljedeći:

1. Neznanje (*avidyā*)
2. Ustrojnice svijesti (*saṃskārā*)
3. Svijest (*vijñāna*)
4. Ime i oblik (*nāmarūpa*)
5. Šest osjetila (*ṣaḍāyatana*)
6. Dodir (*sparsā*)
7. Osjećaj (*vedanā*)
8. Žeđ (*trṣṇa*)
9. Prijanjanje (*upādāna*)
10. Novo postajanje (*bhāva*)
11. Rođenje (*jāti*)
12. Starost i smrt (*jarā-maraṇa*)

Kako se zapravo pokreće ta lančana reakcija? Zbog neznanja i nepoznavanja četiriju plemenitih istina stalno osjećamo porive, bilo da vode ka činjenju dobrih, loših ili neutralnih radnji. Nakon smrti, oni uzrokuju novu svijest te ime i oblik, tj. novo biće koje je sastavljeno od pet *skandha* (kategorija sastavnica). To biće posjeduje šest osjetila (vid, sluh, miris, okus, dodir i misao). Ti osjeti dolaze u dodir s okolinom koja u nama izaziva određeni osjećaj iz kojeg nastaju naše želje. Nakon iduće smrti, te želje, zajedno sa neznanjem, vode do prijanjanja u maternici koje ponovno rezultira novim postajanjem. Ono se očituje u rođenju koje vodi k starosti i ponovnom umiranju.

Buddhin je nauk trebao osloboditi čovjeka upravo iz tog ciklusa stalnog rađanja i umiranja, a onaj tko je bio spreman primiti taj nauk, bio je dobrodošao pristupiti redovničkoj zajednici i time započeti novi život te zaboraviti na svoju prošlost i porijeklo.

3.4.4. Obaveze učitelja i učenika

Pogrešno bi bilo misliti kako je odnos učitelja i učenika bio distanciraniji od onoga u sustavu gurukula ili da su njihove odgovornosti bile manje. Dapače, ovaj je odnos možda bio i slobodniji. Naravno, postojala su pravila ponašanja i poštovanja prema starijima, pa ipak, učenici su u raspravama sudjelovali ravnopravno sa svojim učiteljima. Pomoć je bila uzajamna, ali je zajednica, kojoj su se obje strane zavjetovale na odanost, bila iznad toga. To je značilo da, kada bi se učitelj ogriješio o neko pravilo, učenik ga je imao pravo kazniti u ime zajednice i ponovno vratiti na mjesto kada je izdržao svoju kaznu. Ukoliko mu zajednica dodijeli prestrogu i nepravednu kaznu, učenik treba učiniti sve što je u njegovoj moći kako bi tu kaznu poništio ili ublažio.⁶⁵ Također, učitelj je imao pravo izbaciti učenika ukoliko potonji ne osjeća veliku naklonost, privrženost, odanost i predanost prema svojem učitelju.

Kako bi uopće stekao pravo da podučava (daje *nissayu*), učitelj se mora obrazovati barem 10 godina, ili pet ako je veoma napredan. Osim toga, mora biti mudra, moralna i učena osoba, nezavisna od materijalnog svijeta. Neke druge osobine učitelja su skromnost, sklonost pomaganju, odbojnost prema grijehu, marljivost, upornost i vjera u Buddhin nauk.

Učitelj ima obavezu intelektualno i duhovno voditi mladog redovnika kroz njegovo obrazovanje, poučavati ga i postavljati mu pitanja. Ukoliko učenik nije u mogućnosti nabaviti potrebne mu stvari, kao što je zdjela za prosjačenje i odjeća, od učitelja se očekuje da mu ih priskrbi. Naposljetku, slučaj jednak onome u sustavu gurukula, ukoliko se učenik razboli, obaveza je učitelja skrbiti o njemu, njegovati ga sve dok ne ozdravi te mu pomagati u svakodnevnim poslovima, koje bi inače obavljao.

No, učenik je jednako tako imao obaveze i odgovornosti koje su činile dio njegove svakodnevice. Mnoge obaveze učenika su buddhisti preuzeli iz brahmanističkog sustava obrazovanja.

Kao i u sustavu gurukula, učenik je obvezan služiti i pomagati svojem učitelju. Njegov dan počinje s ranim ustajanjem i pomaganjem učitelju u pranju zubiju. Zatim, priprema mu mjesto za sjedenje, poslužuje mu rižu s mlijekom, a nakon toga posprema za njim i mete

⁶⁵ Radha Kumud Mookerji, op.cit., str. 405

prostoriju. Pomaže mu u oblačenju i zajedno kreću prosjačiti. Učenik tada ne smije hodati ni predaleko ni preblizu svojega učitelja. Čak i kad potonji pogriješi, učenik mu ne smije upadati u riječ dok govori. Nakon što se vrate, učenik sprema nešto za jelo i priprema mu kupku ako je potrebno. Nakon toga slijedi pouka u obliku predavanja ili postavljanja pitanja.

Učenik ne smije takvu svoju pomoć nuditi drugima ili je od drugih primiti. Ukoliko nema dopuštenje učitelja, ne smije ništa ni dati ni primiti. Također, bez dopuštenja, ne smije otići u selo, na groblje ili oputovati.

3.4.5. Pabbajjā

Pabbajjā je, dakle, predstavljala prvo pristupanje samostanu. Sama ceremonija je veoma slična pristupanju brahmanističkom obrazovanju. Učenik pristupa učitelju i moli ga da ga primi kao svojega učenika. Ako ga učitelj prihvati kao učenika, pruža mu štap i opasuje ga svojevrsnim pojasom te ga upućuje na pravila kojih se mora pridržavati. Isto tako, buddhisti primaju dijete u svoj red izričući mu pravila života kojima će stati na kraj svakoj patnji. Strogo je zabranjeno pristupiti redovništvu ukoliko osoba nije imala učitelja ili je samo živjela u zajednici. Nužno je pronaći učitelja, *upājjhāyu* (sans. *upādhyāya*). U Vinaya-piṭaki stoji da „...*upasampadi ne smije pristupiti onaj koji nema upājjhāyu ...*“ *niti* „... *onaj kojemu saṅgha predstavlja Upājjhāyu...*“ (Mahāvagga 1, 69). Naglasak koji se stavljao na odgovornost učitelja prema učeniku, bez obzira na to što je obrazovanje bilo kolektivno, gotovo je jednak kao i u slučaju gurua i brahmacārina.

Pabbajjā (sans. Pravrajyā) je značila odlazak od vlastitoga doma, napuštanje obitelji i svega svjetovnog. Pristupanje je bilo dopušteno svakoj osobi bez ikakve diskriminacije. U teoriji je tako, no u praksi su redu pristupali samo oni koji su imali duhovnu snagu za takav isposnički život bez svjetovnih užitaka.

Za razliku od brahmacārina koji se nakon obrazovanja vratio kući i osnovao vlastitu obitelj, onaj koji je želio pristupiti buddhističkoj zajednici, morao se odreći svega zauvijek. Pristupanje samostanu značilo je brisanje vlastita imena, porijekla i svega što ga je vezalo uz dotadašnji život. Ne možemo poreći kolik je ovo nedostatak bio za taj sustav obrazovanja. Koliko je idealan bio što se organiziranosti obrazovanja tiče, toliko je predstavljao i izuzetno jak udarac društvenom razvitku čovjeka. Napustivši svoj dotadašnji život i posvetivši se u potpunosti zajednici i Buddhinoj nauci, osoba je zauvijek, doslovno, razorila svaku vezu i odnos s vlastitom obitelji.

Minimalna dob za Pabbajju bila je osam godina, a nakon toga slijedi maksimalno 12 godina obrazovanja. Pristupnik bira vihāru u kojoj se želi obrazovati te dolazi pred učitelja sa već obredno obrijanom glavom. Predstavlja se i moli za dopuštenje pristupanja redu. Kada je prihvaćen, učitelj mu pomaže obući redovničku žutu odjeću i traži da se zavjetuje trima draguljima. Potom učenik tri puta ponavlja jednostavnu formulu: „*Tražim utočište u Buddhi. Tražim utočište u Dhammi (sans. Dharma; Budhhih nauk). Tražim utočište u saṅghi.*“

Nakon njegova zavjeta, učitelj mu izgovara 10 zapovijedi (*dasa sikkhāpada*) predstavljenih u Khuddakapāthi, dijelu Khuddaka-nikāye. Vidjet ćete kako su te zapovijedi veoma slične onima koje vrijede i za brahmacārina. Dakle, učenik mora apstinirati od:

- 1) Oduzimanja života
- 2) Uzimanja onoga što mu nije dato
- 3) Nečistih (bludnih) radnji
- 4) Laganja
- 5) Opojnih sredstava
- 6) Jela u pogrešno vrijeme (od podneva do zore)
- 7) Plesa, pjevanja i posjećivanja predstava
- 8) Ukrasa, mirisa, ulja i pomada
- 9) Sjedenja na visokim stolicama, povišenim mjestima
- 10) Primanja srebra i zlata

Nakon toga, osoba postaje sāmaṇera, ili sāmaṇerī ukoliko se radi o ženskoj osobi.

Ipak, koliko god lijepo zvučala izjava da je obrazovanje dostupno bilo komu, bez obzira na ime i podrijetlo, postojale su osobe kojima nije bilo dopušteno pristupiti samostanu i ući u zajednicu. Osobe koje su prešle minimalnu dob od 8 godina nisu smjele pristupiti u samostan ukoliko nisu dobile suglasnost roditelja. To je bila hvalevrjedna briga zajednice koja je, unatoč strogim pravilima discipline, željela očuvati integritet obitelji te pokazati poštovanje prema ljudima od čijeg su milodara, na kraju krajeva, živjeli. Navodno je sam Buddha donio to pravilo, i to na nagovor vlastita oca, kojem su svi muški nasljednici otišli u buddhističku zajednicu.⁶⁶

⁶⁶ Radha Kumud Mookerji, op.cit., str. 397

Postojala je zabrana pristupanja zajednici i za osobe s upadljivim i ozbiljnim fizičkim malformacijama ili bolestima kao što su npr. zarazne bolesti, sušica, guba, čirevi i dr.⁶⁷ Iako se na prvi pogled čini da je ovdje riječ o okrutnoj diskriminaciji, lakše je shvatiti razlog ovakva postupanja ako uzmemo u obzir čuvanje zajednice od zaraza, kao i strogo discipliniran i isposnički život buddhista. Takav je život bio pravi izazov čak i za osobu zdrava fizičkog i psihičkog razvoja.

Osobama sumnjiva morala pristupanje je, također, bilo zabranjeno. Kriminalce se, pogotovo ubojice vlastitih majki, držalo daleko od zajednice.

Dakle, iako je osoba ulaskom u zajednicu odbacila sve odnose koji su je vezali uz prijašnji život, buddhistička saṅgha nije dopuštala odlazak, ili bolje rečeno, bijeg pojedinca od vlastitih obaveza i odgovornosti prema obitelji, zemlji ili društvu. Osoba koja bi tako postupila, već je na samom početku jasno dala do znanja da njen život nije krepostan a namjere nisu čiste.

Čini mi se kako buddhistička zajednica, barem u ovom pogledu, možda ipak nije djelovala pedagoški. U prvom slučaju, zabrane bolesnima, lako je zaključiti koliko bi život asketa bio težak, no, samom tom zabranom se pojedincu oduzima pravo da ostvari ono za što on sam misli da je sposoban. Mislim da ponekad ni sami nismo svjesni koliko možemo učiniti i, možda čak i pretrpjeti, dok se ne nađemo u situaciji koja to od nas zahtjeva.

U drugom slučaju, zabrane osobama sumnjiva morala i kriminalcima, mogu reći kako buddhistička zajednica možda nije željela okaljati vlastiti nauk. Dobrobit takvih pojedinaca im zasigurno nije bila na prvom mjestu, jer pedagog nikada ne odustaje od osobe, kakva god da je njena prošlost. Vjera u napredak ljudskog bića i preodgoj veoma su važni temelji pedagoške znanosti. Vjera u želju pojedinca da si sam pomogne uz pomoć i podršku zajednice jest ono u što i ja sama vjerujem.

3.4.6. Upasampadā

Nakon Pabbajje, ukoliko su navršili 20 godina, sāmaṇera ili sāmaṇerī mogu ući u samostan po drugi put, sada u redovničku zajednicu. Ovaj put pristupaju kako bi postali pravi buddhistički redovnici ili redovnice. Upasampadā označava definitivni prekid svake veze s obitelji i materijalnim svijetom.

⁶⁷ Potpuni pregled osoba kojima je zabranjen pristup zajednici na temelju bolesti pogledati Mahāvagga 1, 71

Kao što je već rečeno, obrazovanje nakon pabbajje trajalo je najviše 12 godina. No, bilo je iznimaka. Oni koji su već prije pripadali nekoj drugoj redovničkoj zajednici mogli su se nakon pabbajje obrazovati i samo četiri mjeseca prije no što pristupe upasampadi.⁶⁸ Pripadnici plemena Śākya, Buddhina plemena, i brahmanistički isposnici, zvani jaṭile, imali su pravo postati buddhistički redovnici bez pabbajje.

Upasampadom mladi početnik postaje punopravni član saṅghe. To predstavlja veliku razliku između brahmanističkog i buddhističkog sustava obrazovanja. Naime, nakon što završi svoje obrazovanje, mladi brahmacārin se, osim u slučaju naiṣṭhike, vraća kući, ženi se i postaje gr̥hastha, obiteljski čovjek, domaćin. To znači da je njegov odlazak od obiteljskog doma bio samo privremen za razliku od onih koji pozele postati buddhističkim redovnicima. Njihov odlazak iz kuće u beskućništvo bila je trajna i konačna odluka. Buddhističkom bhikkhuu odgovaraju treća i četvrta āśrama, vānaprastha i samṇyāsin. Manuov zakonik kaže: *„Kada brahman, koji živi obiteljskim životom, uoči kako mu koža postaje naborana a kose sijede, ako vidi sina svoga sina, neka ode u šumu. Neka ostavi svu hranu, poput one u kojoj se uživa u selu, i cijelo pokućstvo za sobom. Neka svoju ženu ostavi na brigu sinovima i ode u šumu ili neka zajedno sa ženom ode. Neka brahman ponudi kao žrtvu sve što posjeduje. Svetu vatru neka nosi u sebi i tako neka ode iz svoga doma.“*⁶⁹

Kako je uopće izgledalo to drugo pristupanje redu? Ponešto se razlikovalo od prvotne pabbajje. Na ceremoniji Pabbajje su sudjelovali samo učenik i njegov učitelj dok je upasampadi prisustvovalo nekoliko članova saṅghe. Inače je bila potrebna prisutnost baren deseterice redovnika, koji su bili među najistaknutijima i najosposobljenijima, no, u nekim pokrajinama, u kojima je ionako bilo malo bhikkhua, dozvoljena je bila prisutnost petorice redovnika. Izgleda da je cijeli taj proces bio demokratski usmjeren. Naime, nakon što bi se sāmaṇera ili sāmaṇerī predstavili i obratili članovima, potonji bi im postavljali pitanja kako bi ocijenili je li određeni pristupnik podoban ili ne. Dok se predstavlja, sāmaṇera ili sāmaṇerī moraju namjestiti odjeću tako da im gornja oprava pokriva jedno rame, iskazati poštovanje prema bhikkhuima naklonom glave prema njihovim stopalima te čučnuvši podignuti sklopljene ruke. Nakon toga, moli bhikkhue tri puta da ga prime u red. Redovnici potom glasuju. Nitko nije smio izaći iz prostorije dok se svaki član nije izjasnio. U red je primljen onaj koji je pridobio većinu glasova. Na kraju ceremonije zapisuje se datum, sat i mjesto

⁶⁸ T.W. Rhys Davids, Herman Oldenberg, *Mahāvagga I*, 38, 3. travanj/svibanj 2002. <http://www.sacred-texts.com/bud/index.htm>. (18.08.2013.).

⁶⁹ Radha Kumud Mookerji, op.cit., str. 399

održavanja te se predaju tek primljenom mladom redovniku kako bi i on znao svoju duhovnu dob. Nakon toga mu se izlažu četiri *nissaye* (obaveza, potreba) a to su:

- 1) *piṇḍiyālopabhojana* – obaveza da jede samo onu hranu koju prikupi milodarima
- 2) *paṃsukūlacīvara* – obaveza da nosi samo onu odjeću koja je izrađena od krpa i dronjaka koje je sakupio
- 3) *rukhamūlasenāsana* – obaveza da sjedi ispod drveta
- 4) *pūtimuttabhesajja* – obaveza da upotrebljava kravlji urin kao lijek

Također, izrečene su mu i četiri zabrane (*akaraṇīyānī*):

- 1) Zabrana seksualnih odnosa
- 2) Zabrana krađe
- 3) Zabrana oduzimanja života
- 4) Zabrana hvalisanja i razmetanja nadljudskim moćima

Završetkom te ceremonije, *sāmaṇera* postaje *bhikkhu* a *sāmaṇerī* postaje *bhikkhunī*.

Naravno, osoba je mogla biti isključena iz zajednice ukoliko se ogriješila o bilo koju obavezu ili zabranu. Moguće je bilo i svojevrijedno izaći iz zajednice. Redovnik ili redovnica su mogli izaći iz reda ukoliko osjete da razmišljaju o stvarima ili osobama koje ih vežu uz prijašnji život, bilo da se radi o roditeljima, supruzi ili bilo čemu što im je pružalo užitak u životu prije zaređenja. Tu svoju slabost mora izreći pred nekim svjedokom, koji ne treba biti redovnik, te se odreći Buddhe, dhamme i saṅghe.

3.4.7. Odgoj i obrazovanje žena

Buddha je pristao prihvatiti žene kao svoje učenice. Nevoljko, ali je ipak pristao. To je imalo velik utjecaj na povećanje broja obrazovanih žena. Žene koje su se odlučile na pristupanje saṅghi, odlučile su se na život u celibatu. No, Vinaya-piṭaka ima više zapisanih pravila za redovnice nego za redovnike, a ta su pravila izgleda ipak donekle i dalje činila ženu podređenom.

Unatoč tome, neke su se redovnice i proslavile te odlazile i izvan Indije kako bi prenosile Buddhinu nauku. Kako muškarcima i ženama nije bila dozvoljena bilo kakva vrsta miješanja, starije su redovnice poučavale mlade redovnice. Međutim, jedno poglavlje Cullavagge (10, 8) svjedoči nam o odluci da redovnice ipak mogu poučavati i redovnici.

„U to vrijeme je bhikkhunī, učenica bhikkhunī Uppalavaṇṇe, slijedila nauku Prosvijetljenoga sedam godina, učila pravila, no, bijaše zaboravljiva i ne upamti ništa od onoga što je učila. Pomislila je ... 'teško je ženi slijediti Prosvijetljenoga cijeli život. Što mi je činiti?'

Ta je redovnica o tome obavijestila ostale redovnice a one su dalje to proslijedile redovnicima koji su to ispričali Prosvijetljenome. On im reče: 'Učenici moji, neka redovnicima bude dopušteno poučavati redovnice.'“

Neke su redovnice ipak uspjele postići slavu, a njihova su djela sačuvana u Khuddakanāyi pod naslovom *Therīgāthā*. Neke su najvjerojatnije bile Buddhine prve učenice. Neke od njih spominjao je i sam Buddha a među njima je najpoznatija Dhammadinnā. Njen je suprug odlučio posvetiti ostatak svojega života duhovnoj nauci i odreći se materijalnih stvari. Ponudio joj je koliko god blaga želi kako bi si osigurala pristojan život. Međutim, ona je tu ponudu odbila i sama krenula putem Buddhine nauke. Uloge su se zamijenile kada je nakon nekog vremena ona postala toliko učena da ju je sam suprug tražio mudre duhovne savjete.⁷⁰

Već sam napomenula kako je prva Buddhina učenica bila upravo njegova teta Mahāpajāpatī. Za njom su uskoro krenule mnoge žene među kojima je bilo i kraljevih kćeri i žena nekih siromaha. Društveni položaj i financijsko stanje nisu igrali nikakvu ulogu. Te su žene osnovala zajednicu redovnica. Kada su napredovale u svojem duhovnom životu, većina njih se nije predala potpuno odvojenom i meditativnom životu, već su se aktivno bavile društvenim i misionarskim radom.

Nažalost, nakon 2. st. pr. Kr. opada trend ženskog obrazovanja pa tako u zapisima kineskih hodočasnika iz 5. i 7. stoljeća nemamo uopće nikakvih zabilježenih podataka o ženskom obrazovanju.

3.4.8. Odgojno obrazovna središta

Obrazovanje je igralo značajnu ulogu u Staroj Indiji još od razdoblja vedske civilizacije kada je obrazovanje bilo ograničeno na gurukule i āśrame u kojima je pouka bila individualizirana.

Iako su se s vremenom buddhistički redovnici prilagodili društvenoj situaciji i omogućili obrazovanje za laike, nemamo mnogo podataka o radu osnovnih škola. Buddhistički samostani prvenstveno su bili namijenjeni visokom obrazovanju, a i čini se da kineski putnici

⁷⁰ Radha Kumud Mookerji, op.cit., str. 464

i hodočasnici, čija nas djela inače opskrbljuju mnoštvom informacija o Indiji, nisu bili toliko zainteresirani za osnovno obrazovanje. Međutim, sagledavši predmete koji su se poučavali u tim samostanima, mislim da možemo zaključiti da je neka vrsta osnovnog obrazovanja jednostavno morala postojati. Sigurno je da su djecu poučavali gramatici i matematici, ako ne već i nekakvim filozofskim i religijskim naukama te praktičnim vještinama.

No, najveći naglasak se zasigurno stavljao na usavršavanje obrazovanja i na pohađanje institucija visokog obrazovanja. S vremenom su se počela pojavljivati mnoga odgojno obrazovna središta čijem je razvitku zasigurno pripomogao buddhistički sustav obrazovanja čija je jedna karakteristika bila kolektivno obrazovanje u vihārama. Dakle, poznato nam je više takvih središta od kojih ću spomenuti one najprominentnije a to su Takṣaśilā, Kāśī, Nālandā, Vallabhī i Vikramaśīlā.

3.4.8.1. Takṣaśilā

Takṣaśilā predstavlja jedno od najpoznatijih staroindijskih obrazovnih središta. Nalazi se u sjeverozapadnoj Indiji, na području današnjeg Pakistana. U Rāmāyaṇi se spominje kao grad koji je osnovao kralj Bharata i nazvao ga po svom sinu Takṣi.

U gradu su se prvotno razvijale građevine u kojima su učenjaci obitavali, radili i poučavali. No, s vremenom, te su se građevine širile, vladari su donirali financijska sredstva te je dolazilo sve više i više učenjaka. Te građevine su se ubrzo razvile u jedno od najčuvenijih središta obrazovanja u Starome svijetu. Studenti iz različitih i najudaljenijih dijelova Indije, Babilona, Grčke, Sirije i Kine su dolazili u Takṣaśilu koja je nudila širok opseg predmeta koji su se poučavali. Samo neki od njih su: medicina, kirurgija, filozofija, glazba, ples, astronomija, astrologija, politika, streličarstvo, trgovina, znanost o ratovanju, učenje Veda, 18 umjetnosti i vještina, koje se rijetko gdje nabrajaju, i dr. Postoje navodi nekih pojedinačnih vještina, no, nije sigurno spadaju li one među tih 18 *sippa*. Dakle, neke su od njih: znanje o slonovima, čarolije kojima se omogućuje povratak mrtvih među žive, lov, razumijevanje životinjskih glasanja, proricanje temeljeno na jeziku tijela, medicina i dr.⁷¹

Zanimanje za takve vještine i umijeća nije bilo ništa manje od zanimanja za vjersko obrazovanje. Dapače, Takṣaśilā je i bila veoma poznata po posebnim školama, koje su se nalazile unutar kompleksa, a to su škole medicine, prava i ratovanja. Ono što je izuzetno bitno jest mogućnost, a možda i obaveza praktične nastave. U slučaju medicine, ta se praksa izvodila već na samom sveučilištu, i tu se uglavnom radilo o prepoznavanju biljaka i njihovih

⁷¹ Radha Kumud Mookerji, op.cit., str. 487

svojtava. No, u slučaju drugih obrazovnih usmjerenja, posebno su se poticala daleka putovanja nakon završetka obrazovanja. Na tim putovanjima bi studentima primjenjivali u praksi sve ono što su godinama učili. No, studente se na ta putovanja poticalo i zbog jačanja fizičke izdržljivosti. Kao što znamo, Indija zbog svoje veličine i raznolikosti u klimama predstavlja gotovo kontinent sama za sebe. To je posebice važno za studente koji su pripadali bogatijim obiteljima. Poslati ih na teško putovanje te disciplinirani život pod pravilima, koja su najvjerojatnije bila drugačija od pravila zemlje u kojoj su odrastali, vjerojatno bi ih „spustili na zemlju“, i izbrisali moguću arogantnost koju im je njihov društveni položaj inače donosio.

Svoj je ugled sveučilište dugovalo i studentima koji su se tamo obrazovali, a kasnije glasili kao svjetski poznati stručnjaci na svojim područjima. Dakle, prisutnost takvih učenjaka osigurala je Takšašili glas intelektualnog središta. Među tim učenjacima i stručnjacima nalaze se dobro nam poznata imena poput Kauṭīlye, autora Arthaśāstre, Pāṇinija, poznatog sanskrtskog gramatičara, te Jīvake, stručnjaka na području medicine.⁷² Studenti koji su tamo dolazili obično nisu tek započinjali svoje obrazovanje, već su željeli napredovati i usavršiti znanja koja su stekli u svojim krajevima.

Spremnost roditelja da šalju svoju djecu u sveučilište udaljeno ponekad čak i tisućama kilometara, mnogo govori o njihovoj brizi za obrazovanje njihovih potomaka. Uostalom, poslati dijete na putovanje koje je bilo dugotrajno i nimalo lako, moglo je biti veoma opasno i roditelji bi bili sretni kada bi ponovno vidjeli svoje dijete pri povratku.

Djeca su odlazila u Takšašilu obično sa 16 godina, što pokazuje da to je to bilo središte visokog, sveučilišnog obrazovanja, a ne osnovnog.

Školarine su se plaćale novcem ili služenjem svojemu učitelju. U ovom bi drugom slučaju učenik danju odlazio svojemu učitelju i brinuo se za njega a navečer bi primao poduke. No, bilo je učenika koji nisu mogli platiti školarinu novcem, a nisu željeli ni služiti učitelju, već su cijelo svoje vrijeme posvećivali učenju. Ti su učenici uživali takvo povjerenje da im je bilo dozvoljeno platiti školarinu po završetku svojega obrazovanja. Znamo za takvog jednog

⁷² Nogenra Nath Mazumder, *A History of Education in Ancient India*: (Calcutta: Macmillon and Co.Ltd, 1916), 89-90

studenta koji je nakon završetka obrazovanja isprosio svoju školarinu u dalekim pokrajinama Indije i tako isplatio svog učitelja.⁷³

Ukoliko je neki student bio toliko siromašan da nije mogao platiti učitelju ni na koji način, zajednica bi mu izašla ususret i omogućila besplatno obrazovanje.

Još uvijek je postojala praksa zajedničkog života s učiteljem, no to nije bilo obavezno. Takvi su studenti obično bili već oženjeni i imali obitelj. Oni su pouke slušali dva ili tri puta tjedno a potom se vraćali kući. Također, izlazilo se ususret i siromašnijim studentima koji su školarinu otplaćivali danju služeći učitelju. Za njih su predavanja bila organizirana predvečer.

Što se tiče broja studenata, jedan je učitelj mogao poučavati najviše 500 učenika. Naravno, taj je broj pridonio i raznolikosti koja je vladala među studentima, ovisno o njihovom društvenom položaju i porijeklu. Ipak, najviše je bilo studenata brahmana i kṣatriya. Svi su oni mogli slobodno odabrati područje svog obrazovanja. Broj od 500 studenata je veoma velik pa je učiteljima ponekad bila potrebna pomoć starijih i naprednijih studenata.

Bez obzira na to jesu li bili bogati ili siromašni, kakvo im je porijeklo i odakle dolaze, svi su studenti morali voditi skroman, jednostavan i discipliniran život. Iako se njihova pravila nisu mogla mjeriti s onima brahmacārina ili buddhističkog redovnika, njihovo je ponašanje bilo skoro pod stalnim nadzorom učitelja.

Usmena metoda poučavanja još je uvijek postojala, no, čini se kako je pisana riječ također imala svoje mjesto u obrazovanju. Postoje neki zapisi u Jātakama, dijelu buddhističke književnosti u kojima nalazimo priče o prijašnjim Buddhinim životima, koje potvrđuju pisanje poslanica i pisama, natpise na zlatnim pločicama, slova urezana na zlatnim ogrlicama, natpise na kakvim opremama i odjevnim predmetima, poruke izgrebane na strelicama ili listovima, ali i pisanje koje se poučavalo u osnovnim školama.⁷⁴

3.4.8.2. Kāśī

Kāśī je zapravo jedno od starih imena za sveti grad Vārāṇasī (Benares), koji se nalazi na obali rijeke Gaṅge u Uttar Pradešu. To je sveučilište, uz Takṣaśilu, predstavljalo također jedno od davnih obrazovnih središta.

⁷³ Radha Kumud Mookerji, op.cit., str. 479

⁷⁴ Ibid., str. 486

Učitelji, koji su tamo predavali i ujedno stvorili sveučilište u gradu Kāśī, bili su bivši studenti sveučilišta Takṣaśīle⁷⁵. Oni su i dalje širili tradiciju stvaranja mladih intelektualaca diljem Indije.

Kako su učitelji uglavnom bili bivši studenti Takṣaśīle, tako su i predmeti, koji su poučavani, bili veoma slični. Naravno, ovo je sveučilište također imalo i nekoliko svjetski poznatih učitelja koji su poučavali i do 500 studenata. Osim toga, sveučilište u gradu Kāśī obuhvaćalo je i nekoliko škola u kojima su se studenti mogli specijalizirati za određeno područje a među njima se posebice isticala škola glazbe.

U Jātakama gotovo da i nema spomena o stranim studentima, koji su željeli dovršiti svoje obrazovanje tamo, što bi moglo značiti da Kāśī ipak nije predstavljao veliku konkurenciju Takṣaśīli.

3.4.7.3. Nālandā

Nālandā se nalazila u Biharu, a buddhističku vihāru, koja se tamo nalazila, dugo je vremena pratio ugled najpoznatijeg sveučilišta u staroj Indiji (vidi sl. 3). Privlačilo je studente iz raznih dijelova Azije. Sveučilište je izgrađeno vjerojatno u 5. ili 6. stoljeću za vrijeme dinastije Gupta, a trajalo je sve do dvanaestog stoljeća kada su ga uništili muslimanski osvajači turkijskog podrijetla pod vodstvom Bakhtiyara Khiljija. Brojalo je oko 8 500 studenata i 1 500 učitelja. Mnogo saznajemo iz zapisa kineskog hodočasnika Xuen Zanga koji je Nālandu posjetio u 7. stoljeću. Prema tim zapisima, kompleks je obuhvaćao šest samostana a sagradil su ih kraljevi Śakrāditya, njegov sin Buddhagupta, zatim Tathāgatagupta, Bālāditya, njegov sin Vajra i jedan kralj iz središnje Indije kojemu ne znamo ime. Sveučilište je primalo darove od kralja ali i od obližnjih sela, bilo da se radilo o novčanim donacijama ili hrani. Zahvaljujući tim donacijama, sveučilište je studentima moglo pružiti besplatno obrazovanje a te su “stipendije” pokrivale troškove smještaja, hrane, odjeće i lijekova. Pošto se nisu morali brinuti o tome, studenti su se mogli u potpunosti usredotočiti na učenje.

Postati studentom sveučilišta u Nālandi bilo je veoma teško, no sav taj trud je kompenziran obrazovanjem koje im je ponuđeno. Standard života i obrazovanja bio je veoma visok, a studenti koji su tamo završili svoje obrazovanje smatrani su uzorima u cijeloj Indiji.

⁷⁵ Radha Kumud Mookerji, op.cit., str. 490

Iako je ovo bilo buddhističko sveučilište, široki opseg ponuđenih predmeta obuhvaćao je gotovo sve znanje koje je tada bilo poznato i dostupno. Obuhvaćeno je bilo i brahmanističko i buddhističko obrazovanje pa su se tako, osim buddhističke nauke, poučavale i filozofija, Vede, 18 sippa i dr. Ipak, naglasak je bio na religiji, posebice na mahāyanskom buddhizmu.

Sl.3 Ostatci sveučilišta u Nālandi

Sveučilište u Nālandi bilo je posebno poznato po knjižnici koja se nalazila unutar kompleksa. Nazivali su je Dharmagañjom, riznicom dharma (nauke). Činile su je tri velike građevine čija su imena Ratnasāgara, Ratnodadhi i Ratnarañjaka. Ratnasāgara je imala devet katova i sadržavala je ogromnu količinu rijetkih svetih tekstova, među kojima su bili *Prajñapāramitā-sūtra* ili pak *Guhyasamāya* itd.

3.4.8.4. Vallabhī

Sveučilište je izgrađeno otprilike u 6. stoljeću u Saurāštri na području današnjeg Gujarata. Vrhunac je, kao i većina staroindijskih sveučilišta, postiglo u 7. i 8. stoljeću. Čini se da je konkuriralo Nālandi, iako nam je sačuvano malo podataka. Većina je sakupljena iz Xuen Zanga, koji ga je opisao kao jedno od velikih i uglednih središta obrazovanja. Iako je sveučilište težilo nauci buddhističke hīnayāne, u svojem je programu nudilo i neke druge, svjetovne predmete.

Studenti su dolazili izdaleka kako bi usavršili svoje obrazovanje a ovo im je sveučilište nudilo izvanrednu kvalitetu i ugled. Unutar kompleksa se, kao i kod sveučilišta u Nālandi, nalazila knjižnica s bogatom riznicom knjiga. Nakon završetka obrazovanja, studenti bi odlazili na dvorove kraljeva i predstavili se kako bi dokazali svoju sposobnost i znanje.

U svojim zapisima Xuen Zang govori o postojanju otprilike stotinu samostana u kojima živi oko 6 000 buddhističkih redovnika te o stupama koje podigao kralj Aśoka.

3.4.8.5. Vikramaśīlā

Uz Nālandu i Vallabhī, Vikramaśīlā je bilo još jedno od poznatijih obrazovnih središta u Indiji (vidi sl. 4). Kao i prijašnja dva, i ovo je sveučilište nastalo uz pomoć kraljevskih donacija. Izgrađeno je uz pomoć kralja Dharmapāle otprilike u 8.stoljeću.

Sveučilište je bilo ograđeno jakim zidom, a unutar kompleksa je podignuto sveukupno 108 hramova. U samom središtu bio je podignut hram ukrašen Buddhinim slikama i kipovima. Izgrađena su i 53 manja privatna i 54 obična hrama.

Sl.4 Glavna stūpa na sveučilištu u Vikramaśīli

Obrazovanje je vodilo stotinjak istaknutih i slavnih učitelja, a samo neka od njihovih imena su: Jñānapāda, Vairocana, Jetāri, Prajñākaramati, Ratnākara, Ratnavajra i Dīpaṃkara. Neki od njih su predavali i u Nālandi, na temelju čega bismo mogli zaključiti kako su ta dva sveučilišta tada uspješno surađivala.

Cijeli kompleks su, uz još neka buddhistička središta u Indiji, uništili muslimanski osvajači otprilike krajem 12. te početkom 13. stoljeća a njegove ruševine su djelomično pronađene u selu Anticak u Bihāru.

Sva spomenuta sveučilišta došla su kraju otprilike u 12. stoljeću za vrijeme muslimanskih prodora u Indiju. Građevine su uništene, knjižnice su spaljene, a redovnici, učitelji i učenici, su bili masovno pobijeni ili živi spaljeni. Nažalost, uništenjem ovih obrazovnih središta započelo je i propadanje staroindijska znanja i napretka na područjima matematike, alkemije, astronomije i drugih znanosti.

4. ZAKLJUČAK

Nakon detaljnija proučavanja teme odgoja i obrazovanja u staroj Indiji, mogla bih reći da bi cijeli taj sustav mogao sličiti kakvoj pedagoškoj utopiji. Obrazovanje je bilo planirano tako da odgovara individualnim potrebama, interesima i sposobnostima učenika, nastava je, iako ne onakva kakvom ju mi danas smatramo, dopuštala individualizirani pristup svakomu učeniku upravo zato što je jedan učitelj poučavao veoma malen broj učenika te nije morao strepiti zbog naredaba koje su mu stizale „odozgo“. Svakako, velika je prednost bila okruženje u kojima su ti sustavi zaživjeli i procvatili, a to je okruženje u društvu u kojem se učenje cijeno a učitelji su uživali visok ugled i poštovanje. Obrazovanje pojedinca značilo je obrazovanje, ali i odgajanje čitava društva te obogaćivanje njegove kulture i tradicije. Čitajući stare tekstove, odgoj i obrazovanje zaista su izgledali kao ideal kojemu bismo se možda i mi danas trebali okrenuti.

Ipak, moje je mišljenje da za taj ideal možemo zahvaliti veoma dobro organiziranomu, ali i hijerarhiziranomu društvu – četiri staleža i svaki sa svojim dužnostima. Svatko zna gdje mu je mjesto i što mu je raditi. No, u tome je istovremeno i nedostatak takva ustroja. Takav sustav, čini se, kao da stavlja društvo, a onda i pojedinca, u već zadane okvire i ne ostavlja mnogo mjesta slobodnomu kretanju i promjenljivim potrebama zajednice. Osim toga, ako i zanemarimo to što obrazovanje, barem po propisima, nije bilo dostupno osobama s fizičkim ili psihičkim nedostacima, takva je društvena raslojenost jamčila mogućnost obrazovanja nominalno najvišemu staležu, brahmanima. No ne može se poreći da su brahmani, a potom i drugi slojevi društva, koliko su uspjeli sudjelovati u stvaranju i prenošenju naobrazbe, stvorili i očuvali jednu od najbogatijih kultura čovječanstva.

U slučaju buddhističkoga obrazovanja, toga ograničenja nije bilo i to je velika prednost. Osim toga, naobrazba, pa i visoka, dobila je dosta šire, masovnije razmjere. Ipak, društvo je, s našega, ali i s hinduističkoga gledišta, zasigurno primilo i jak udarac, pošto je pristupanje redovničkoj zajednici od pojedinca zahtijevalo prekidanje odnosa s vlastitom obitelji i odlazak u beskućništvo. Obično se misli da je to postalo moguće kada su rast pučanstva i urbanizacija u staroj Indiji omogućili, a gdje kada možda i učinili poželjnim, da se dio pučanstva, muškaraca i žena, izdvoji iz biološke reprodukcije zajednice. Slični se problemi i slične pojave javljaju i drugdje gdje se razvilo redovništvo, a ne treba zaboraviti da su i na europskim srednjovjekovnim sveučilištima najglasovitiji profesori bili redovnici. S druge su se strane i buddhistička učilišta s vremenom, čini se, otvorila i neredovnicima, a buddhistička se naobrazba proširila i velikim dijelovima svijeta.

Obrazovanje je u brahmanizmu odnosno hinduizmu imalo ulogu očuvati kulturu i tradiciju te odgojiti pojedinca kako bi kasnije mogao obavljati vlastite dužnosti kao otac, suprug i član društva. Za takav aktivni život u svijetu i za obiteljske vrijednosti hinduizam ima vrlo izražen osjećaj.

O važnosti obrazovanja i odgoja u staroj Indiji svjedoče nam i buddhistička učilišta i brahmanističke gurukule, još od vedskoga vremena, koji su održali na životu i dalje razvijali bogatstvo znanja i kulture koje su im njihovi pretci ostavili u nasljedstvo.

5. SAŽETAK

Razdoblje kojim se bavim u svome radu započinje otprilike od 1500.g.pr.Kr., nakon prodora Arijaca u Indiju. Taj se narod smjestio na području zvanom Saptasindhu, sedam rijeka, među koje ubrajamo rijeke Dṛṣadvatī, Sarasvatī i područje Pañjaba (pet rijeka). Danas je to područje sjeverne Indije i istočnoga Pakistana.

Staroindijsko je društvo mnogo napora ulagalo u obrazovanje, a iako je u teoriji bilo dostupno prvima trima staležima, ono je uglavnom bilo domena brahmana, svećeništva. Ipak, znamo za učene kraljeve i građane (u poslijevedskome razdoblju) koji vjerojatno nisu bili brahmanskoga roda. Spominjanje četiriju staleža, varṇa, nalazimo već u ṛgvedskome himnu Puruṣa-sūkti (RV. X, 90). No, taj se sustav duboko ukorijenio u staroindijsko društvo tek mnogo kasnije. Četiri su varṇe činili brahmani (svećenstvo), kṣatriye (ratnici, vladari, kraljevi), vaiśye (ratari, stočari, obrtnici, trgovci) i śūdre. Potonji su bili oni koji se, iz jednog ili drugog razloga, nisu mogli ili željeli uklopiti u arijsku zajednicu te je njima propisana dužnost bila obavljati „nečiste“ poslove i služiti pripadnicima prvih triju staleža. U povijesnoj se stvarnosti, ipak, moglo dogoditi da śūdre, npr. preko vojne službe, postanu i kraljevi, no rijetko.

Sustav odgoja i obrazovanja, kakav nam je poznat iz vedskoga razdoblja, a i mnogo vremena poslije toga u brahmansitičkoj tradiciji, znamo pod imenom *gurukula*, a podrazumijevao je suživot učitelja i učenika otprilike 12 godina, koliko je nerijetko trajalo obrazovanje. Odnos učitelja i njegova učenika bio je jednak onomu između oca i sina. Na kraju krajeva, učitelj je i bio drugi, duhovni, otac svojemu učeniku. Iz toga su se razloga, pripadnici prvih triju staleža nazivali *dvija*, „dva puta rođeni“. Prije no što su se počeli obrazovati, morali su proći kroz ceremoniju uvođenja u nauk, *upanayanu*. Zatim je započeo njihov zajednički život s učiteljem kojemu su služili i čije su zadatke obavljali. Njihovo je obrazovanje obuhvaćalo učenje svetih tekstova Veda. Kasnije, oko 500. g. pr. Kr. brahmanizam je počeo slabjeti, a interes se naroda počeo usmjeravati prema učenjima brojnih novih duhovnih strujanja, od kojih su do danas opstale kao religije samo buddhizam i jinizam. Unatoč nekim zajedničkim crtama brahmanističkoga i buddhističkoga obrazovanja, buddhizam je ipak odbacio vedske obrede i raslojenost društva. Kako bi ojačali svoju ulogu, brahmani traže sponzorstvo vladara, a nastaju i mnogi drugi tekstovi koji postaju predmetima brahmanističkoga sustava obrazovanja. Upravo je zadivljujuće da su se svi ti tekstovi učili napamet, čak i onda kada se pismo pojavilo u Indiji.

Buddhističko je obrazovanje bilo isprva isključivo redovničko, iako su se s vremenom odlučili prilagoditi potrebama naroda i pružiti obrazovanje i onima koji nisu željeli kasnije pristupiti redovničkoj zajednici. Također, za razliku od brahmanističkoga sustava, znamo da su stvorena mnoga ugledna buddhistička obrazovna središta, prava sveučilišta, u kojima su se poučavali tekstovi Tripitake, Buddhina nauka, mahāyānski buddhistički tekstovi, filozofski sustavi, dio brahmanističkih tekstova, ali i znanja mnogih drugih područja.

Kineski su nam putujući hodočasnici ostavili vrijedna djela u kojima su se uspjeli sačuvati opisi razdoblja od 4. do 7. st. n. e. kada je buddhističko obrazovanje u Indiji cvalo, a brahmanističko, koje je njih nešto manje zanimalo, ponovno bilo u usponu. Nažalost, dolazak islamiziranih turkijskih i afganskih osvajača, osobito njihovo osvajanje sjeverne i velikih dijelova južne Indije počevši od kraja 12. st., uništio je buddhistička sveučilišta i iskorijenio već oslabjeli buddhizam u Indiji, a brahmanizam je ugrozio, ali je on, zahvaljujući i svojoj neuhvatljivoj raširenosti i individualiziranosti, preživio i ponovno se u nekim razdobljima i nekim područjima i središtima preporadao. Oba su obrazovna sustava, međutim, dugo vremena uživali ugled i poštovanje, ne samo unutar Indije već i diljem svijeta i ostavila velike tragove od Afghanistana do Indokine i Indonezije, Kine, Mongolije ili Japana.

6. PRILOZI

1. Sl.1 zemljovid stare Indije s prikazom područja Saptasindhu; prema: Ježić M. (1999),
R̥gvedske upanišadi: Aitareya i Kauṣītaki. Zagreb: Matica hrvatska
2. Sl.2 pečatnjak s prikazom Paśupatija; prema: M. Witzel,
<http://www.people.fas.harvard.edu/~witzel/shiva.jpg>
3. Sl.3 Ostatci sveučilišta u Nālandi; prema:
http://nalandauniversity.files.wordpress.com/2011/03/nalanda_university.jpg
4. Sl.4 Glavna stūpa na sveučilištu u Vikramaśīli; prema:
<http://www.rainbowskill.com/wp-content/uploads/2010/04/Vikramshila1.jpg>

7. LITERATURA

Članak:

- 1) Jauk-Pinhak, M. (1984), *Vedska recitacija i njena živa predaja*. Književna smotra 53, str. 39-43

Knjige:

- 1) Altekar, A.S. (1944), *Education in Ancient India*. Benares: Nand Kishore And Bros
- 2) Auboyer, J. (1979), *Indija do VIII stoljeća*. Zagreb: Naprijed
- 3) Basariček, S. (1916), *Pedagogija. Dio 1., Nauka o uzgajanju*. Zagreb: Naklada hrvatskog pedagoškog književnog zbora
- 4) Basham, A. L. (1975), *A cultural history of India*. New Delhi: Oxford University Press
- 5) Basham, A. L. (1954), *The wonder that was India*. London: Sidgwick and Jackson
- 6) Burton, R., Arbuthnot, F.F. (1963), *The Kama Sutra of Vatsyayana*. London: George Allen and Unwin LTD
- 7) Bühler, G. (1969), *The Laws of Manu*. New York: Dover Publications, Inc.
- 8) Chand, D. (1995), *The Atharvaveda: Sanskrit text with English translation*. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd.
- 9) Cherniak, A. (2008), *Mahābhārata – Book Six, Bhīṣma, Vol I*. New York: University Press and JJC Foundation
- 10) Curtis, W., Duffour, B. (2012), *Studij odgojno-obrazovnih znanosti: Uvod u ključne discipline*. Zagreb: Educa, Nakladno društvo
- 11) Ježić, M., Jauk-Pinhak, M., Gönc-Moačanin, K. (2001), *Istočne religije*. Zagreb: Katedra za indologiju Filozofski fakultet
- 12) Katičić, R. (1973), *Stara indijska književnost*. Zagreb: Nakladni zavod MH
- 13) Keith, A.B. (1967), *The Veda of the Black Yajus School entitled Taittiriya Sanhita, Vol. 2, Kandas IV-VII*. Delhi: Motilal Banarsidass
- 14) Marinković, J. (1987), *Ogledi iz filozofije odgoja*. Zagreb: Školske novine
- 15) Mookerji, R.K. (1960), *Ancient Indian Education – Brahmanical and Buddhist*. Delhi: Motilal Banarsidass
- 16) Mazumder, N.N. (1916), *A History of Education in Ancient India*. Calcutta: Macmillon and Co. Limited
- 17) Olivelle, P. (2000), *Dharmasūtras-The Law Codes of Āpastamba, Gautama, Baudhāyana, and Vasiṣṭha*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers
- 18) Olivelle, P. (1996), *Upaniṣads*. New York: Oxford University Press, Inc.
- 19) Polić, M. (1993), *K filozofiji odgoja*. Zagreb: Znamen

Internet:

- 1) Eggeling, J. *Śatapatha brāhmaṇa* 11, 5, 4, 12. ruján 2006. <http://www.sacred-texts.com/hin/index.htm>. (08.08.2013.).
- 2) Rhys Davids, T.W., Oldenberg, H. *Chullavagga* 9, 1, 4. kolovoz 2005. <http://www.sacred-texts.com/bud/index.htm>. (16.08.2013.).
- 3) T.W. Rhys Davids, Herman Oldenberg, *Mahāvagga* 1, 38, 3. travanj/svibanj 2002., <http://www.sacred-texts.com/bud/index.htm>. (18.08.2013.).